БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМсТ II 1.
1978/Књ. св.
421. 4;

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

АПРИЛ

1978

НОВИ САД

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПОКРЕНУТ 1825. ГОДИНЕ

Чланови уредништва
ДИМИТРИЈЕ ВУЧЕНОВ
ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ
АЛЕКСАНДАР ТИШМА

Главни и одговорни уредник
ДИМИТРИЈЕ ВУЧЕНОВ

Коректор
СТОЈАН ТРЕЋАКОВ

Уредништво: Нови Сад
Матице српске ул. бр. 1
Телефони: 28-913, 28-901
РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од осам штампаних табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 150 дин., а за чланове Матице српске 125 дин. Претплата за иностранство износи 500 дин. — Цена једном броју у књижарској продаји 15 дин. — Претплата се може положити у свакој пошти на чековни рачун НБ у Новом Саду број 65700-601-203 — Администрација: Ул. Матице српске бр. 1, телефон 28-913 — Штампа: Штампарија „Будућност", Нови Сад.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 154. Април 1978. Књ. 421, св. 4.

МИОДРАГ ПАВЛОВИЋ

СТАРАЦ ВУЈАДИН ИЛИ РАСПРАВА О ОЧИМА

Кратка и добро позната песма о хајдуку Старцу Вујадину показује крај, мученичку погибију старог четовође и његова два сина. Ухваћени, заробљени, они још имају да издрже тешке муке, да не одају своје јатаке, и да умру. За животом ови бојовници и убојице неће закукати; песма од 66 стихова хајдучке погибије, прети да буде сирова и сурова у свом сведочењу о последњој храбрости похватаних хајдука. Но песма добија још један мотив, мотив ширег значења: у њој се на почетку и на крају говори о очима. Овим мотивом кратка песма бива заокружена у идеалну уметничку целину. Груба егзекуција хајдука искупљује се мотивом очију и нечим што је готово расправа о виду и очима. У те очи, и на почетку и на крају, пројектује се не само свођење рачуна са животом, него и нешто судбинско што је тај живот водило и свом крају привело.

Сам почетак, први стих, јесте величанствен увод, отварање и епска утврђена форма, којом гуслар самом себи даје реч:

Девојка је своје очи клела:

и даље:

„Чарне очи, да би не гледале!
Све гледасте, данас не виђесте . . .

Помало противречно, на први поглед, девојка даље прича и описује догађај који није видела, — Турци

Проведоше из горе хајдуке:
Вујадина са обадва сина

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ НОВИ САД

Сви су прекрасно одевени, раскошно, као за обредну смрт. Последњи морал и подвиг хајдука: не одати друга, ни јатака, ни крчмарице код којих су:

Рујно вино пили у потаји

То значи, не само не одати оне који њих нису одали, него ћутањем омогућити даље постојање хајдука уопште: постојање хајдучије могуће је и заснива се на улогу не-одавања, верности и ћутању; то је последњи етос хајдучки. Он се мора поштовати и кад се сви други, евентуално, занемаре.

Већ самом девојачком клетвом придаје се очима велики значај, као и тиме шта клетва подразумева: да очи саме имају неку своју логику кретања и бирања онога што ће видети или превидети, па се оне стога могу и клети. Заправо, оне су овде метафора целог човека, који је нешто пропустио да види. Лако је запазити да та почетна клетва, као реторско-епски обрт, може да се односи на самог гуслара, јер он пева и прича о збивањима која није видео (већином), а о којима говори са појединостима као да је имао прилике да их добро види. Епска функција уводне клетве у сваком случају изврсно је обављена: истиче се значај догађаја о коме се пева, — очи које су све гледале, а ово нису виделе, да су клете, јер ништа дотле није било важније, или потресније.

Чарне очи, које девојка куне, на који су начин „чарне"? У Вуковом речнику, стоји изриком да чаран значи црн (према руском и делом према старословенском). Међутим, осећа се, да ни у народној песми, ни у говору, чаран и црн не значе исто. Не би ова два сродна придева — назива за боју, напоредо постојала, када би значила исто. И у Вуковом речнику постоји глагол чарати, а из њега се ниједан придев не изводи: нема чаробног, ни чаролије. Вукова мисао тад није ишла у том правцу. Чарна гора и Црна гора не могу значити исто. „Чарне очи" могу значити истовремено „црне очи", у неко време када су се само црне очи сматрале лепим. И „чарна гора" више звучи као обраћање у усхићењу лепотом те горе која се гледа, него као констатовање да је она само црна (јер је пуна хлада, нпр.). Чаран би дакле значио „врло леп", — толико да може да зачара. Тако се овде, док се очи куну, истовремено говори о њиховој лепоти, односно вредности за човека. Кад Вујадин говори синовима које их муке од Турака очекују, он такође каже да ће им вадити „очи чарне". Ни њима свима очи нису црне, него драгоцене.

Кад после три дана размишљања Турци смисле „муке за хајдуке", мучење се одвија редоследом који је Стари Вујадин предсказао. Песма брзо прелази преко пребијања ногу, затим руку, а прави заплет почиње „кад стадоше очи вадит чарне". Степени вредности делова људског тела истоветни су са редоследом мука. То степеновање познаје народна песма, познају турски ратнички кодекси и наши: прво се жртвују ноге, па руке, па очи; после њих остаје да се узме још само цело живљење. Уцењен последњом уценом — вађењем очију — Стари Вујадин својим кратким одговором изненађује и своје мучитеље и слушаоце песме. Он исказује похвалу својим јуначким рукама и брзим ногама, а очима умањује вредност:

Ја не казах за лажљиве очи,
које су ме на зло наводиле,
гледајући с највише планине...

Тиме се завршава песма, и затвара се круг који се отворио са очима. У том кругу ипак остаје нека недореченост, или да кажемо друкчије: могућност једне дубље недоумице. Шта се заправо све о очима у овој песми каже, шта о њима подразумева?

Прво се може рећи, — ни за очи чарне неће хајдук да изда. Живота му ионако нема: нити би му га Турци опростили, нити би му опроштен вредео са поломљеним ногама и рукама. Одрицањем посебне вредности очима, он своју јуначку издржљивост подупире резоновањем које иде овом издржавању у прилог. Истовремено, он баладично и с горчином закључује свој живот у хајдуковању. То што је могао да види с планине, наводило га је на зло — да пљачка Турке и трговце, за шта и он и синови морају сада животом да плате.

На почетку песме очи девојачке су пропустиле да виде оно што је требало одгледати: пролазак заробљених хајдука. На крају, хајдук се вајка што су очи виделе што није требало видети: мамац богатства што пролази долином и друмовима, и наводи човека на пљачку и одметништво. Као да, по традицији *слепи,* гусларски певачи размишљају и упуштају се у епску расправу о очима, које немају, најчешће, одкад певају.

Гуслар је сâм та девојка која говори о нечем што није видела као да јесте. То је стална ситуација епског певача, и она захтева повремено оправдање: да се мора певати баш о оном што се није видело, чему нису присуствовали ни

певач, ни његови слушаоци. То је суштo у епском предању. Истовремено, на дубљем нивоу подразумевања: шта ће људима очи, боље да их прокуну, кад не виде оно најлепше, оно херојско. Најзад, очи наводе на зло: у њима је грамзивост, њима се нуди највише искушења: слика раскоши, мамац наглог богаћења пљачком, напречац. Као да се слепоћа обрачунава са видом оних који га имају.

Али слепоћа гуслара као да није право одсуство вида. Он не пева као да не види, нити као да нема очи. Он има очи, али оне су негде другде, као што је и оно о чему пева, увек негде другде. Девојка која куне своје очи, може се узети и као гусларева супротност. Она која има „чарне очи" није видела то што је било вредно гледања, зато сад слепи гуслар мора о томе да пева свима који такође нису видели. На вађењу очију гуслар се у сваком случају посебно задржава, он има потребу да се тој трауми враћа, и да њоме, посредно, троне своје слушаоце. Можда је он сам заправо тај ослепљени хајдук. Понекад је вероватно и био. Али гуслар, као и хајдук, уместо да разбољева своја осећања, и да троне публику, одстојава храбро у песми губитак очију, као и јунак у свом последњем часу. Јунаштво одметника је и у томе да оспори вредност оном што се иначе сматра највреднијим. У епском развијању песме, то порицање очију, узбудљив и карактеристичан расплет, симбол јунаштва и посебне, јуначке скале вредности, која се разликује од општељудске. Без очију у глави почиње узвишеност: јунака који их се одриче, певача који зна да кроз очи долазе искушења свакодневног — одбацивање песме.

Но порицање очију није потпуно, и ту се отвара још један могући интерпретативан правац. Од почетка ова песма снажно буди осећања и сећања везана за очи и за оно што у биографији појединца потиче од њих. Као у срце, певач хоће да погоди друге у очи, да надражи гледање, визуелност, да изазове страх за вид. Ту емоцију и тај страх, снажно песмом подстицан, хајдук ће на крају да превазиђе, о томе смо већ говорили, али вредност вида заједмчена је већ на почетку, она се на крају потврђује заобилазно. Као што се човек заљуби гледајући лепоту, тако се јунак ода хајдучији са својих очију, које приводе искушења. Очи постају део хајдучког посла, залога његовог идентитета, што борави у виду, у гледању мамца. Хајдук је прво пожалио себе, па онда очи. Не хотећи да жали за очима, он показује да је он сам највише у њима био. Одрицањем уместо туговањем, он твори још једно јунаштво, које га чини спремним за прави крај и за неминовну смрт. Непосредно пре смрти, Вујадин је стигао сву своју телесност да пре-

жали. Личи то на неко јуначко покајање, после којег је смрт мирна, оправдана, а живот срећен, рачуни сведени, искушења отклоњена, боравак у смрти бесповратан. Јуначки излазак из живота. Вид је заправо био живот. И за гуслара такође, који у слепилу напола живи своју смрт и из ње тек може да сачини песму о виђеном. Песма гуслара је видовитост за видљиво.

април 1977.

СВЕТОЗАР КОЉЕВИЋ

АНАХРОНИЗАМ И АНАТОПИЗАМ: НАЧЕЛА УСМЕНОГ ЕПСКОГ СТВАРАЊА

Анахронизам је забуна у датирању — смештање нечега у погрешно време. „Анатопизам" би, по аналогији, био забуна у лоцирању — смештање нечега на погрешно место. Разуме се, етимологија многих, па и најобичнијих речи открива суштински анахронистичке и анатопичне навике људског мишљења: у многим савременим језицима „кола" могу имати тридесет, четрдесет или четири стотине „коња", а сви ти силни коњи могу стати под један мањи или већи поклопац мотора. Тако бисмо и на основу наше десетерачке поезије могли помислити да су и наши хајдуци и сељаци живели по некаквим „бијелим дворима", те да се у њиховим неписменим срединама ништа није тако упорно радило као што су се писале „танке" или „ситне књиге". Чак се изгледа и ракија врло ретко пила: „хладно" или „рујно вино", пиће са господских и феудалних трпеза, било је правило и на хајдучким гозбама. Није безначајно можда ни што највећи казивач наших народних песама Тешан Подруговић „не зна где је Косово"[1] — јер како бисмо иначе могли објаснити почетак његове песме „Марко Краљевић и Љутица Богдан":

Пораниле три српске војводе,
од Косова уз кршно приморје.[2]

Могло би се, дакако, рећи и да ови стихови показују, између осталог, и Подруговићеву љубав према његовом родном крају: јер како би Косово смело да буде далеко од Херцеговине? Као што би се могло рећи и да је један други велики певач, старац Милија, за разлику од Подруговића, био очаран модерном техником: зато његов Лека капетан, када

---

[1] С. Матић, „Белешке и објашњења", Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, II, Београд, 1958, стр. 697. Сви цитати из народних песама Вукових збирки, као и пропратни коментари (Матићеви, Банашевићеви и Латковићеви), наведени су према овом издању.

[2] *Српске народне пјесме*, II, стр. 214.

му наилазе гости, „довата дурбин од биљура", да би га мало затим онако сликовито „на око турио"[3], без обзира што у време „Марка Краљевића дурбин још није пронађен".[4] И Матић је без сумње у извесном, веома очигледном смислу у праву када истиче да су „овакви анахронизми . . . најобичнија ствар у народном епу".[5]

Ствар је, доиста, прилично, иако можда не баш сасвим тако обична и када у хагиографској причи о кажњавању грешника, у песми „Свеци благо дијеле", видимо да су божји апостоли толико заокупљени поделом плена да не могу да пређу на кажњавање грешника док не обаве тај свој хајдучки, очигледно пречи посао. Но ако чак и овај развијени тип анахронизма и анатопизма открива онај несклад који се под овим појмовима обично подразумева, то је пре свега стога што је реч о неуспелој песми. У нешто успелијим песмама — као што је, рецимо, „Невјера љубе Грујичине", упркос варварског завршетка — анахронизми и анатопизми добијају знатно јачу и одређенију уметничку функцију: када гледамо Максимију како пред хајдучким шатором „златом везе све по чистој свили"[6], очигледно је да је овде реч о оном карактеристичном феудалном ореолу који носе и толике друге хајдучке песме, као, уосталом, и толике бајке разних народа у којима пук сања о путевима живота принчева и принцеза. И зар није управо значајно у овом смислу и што у песми нашег највећег песничког хајдука Тешана Подругловића главни јунак Иван Ришњанин, поименце одређен као хајдук, добија на крају руку краљевске кћери — кћери оног озинског краља који је постојао само у предањима и легендама?[7] Зар се, уосталом, још од „ерлангенских" времена, на крају хајдучких песама злато не дели калпацима?[8]

Све су ово, међутим, песме, што би Маретић рекао, „средње руке"[9]. У оним највећим и најбољим уметничка функција анахронизама и анатопизама постаје толико значајна да почиње да расветљава суштинске видове историјске и имагинативне свести која лежи у основи епских подухвата. Зар није, рецимо, значајно што нам се у првој забележеној бугарштици „Марко Краљевић и брат му Андријаш" два главна јунака указују час као хајдуци, час као витези — иако песма пре свега живи као драма крвног

---

[3] „Сестра Леке капетана", *op. cit.*, стр. 225.
[4] С. Матић, „Белешке и објашњења", *op. cit.*, стр. 700.
[5] *Исто.*
[6] *Исто*, III, стр. 41.
[7] „Женидба Ивана Ришњанина", *op. cit.*, стр. 251. Види и Бањашевићеву белешку на стр. 642.
[8] Г. Геземан, *Ерлангенски рукопис*, песма бр. 17, Сремски Карловци, 1925, стр. 19 („благо деле јуначки калпаци").
[9] Т. Маретић, *Наша народна епика*, Београд, 1966, стр. 23.

сродства које мора да ликује и над смрћу јер је оно и историјски било питање економског, политичког и моралног опстанка под турском влашћу? Штавише, када Андријаш опрашта Марку и саветује му да слаже мајци, да јој каже да је погубио „тихог јеленка"[10] који није хтео да му се уклони с пута, у овим стиховима одсликава се не само пропис турских времена о склањању раје пред моћницима него и легенда о јелену као древној светој животињи. У једној варијанти те легенде везаној за Србију јелену се приносе жртве да би се обезбедила плодност земље; међутим, једне године, када је народ заборавио да принесе жртве, „јелен је наредио да њега принесу на жртву".[11] Зар не приноси и Андријаш своју смрт и свој опроштај као жртву на олтар патријархалног идеала братске љубави који, у непосредном контексту песме, превазилази и било какву реалну моралну норму у историјском смислу? У том ванисторијском духу Андријаш саветује Марку да „кликне" његово име када га *гусари* нападну на планини — име мртвог брата, познатог јунака, помоћи ће братоубици. На споју овог изразито анатопичног, приморског и хварског елемента, са свим оним другим паганским, хајдучким, феудалним и патријархалним елементима, заправо и почива имагинативна величина ове песме.

А ово је, рекли бисмо, неизбежна суштина епске конвенције: књижевни израз — заснован на стамености традиционалних епских формула које вековима живе и путују кроз разне пределе друштвене и политичке историје — не би могао ни бити другачији. Разуме се, када би песма „Марко Краљевић и брат му Андријаш" била нека реалистичка творевина, када бисмо очекивали од ње неку специфичну јединственост друштвеног амбијента, онда би било умесно поставити низ питања о уверљивости њене географије, историје и нарави. У том случају анахронизми и анатопизми хајдучког, феудалног, паганског, патријархалног и гусарског света не би били имагинативно „прихватљиви". Чак би се могло поставити и питање — које дугујем једном свом угледном колеги — да ли је Андријашева реч Марку само шифрована порука мајци о братоубиству, да можда песми не би боље одговарао наслов: „Како Андријаш на превару дојави мајци да га је брат Марко усмртио". Јер како би заправо мајка могла и веровати у ону причу с јеленом и зар не би било далеко једноставније на време опрати „сабљицу" да не буде „сва крвава"? Овакав аргумент није, разуме се, бесмислен сам по себи, него само у оквиру претпо-

---

[10] М. Пантић, *Народне песме у записима XV—XVIII века*, Београд, 1964, стр. 45.

[11] Ш. Кулишић и др., *Српски митолошки речник*, Београд, 1970, стр. 160.

ставки једне одређене књижевне конвенције; он је дубоко аналоган конзервативном ренесансном питању како толике године могу да прођу и толики крајеви да се обиђу за сат-два у једној драми.

Но како се ова игра древних веровања и савремености, разноликих слојева историјских и друштвених реалности огледа у најбољим песмама Вукових збирки? Има, разуме се, примера у којима, као у песми „Свеци благо дијеле", она не даје баш најсрећније резултате. Има и других примера великих, али обично ван-историјских, породичних песама — као што су „Бог ником дужан не остаје" и сличне — у којима се снага епског израза остварује у знатно кохерентнијем материјалу. Ипак, отворено је питање колико су то заправо „јуначке" песме. Чим, међутим, чак и у једну такву породичну причу уштетају неке историјске личности, песма по правилу живи у оном степену у којем успева да апсорбује и свлада своју разнолику грађу. Тако, на пример, „Наход Момир" казује типичну патријархалну причу о љубави између поочима и посинка, сличну не само повести о находу Мимиру у *Нибелунзима*, него и „Причи о десет везира" у *Хиљаду и једној ноћи*. Истина, у оријенталној легенди краљ подиже даровитог дечака не знајући да му је он син, али за основну друштвену интонацију наше песме није толико битно што Момир није царски син, колико што за поочима има Душана Силног, „српског цар Степана".[12] Феудалне „коласте аздије", огртачи с кружном орнаментиком који су се доиста носили код нас у средњем веку,[13] „добри коњи" који се помињу и у Душановом *Законику*, као и „светло оружје" које је било симбол вазалског односа и моћи[14] — све то даје високи сјај царске бајке овој песми. Али с друге стране, песма непосредно и драматично живи управо зато што су највећи тренуци њених празноверица и нежности народњачког порекла: када цар наиђе на „чедо у гори зеленој", он се пита да нису „виле чедо подметнуле"[15], а царица је спремна да га „прометне" кроз „недра свилена" не би ли се дете „од срца назвало".

---

[12] „Наход Момир", *Српске народне пјесме*, II, стр. 152.

[13] Види С. Радојчић, *Узори и дела старих српских уметника*, Београд, 1975. стр. 241.

[14] Члан 48. Душановог *Законика* гласи: „Када умре властелин, коњ добри и оружје да се даје цару." Види Н. Радојчић. *Законик Цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд, 1960, стр. 102.

[15] Нека специфична народна веровања о вилама крију се иза положаја овог стиха у песми. Народ је веровао да се виле „заљубљују у младе и лепе људе", рађају с њима децу изузетне лепоте и снаге, крију те своје љубави и враћају своју децу својим љубавницима. С друге стране, виле знају бити и „врло осветољубиве и завидљиве", нарочито према онима који се „изједначују са њима", својствима свог „ума, телесне лепоте, лепоте гласа и сл." (С. Кулишић и др., *Српски митолошки речник*, стр. 66—7). Наход Момир

Да ли би икакав царски потез могао да има искреност и снагу ове једноставне геште која је потпуно у стилу правог народног обичаја, као што то Вук напомиње у својој белешци уз овај стих.[16] Поред овог анатопизма друштвеног карактеристичног за целокупну народну књижевност у којој тако често другују чобани и цареви, у „Находу Момиру" српског феудалног владара служе, уз то, још и неки анахронистични „везири". Међу њима је, да збрка буде још већа, још и неки Тодор — „кум неверни, вера га убила" — што, разуме се, такође има своју одређену асоцијативну историјску логику и разлог који ће се обелоданити у току расплета приче. Јер тај везирски кум ће оклеветати недужног Момира, а када Момир буде обешен о дрво, и то некаквим „гајтаном", цела прича, са свим својим разноликим исходиштима и асоцијацијама, наћи ће се на окупу велике слике прожете патријархалним анимистичким народним веровањима, слике у којој највећи патријархални идеал чисте љубави, љубави брата и сестре, опет ликује с ону страну смрти:

На Момиру зелен бор никао,
на Гроздани винова лозица,
савила се лоза око бора,
ко сестрина око брата рука.

Ако и кум може бити неверан, ако и брат брата може убити, ако и жена може бити „куја" Видосава или Максимија, сестра остаје верна чак и мртвом брату, чак и кад њихов однос није крвно сродство него његово заветно продужење. Морална снага ове анимистичке слике почива колико на оријенталним исходиштима и царском, феудалном обасјању ове приче, толико и на патријархалним, народњачким претпоставкама о путевима људске љубави и издаје, мудрости и лудости. Имагинативна сливеност тих далеких светова тка јединствен ћилим у којем богате шаре прошлости живе на потки једне потресне садашњости; та сливеност је заправо и залог наше вере у немогуће.

Природа овог епског имагинативног стваралачког акта — који раствара и претапа анахронизме и анатопизме које је његова прича, заједно са својим формулама, покупила на свом дугом и врлудавом историјском путу — још боље се огледа у „Зидању Раванице" — песми о феудалној обести, о комедији власти, о турским пљачкањима манастира, о

чудесно расте („што детета увече омркне, / још толико ујутру осване") и нема сумње да његова изузетна лепота, упоређена са „китом цвећа", постаје на крају и његова коб. Тако су заправо неке од основних нити приче наговештене у царевом питању да нису „виле чедо подметнуле".

[16] Види *Српске народне пјесме*, II, стр. 154.

вечној беди и сјају градилачких потхвата. Основна прича, у обе варијанте ове песме, почива на *Сказању о Светој Софији Цариградској*, плебејском урбаном зборнику чињеница, анегдота и измишљотина из 8. или 9. века — зборнику који не памти, рецимо, имена архитеката и градитеља велике цркве, али бележи да је један од ранијих власника земљишта на којем је црква саздана имао надимак „Патак"[17]. Једна од тих прича казује како је цар Јустинијан — онај који је нама и иначе био толико близак да га је Мавро Орбини, у панславистичком приморском духу почетка седамнаестог века, прогласио Словеном и назвао Управдом — наумио да сагради цркву од сребра, али су га звездочатци одговорили од те намере указујући му да ће „у последњим временима доћи тамна царства".[18] Разуме се, библијска слика Страшног суда лебди у позадини ове урбане анегдоте која је, дакако, дала окосницу за обе наше варијанте „Зидање Раванице". У Рашковој варијанти наш Лазар изричито каже да ће цркви „саградити платна" (зидове) „од сребра бијела"[19], а у обе варијанте Милош га одговара од те намере упозоравајући га да долази „пошљедње вријеме" у којем ће Турци завладати и пљачкати цркве, те да стога треба градити од камена:

„од камена ником ни камена".

Овај стих који се налази у обе варијанте показује да прави и непосредни потицај наше епске песме није у овом случају био византијски зборник — без обзира што је он био преведен на руски већ крајем дванаестог века и, широко познат као некакав туристички средњовековни водич у руском преводу, доспео и у нашу средину вероватно већ у четрнаестом веку.[20] Непосредни потицај је наша песма добила знатно касније, како Светозар Радојчић претпоставља, вероватно почетком шеснаестог века, „кад је после турских пљачкања монасима и пастви већ постало јасно да је сав драгоцени украс цркава, нарочито метални, стално изложен пропасти и да једино остаје камен".[21] Византијска легенда, дакле, утемељена у слици урбане економске обести колико и библијске замисли Страшног суда, просветљује у нашој песми једну стварну историјску појаву у чијој пројекцији у прошлост „пошљедње вријеме" добија очигледно смисао предстојеће косовске катастрофе. Но с друге стране, подлога историјске стварности не огледа се у песми само у

---

[17] Види С. Радојчић, „Зидање Раванице", *Узори и дела старих српских уметника*, стр. 246.
[18] *Исто*, стр. 247.
[19] „Зидање Раванице", *Српске народне пјесме*, II, стр. 196.
[20] С. Радојчић, *Узори и дела старих српских уметника*, стр. 246.
[21] *Исто*, стр. 251.

сликама „предстојећег" пљачкања манастира, него и у свести певача да је средњовековна Србија била изузетно богата сребром. И Рашко и анонимни певач то на неки начин знају: у Рашковој варијанти, као што видесмо, Лазар доиста намерава да гради „од сребра бијела", а у варијанти анонимног певача, у којој се помињу само „челични дирец и", „жежено злато" и „ситни бисер", Лазар се размеће својим великим рудницима сребра, значајним средњовековним рударским центрима у Србији, Копаоником и Рудничком планином. Не треба заборавити, наиме, да је према подацима у књизи надзорника дубровачке ковнице, у току 1422. године Србија, заједно са Босном, извезла на запад преко Дубровника 5.672 кг сребра, што би „представљало више од једне петине укупне европске производње"[22]. Стварна производња сребра морала је бити, дакако, знатно већа тако да нема никакве сумње да су Србија и Босна у то време били ако не највећи, а оно свакако међу највећим европским произвођачима овог скупоценог метала.

Па ипак, цео овај анахронистички и „анатопични" окуп библијских и цариградских прича, економских реалности средњовековне Србије и доцније свести о Косову која се у њу пројицира, окуп у чијем је средишту пљачкање српских манастира у шеснаестом веку ствара пре свега само један свод у којем одјекује у необичној и чудесној историјској дубини аутентичност певачевог устаничког гласа. А то је глас помало и хајдучки — и управо у њему одзвања оно што је у песми најбитније, свест о политичкој комедији и социјалној трагици људског живота. Комедији у којој, рецимо, Лазар открива праве побуде своје градње у речима у којима би можда и нека друга времена могла да се препознају:

„Нек се сјаје, нек се моје знаје!"

На шта, разуме се, његови мудри саветници величанствено ћуте:

Ни ко вели: „Јесте тако, царе!"
Ни ко вели: „Није тако, царе!"

Ова дворска политичка комедија води нас на прат пуне социјалне трагике великог градилаштва. Јер шта је то градилаштво за оне који раде на цркви види се у речима Рада Неимара, за кога Матић претпоставља да је у ствари историјска личност, градитељ Миличине Љубостиње Раде Боровић:

„Ја не градим цркву Раваницу,
него нашу проклету тамницу."

---

[22] Види С. Бирковић, „Дубровачка ковница и производња сребра у Србији и Босни", *Историјски гласник*, 1—2, Београд, 1976, стр. 91—98.

И када на крају свих перипетија, великашке обести, превара и суровости, после храбре речи онога Милоша а који „ниско сједи, ал' добро бесједи", хуманости великог неимара и патње његових посленика, црква ипак сине надземаљском лепотом која ће и коњу тако засенити очи да ће он збацити са себе Лазара, јасно је колико величанствено тонско богатство, социјална снага и морална суптилност ове велике песме почивају на сусрету анахронизама и анатопизама, на шароликој историјској стварности и још шароликијем ткању легенди које су асимиловане у основе ове велике и јединствене епске визије.

На сличан начин живе и наше друге највеће „средњовековне" песме. Зар лик војводе Момчила у „Женидби краља Вукашина" не одсликава и неке историјске корене каснијег делимично легендарног виђења хајдука као неких феудалних достојанственика? Јер Момчило је, као, уосталом, и неке наше млетачке харамбаше и сердари, доиста био и некаква феудална хајдучина: витез-харамија, „Raubritter", „храбри" и „снажни витез", како га називају наши летописи из четрнаестог века, „хајдучки старешина", како га зове Јиречек,[23] укратко, моћни војни старешина који је из свог тврдога града не само харао друмове него и кретао свој одред у борбу против Турака у савезништву с другим феудалним моћницима у суседству. Како је он и погинуо у борбама против Турака код Перитеорије, песма га веже за град „Пирлитор", ваљда по аналогији са Дурмитором. Али тај занимљиви „Raubritter" као и морал његове банде или хајдучке чете, представљен је пре свега, као што је Радован Зоговић лепо приметио, у оквиру слике племенског црногорског живота у којој наш „Raubritter" добија обележја вољеног племенског старешине, крвно блиског својим потчињенима, за разлику од велике властеле као што је краљ Вукашин.[24] Коначни тријумф његовог морала огледа се у његовом самртном часу у сусрету великих идеала црногорске ратничке храбрости, патријархалне великодушности и стандардне формуле средњовековних европских романа: све је то на јединственом имагинативном окупу када Момчило саветује Вукашину да узме његову верну сестру, а не неверну љубу за жену:

„родиће ти, ко и ја, јунака".[25]

---

[23] Види С. Матић, „Белешке и објашњења", *Српске народне пјесме*, II, стр. 663.

[24] У овом смислу Зоговић истиче да је Момчило, окружен својом браћом и братучади, „локални племић с још живим племенским везама", „племић који се још није сасвим погосподио, кога храни и чува снага и љубав рода, а прекаљује сурова дурмиторска планина". Види предговор *Црногорским епским пјесмама разних времена*, Титоград, 1970, стр. 21.

[25] „Женидба краља Вукашина", *Српске народне пјесме*, II, 113.

Поред тога, средства издајства и преваре у овој песми — сабља огрезла у крви у корицама, коњ чија су крила спаљена „лојем и катраном" — узети су из талијанског витешког романа *Бово од Антоне,* који је био познат у приморским крајевима и у нашој преводној књижевности шеснаестога века. Али значајно је да и ти талијански витешки мотиви налазе своје коначно место и прави песнички живот у једној нашој народној пословици, у оном тренутку када безазлени Момчило казује својој љуби своје страшне снове, а она га теши, пошто је већ спалила Јабучилова крила и побринула се да му сабља „за коре прирасте":

„сан је лажа, а бог је истина".

Чак и комични расплет у којем реална политика саркастично тријумфује над једним заумним моралом — када Вукашин обе ноге „меће" у Момчилову чизму, када он гура „три прста" у његов прстен — има извесне историјске основе. Није, наиме, Вукашин „жура" (жгољавко) само зато да би могао да тако облачи туђу чизму и да тако гура своје прсте у туђи прстен, као што мисли С. Матић.[26] Он је доиста и био ситна раста и тако је и на фрески у Псачи представљен као омален старац.[27] Иако, разуме се, тешко је рећи да ли фреска потврђује веродостојност усмено запамћеног податка или је неки од каснијих певача „преузео" податак са фреске. Јер нема никакве сумње да је контакт између народне поезије и фресака, на којима је певач могао да види многе своје средњовековне јунаке и карактеристичне предмете средњовековног феудалног живота, као и илустрацију библијских прича које су га надахњивале, био непосредан и веома плодотворан. Да је тај утицај ишао у оба смера показује и верни портрет цара Уроша у Псачи, портрет који га приказује као „младог, пуног, високог, брадатог човека", какав је он и на нешто старијим портретима из Душановог времена, за разлику од каснијих портрета, као што је онај у Тројици Пљеваљској, на којима он постаје све крњљавији под „утицајем народних песама о ‚нејаком' Урошу"[28], малолетном владару који ни касније није успео да одржи велико царство на окупу.

---

[26] Види С. Матић, „Белешке и објашњења", *Српске народне пјесме,* II, стр. 663.

[27] Ово је уочио још Јиречек, на кога се позива и Р. Зоговић у свом предговору *Црногорским епским пјесмама разних времена,* стр. 23. С. Радојчић указује да је на сличан начин Вукашин представљен и у Арханђеловом манастиру у Прилепу. Види С. Радојчић, „О неким заједничким мотивима наше народне песме и нашег старог сликарства", *Зборник радова С. А. Н.,* XXXVI, *Византолошки институт С. А. Н.,* књ. 2, Београд 1953, стр. 167.

[28] *Исто,* стр. 171.

И зар на оваквој игри разноликих времена и легенди не живи и Рашково „Зидање Скадра" — можда понајвећа међу нашим „средњовековним" песмама? Јер ова песма одсликава судбоносне феудалне сукобе у другој половини четрнаестога века у виду патријархалне драме каснијих времена, утемељујући своју причу у древно веровање митивних народа о неопходности људске жртве у сваком великом грађевинском подухвату. Још у Првој књизи о царевима у *Старом завету* Хил Ветиљанин зида Јерихон на свом првенцу, а на свом мезимцу поставља му врата. Колико је наш певач дубоко асимиловао ово распрострањено веровање види се и по томе што вила налаже да се морају узидати брат и сестра, опет оличење најчистијег облика патријархалне љубави, и то Стоја и Стојан — да би темељ био постојан. Разуме се, овакво веровање је колико анахронично толико и вечно актуелно. Нису се, наиме, ни у феудално време код нас људи узидавали у темеље великих грађевина; већ тада смо ми били довољно цивилизовани да у такве ствари не верујемо, иако су нам се, наравно, као и свим цивилизованим народима, жртве у свим великим подухватима морале стално дешавати. Но поред овог анахронизма и анатопизма који је заправо метафора једне вечне неминовности, народна традиција додаје историјским личностима Вукашину и Угљеши и фиктивног брата Гојка и његову жену младу Гојковицу — подаривши им све оно што је вечна традиција народних прича о најмлађем брату могла да им дâ. И управо захваљујући овој мешавини древних веровања, феудалних судбоносних историјских реалности раздора који ће донети крај средњовековне Србије и народних измишљотина, мало је где историјска трагика једног стварног политичког пејзажа тако страшно преточена у личне судбине као у овој песми. Где је другде потекло млеко вечне мајчинске љубави из тврдог камена — и то камена у који је „зелена" Гојковица узидана пре свега захваљујући оној величанственој чистоти њеног младог Гојка? Али колико има љубави у тој безазленој и суровој чистоти најбоље се види у Гојковим речима на прагу Гојковичине страшне смрти:

„Имао сам од злата јабуку,
па ми данас паде у Бојану".[29]

Зар управо ово феудално, „златно" озарење ратарског плода и древног патријархалног симбола милоште, који је у срцу толиких српских народних обичаја, није овде основно изражајно средство ове изванредне људске драме? Бесмислице које су многи, укључујући и Гетеа, говорили исти-

[29] „Зидање Скадра", *Српске народне пјесме*, II, стр. 121.

чући „варварство" ове песме остају велики споменик суптилности и домашају њене моралне ироније — иако можда не баш тако велики споменик као они величанствени стихови у којима Бранко Миљковић, један од најдаровитијих српских песника двадесетог века, дозива управо ову песму и њене „најсуровије" стихове у своју поезију.[30]

Разнородност грађе, суштаственa анахроничност и анатопичност основног материјала, исто је тако значајна као имагинативни изазов у Подруговићевој великој „средњовековној" песми „Женидба Душанова". Већ и сама замисао песме испеване у славу патријархалног идеала крвног сродства и верности — не само према неверним, него чак и према будалама, па макар се оне налазиле и на царском престољу — сведочи о огромној стваралачкој храбрости овог песника који је, узгред речено, доиста и био и велики хајдук и велики шаљивџија. У основи ове велике патријархалне шале са феудалном српском властелом лежи, као што је још Маретић приметио, нека вечна прича о препрекама на сватовском путовању, врло слична, рецимо, „Женидби Гунтеровој" у *Нибелунзима.*[31] Но док Гунтер и Сигфрид иду у Исланд, у неку северну, ледену земљу, наши јунаци иду у Леђане, а међу подвизима који се од њих траже, поред стандардних турнирских скокова, налази се и борба с троглавим змајем — с каквим се борио и грчки народни јунак Диоген Акрита.[32] Поред овог легендарног и интернационалног слоја у срцу песме се налазе и историјске личности: цар Душан Силни и његов „ставилац", ваљда некакав војни старешина који га је доиста представљао у неким доста далеким крајевима, тако да се помиње и у једној повељи о Стону из 1333. године.[33] Но уз Душана се налази и његов очигледно анахронични везир Тодор, а Милош је опет нека елитна личност с обележјима више сточарског него феудалног достојанства. Он је у песми Душанов сестрић, али он се, као сточар, поноси пре свега тиме што не мора да обрађује земљу да би се прехранио:

Мене није ни отац орао,
пак је мене љебом одранио.[34]

---

[30] Алудирајући на узидавање Гојковице и легенду о млеку које тече из камена, Миљковић се пита: „Јеси ли живи стуб града ил мртва / Бели бедем дојиш превару све већу?". Види Б. Миљковић, „Гојковица", *Песме,* Београд, 1972, стр. 108.

[31] Види Т. Маретић, *Наша народна епика,* Београд, 1966, стр. 260—262.

[32] Види С. Матић, „Белешке и објашњења", *Српске народне пјесме,* II, стр. 675.

[33] Види *исто,* стр. 673.

[34] „Женидба Душанова", *Српске народне пјесме,* II, стр. 140.

Тако он одговара трговцима који му нуде, између осталог, и рало и волове за његовог кулаша. Укратко, његов „високи" епски статус не проистиче толико отуда што је он сестрић Душана Силног колико отуда што је он сточар — и управо ова комбинација сачињава и велику полазну тачку једне од највећих комичних песама у нашој усменој традицији. У духу таквог комичког несклада цар Душан ће се престравити када угледа Милоша како у дугачкој „бугар-кабаници" намерава да прескаче три коња витеза с пламеним мачевима на њима и проклињаће онога „терзију" који му је „срезао" такву кабаницу. Милошев одговор не само да изобличује ситну царску реалистичку психологију, не само да отеловљује планински ведар и стамен поглед на живот него можда метафорички назначује и једно од основних начела нашег епског усменог стварања у којем је машта сеоског певача излазила на крај са свим феудалним, хагиографским, оријенталним и интернационалним темама и мотивима којима се хранила:

ако буде срце у јунаку,
кабаница неће ништа смести:
којој овци своје руно смета,
оној није ни овце ни руна.

Ако Милошу не смета његова кабаница, Подруговићу очигледно не смета ни његово ни туђе „руно" кога има толико у овој песми. Колика је његова снага сливања феудалног и сточарског амбијента у велику епску комедију можда се још боље види када се цар забрине да Милош неће моћи да препозна принцезу између „три девојке, све три једнолике", а Милош га теши да ће је по браћи познати као што је распознавао свако од три стотине јагњади по овцама које их у току једне ноћи ојагње. Разуме се, Милош ће касније претњом и преваром да препозна Роксанду — али и тај ниски детаљ сељачког лукавства само је једна од безбројних аутентичних сељачких шара у овој великој феудалној комедији.

Питање је, дакако, колико је ово заправо комедија а колико патријархална идила — јер, коначно, цела прича живи од Милошеве заумне верности свом великом и смешном ујаку. Слично тонско богатство налази се и у Рашковој песми „Урош и Мрњавчевићи" у којој такође феудалне лудости српских средњовековних великаша живе као породична драма каснијих сеоских средина. Но и овде је, као и у толиким великим епским песмама могућно запитати се да ли је основна замисао „правде Бога истинога", поретка који неће бити саздан „ни по бабу ни по стричевима", израз патријархалних схватања и односа или пак излаз из било

какве реалне историје. Па и мајчина реч јединцу да му је „боље изгубити главу" него „огр'јешити душу" лебди, и поред своје патријархалне стилизације, с ону страну било каквог реалног историјског морала.

У овим чудесним епским просторима, „међу јавом и међ' сном", лебде и бројни анахронизми и анатопизми косовских песама. Лазарева вечера је, бар судећи по предању које је Курипешић забележио још 1530. године[35] — а тешко би било замислити такво предање да није бар оно само почивало на неком обичају — вероватно историјска чињеница. Смисао те чињенице открива нам се у светлости библијске приче о Тајној вечери, о проказању и опроштају издајнику. Али у чудесној слободи драмске иронije у нашој песми Лазар проглашава свог најверније апостола Милоша издајником, измењујући с њим очигледно феудалне здравице и подижући средњовековне пехаре. Међутим, на крају песме наш највећи витез проговориће гласом сељачких средина које су му и дале његов поносни и пркосни печат, обећавајући Вуку Бранковићу да ће га везати за „бојно копље" и то „као жена кућељ уз преслицу", те га тако понети у „Поље Косово".[36] Песма управо и живи из овог преплета у којем библијска прича просветљава једну историјску феудалну ситуацију, с очигледним печатом каснијих расположења и сеоских средина. Па и причешћивање Лазареве војске било је по свој прилици не епска фикција него историјска истина, или бар нешто на шта је војни протокол обавезивао[37], иако оно добија своју пуну драматику тек у светлости Лазаревог избора између „земаљског" и „небеског царства" — избора који је преузет из средњовековне литературе[38], али који овде добија пре свега смисао дилеме између вазалства и смрти. А и зар потресност Подруговићеве песме „Цар Лазар и Царица Милица" не проистиче опет и отуда што и крајња норма феудалног понашања и најчистији љубавни идеал патријархалне цивилизације, љубав између брата и сестре, морају да буду згажене. Јер последњи брат, упркос суверeног наређења, упркос свега оног што сам осећа према сестри, мора да иде у бој, да изда сестру да не би издао себе. И зар се управо у овој песми, и то на неколико места, не појављује и онај „крст

---

[35] Види Б. Курипешић, *Путопис кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију 1530*, Сарајево, 1950, стр. 34.

[36] „Комади од различнијех косовскијех пјесама", *Српске народне пјесме*, II, стр. 303.

[37] Види С. Радојчић, *Узори и дела старих српских уметника*, стр. 240.

[38] Види С. Матић, „Белешке и објашњења", *Српске народне пјесме*, II, стр. 712.

часни" — који сеже, као што је Чајкановић показао,[39] у паганска времена, иако има пре свега хришћански смисао, као што показује епитет „часни", а и она народна песма која га повезује с експедицијом цара Константина у Палестину („Часни крсти"). Крст је, дакако, овде и војна и феудална ознака на барјаку, као што ће у каснија времена постати и ознака урезана на устаничким топовима. Управо из свих ових слојева рађа се његов основни епски смисао: сазнање да је част — крст, као што је крст — част. На оваквом осећању части као крста утемељена је и песма о „Мусићу Стефану", који ће закаснити у бој али не и на смрт. Али зар снага ове феудалне песме о сетрићу кнеза Лазара не проистиче исто тако и из оних страшних народњачких клетви које су „со" тог феудалног хлеба: „Рђом капо док му је колена".[40] И зар „Смрт мајке Југовића" не дочарава нада све богат феудални амбијент „добрих коња", „бијелих двора", „бојних копаља" и оне „бурме позлаћене" на Дамјановој руци, бурме која прецизно хвата историјску чињеницу о средњовековном прстењу у Србији које је по правилу било сребрено и позлаћено?[41] Нема сумње ни да су поједини елементи тог амбијента и неког знатно даљег легендарног, хагиографског и апокрифног порекла: не само „љути лавови" него и соколови који кликћу над мртвим телима својих господара. Али песма ипак најпотресније живи — и поред строге стилизације својих феудалних слика, бројева и понављања — у тренутку када се мајка разговара с руком свог мртвог сина:

„Моја руко, зелена јабуко,
гдје си расла, гдје л' си устргнута!"[42]

За разлику од Гојкове „јабуке од злата" у „Зидању Скадра" овде имамо слику „зелене јабуке", обичнијег народњачког симбола милоште који се налази у срцу толиких обичаја патријархалних сеоских средина. Најинтимнији тренутак личне туге просветљује се, дакле, нечим елементарним; захваљујући томе и цео феудални амбијент ове песме, с назнаком националне катастрофе у позадини, бије дамарима непосредног људског бола и ужаса. Па и феудално високо стилизована „Косовка дјевојка" — са сликама „три војводе бојне", њихових „бурми позлаћених", „коластих аздија" и „копрена од злата" са монограмима[43] — достиже врхунац

[39] В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд, 1973. стр. 52.
[40] „Мусић Стефан", *Српске народне пјесме*, II, стр. 292.
[41] То је, углавном, било новобрдско и приштинско прстење. Види С. Радојчић, *Узори и дела старих српских уметника*, стр. 24*.
[42] „Смрт мајке Југовића", *Српске народне пјесме*, II, стр. 299.
[43] Види С. Радојчић, *Узори и дела старих српских уметника*, стр. 241—2.

у својим последњим стиховима у којима сеоска анимистичка веровања просветљују цео тај феудални свет:

„Да се јадна за зелен бор ватим,
и он би се зелен осушио!"[44]

Није, даље, случајно ни то што Марко Краљевић, најпопуларнији јунак наше усмене епике, веже уз своје име више анахронистичних и анатопичних елемената него иједна наша друга епска личност. Пре свега, за разлику од других наших јунака сличног епског статуса у њему се крију две историјске личности, као и понека, да тако кажемо, анонимна личност уз коју се вежу и неке древне легенде и неке касније историјске теме. Прва личност је, разуме се, Краљ Марко, велики феудални витез и после Маричке битке турски вазал који мора да одржава ред у турској царевини и прогони хајдуке по султановој крајини: тако он, рецимо, долази у сукоб са турским хајдуком Мусом Кесецијом. И зато што је вазал он увек долази покорно цару, иако та поклоњења живе пре свега од комичког сељачког пркоса који им дају певачи познијих времена, пркоса, рецимо, с којим Марко обесвећује ћилим на којем султан клања, пркоса с којим он не скида чизме кад стаје на царску „серцаду" и притерује „цара до дувара" у бесу који ништа, сем добра бакшиша за вино, не може да обузда. Но песме о робовању Марка Краљевића код Арапа „остатак су песама и причања о другој историјској личности XVI века, о витезу Марку, пореклом Србину из Приморја", који је, као „војвода у служби румунског ‚господара' Михаила храброг... био заробљен од Турака и затим ослобођен".[45] Из песама о љубави соколова и орлова према Марку крију се византијске легенде и минијатуре које приказују, на пример, цара Маркијана у карактеристичној хагиографској ситуацији у којој му орлови праве хлад, илуструјући на тај начин тему љубави између животиње и човека, карактеристичну колико за приче о свецима толико и за сваку ратарску цивилизацију. Но у неким песмама Марко живи не само у јасно препознатљивом ратарском него, уз то, и у сасвим јасно назначеном хајдучком амбијенту — када је, рецимо, остарелој мајци Јевросими доста његовог „четовања" и прања „крвавих хаљина", тако да он узима „рало и волове", али као стари шерет оре „цареве друмове" и долази у сукоб са јањичарима од којих, на крају, „изоре" три товара блага.[46]

---

[44] „Косовска дјевојка", *Српске народне пјесме*, II, стр. 310.
[45] С. Матић, „Белешке и објашњења", *op. cit.*, стр. 736.
[46] „Орање Марка Краљевића", *op. cit.*, стр. 425—6.

Но оваква слика Марка као вишеструке историјске и легендарне личности која живи у различитим амбијентима појединих песама донекле је варљива утолико што не назначује довољно колико у свим великим песмама о Марку он живи од свих ових анахронизама и анатопизама његовог епског постања. Тако се, рецимо, у песми „Марко Краљевић и Алил-ага" види да је он феудални витез утолико што је у основи песме изазов на двобој и турнирски сукоб у којем Марко зна да онај ко изазива на мегдан мора и први да употреби оружје. Али већ у самом изазову утемељена је не толико витешка етика колико сељачко лукавство: Марко наводи противника да га изазове на мегдан тако што се претвара да је болестан — „без болести, од мудрости тешке"![47] Но цела комедија овог сукоба живи колико од сељачке пародије једног витешког оквира толико и од утемељења те пародије у корупцији касније турске администрације. У том смислу Марко, рецимо, тражи од ефенди-кадије „правог синцилата" о условима борбе и показује му свој главни аргумент — „шестопер позлаћен":

„Ако т' одем ударати њиме,
неће тебе мелем требовати."

И за потплаћеног кадију овакав „аргумент" је довољно убедљив.

Зар и комедија песме „Марко пије уз Рамазан вино" не живи колико од Марковог историјског вазалног односа према султану, толико од сеоских кола и званичних прохибиција алкохола вероватно из седамнаестог века, када су оне постале неопходне у градовима да би се одржао ред и војна дисциплина? Ово титрање разноликих историјских и легендарних пејзажа још богатије се огледа у Подруговићевој чувеној песми „Марко Краљевић и Муса Кесеџија" која је смештена у исти мах и у Марков вазални однос према Турцима у четрнаестом веку, и у спомен о Муси који је после Бајазитове смрти водио велике борбе око престола против своје браће, и у повест о великим одметницима „од султана из XVIII и XIX века"[48], и у тамновање приморског витеза Марка код Турака, и у хагиографску причу о „спасиоцу који лежи у тамници и за кога се мисли да је мртав"[49], и у широко распрострањена народњачка веровања у виле утемељена овде у идеалном односу посестриме према побратиму. У одсудном тренутку вила упозорава Марка да не би требало да тражи њену помоћ јер по феудалном протоколу

---

[47] „Марко Краљевић и Алил-ага", *op. cit.*, стр. 347.
[48] С. Матић, „Белешке и објашњења", *op. cit.*, стр. 739.
[49] *Исто*, стр. 740.

била би „срамота" да двојица ударе „на једнога"[50], дајући му у исти мах и лукави миг о „гујама", ножевима, у потаји с којима ће он распорити свог противника. Ако још додамо да у овој песми Муса има три срца као Вергилијев јунак Ерул у осмом певању *Енеиде*, да је он сиротињско дете које се није отхранило „медом и шећером", храном муслиманске господе коју Подруговић као Херцеговац и трговац познаје,[51] онда поново видимо да сликовитост и снага епског израза зависе у првом реду од тога за чим је све песник у стању да посегне и колико његова машта може да слије шароликост његових извора у јединствену визију. Зар би се без ове феудалне, хајдучке, хагиографске, народњачке и паганске драматике ова песма дала и замислити?

На сличан начин значајно је и испреплитање историјских и легендарних елемената са различитих простора и времена у хајдучким песмама у којима је, и то управо на њиховим врхунцима, тешко и разлучити шта откуд долази. Несумњиво је, рецимо, да је „Стари Вујадин" поникао из историје на размеђи седамнаестога и осамнаестога века, када је Ливно, негдашње седиште санџака, постало готово пограничка караула често украшавана хајдучким главама и главама оних млетачких ускока који, како истиче С. Назечић, нису имали никакве плате у време мира тако да им је пограничка хајдучија била главни извор средстава за живот.[52] У „ерлангенској" варијанти ове песме, забележеној негде око 1720. године, Турци заробљавају „Миливоја с братом Вуковојем" и доводе их у Ливно. Старији брат говори млађем да ће их мучити „муком свакојаким" (sic), да ће им пребити и „ноге и руке", али да не треба издати „друга ниједнога", „ни остава гди смо остављали", ни „конака гди смо ноћивали".[53] Подударност географије, сличност имена (Милић и Вулић), истоветност ситуације и неколиких стожерних стихова не остављају простор за сумњу одакле је Вуков анонимни певач добио основну грађу за своју песму. Али откуд на каснијем старом Вујадину онај „бињиш од сувога злата", бињиш у којем „паше на диван излазе"? Паше и везири су доиста носили огртаче извезене златом — али да ли је ово тек нека епска произвољност, одсјај хајдучког обичаја да се облачи одело убијеног непријатеља или можда тек хајдучки сан о властитој снази која би била дорасла пашама и везирима? Или је пак ово одраз историјске стварности, јер наши људи у млетачкој официрској

---

[50] „Марко Краљевић и Муса Кесеџија", *op. cit.*, стр. 397.

[51] С. Матић, *op. cit.*, стр. 741.

[52] С. Назечић, „Хајдучке борбе око Дубровника и наша народна пјесма", види В. Недић, ур., Народна књижевност, Београд, 1966, стр. 265.

[53] Г. Геземан, ур., *Ерлангенски рукопис*, стр. 249—250.

служби, харамбаше и сердари, каткад су доиста носили некакву комбинацију феудалне и оријенталне одеће као што се то може видети на портрету Стојана Јанковића? У сваком случају бар она „чекркли-челенка" са „дванаест пера" на Вујадиновом сину представља млетачко одликовање које је имало облик пера на котуру, носило се на калпаку и било начињено од сребра.[54] Но ова песма живи од анахронизама и анатопизама не толико у својим појединостима колико у својој основној замисли: феудални ореол, оријентални колико и млетачки, лебди овде око једне друге врсте хајдука — не оних који су као ускоци упадали са млетачке на турску територију, него оних који су се окупљали по шумама од Бурђева до Митрова данка, чије су породице живеле на турској територији, који су имали „јатаке своје" код којих су „зиме зимовали", за које су „крчмарице младе" биле важне из многих разлога, не понајмање стога што су се од њих могла добити обавештења куда и када се крећу „Турци и трговци", стављени овде безмало у једну категорију можда не само из алитеративних разлога.[55] Песма живи од ове своје двоструке стварности да би на крају — када Вујадин почне да говори о својим „лажљивим очима" које су га „на зло наводиле" — изишла из историје и кренула неким духовним стазама једног морала који никад нико у историји није ни од кога могао ни очекивати ни тражити. Можда истим оним стазама на којима старац Милија на крају песме „Гавран харамбаша и Лимо" оставља, у име неке боље правде, крај сваке мртве хајдучке главе по једну купу задобијеног блага.

На аналогној — иако у извесном смислу обрнутој — игри стварности и легенде, реалности и илузија са различитих географских и историјских простора саздана је и највећа устаничка песма Вишњићев „Почетак буне против дахија". Садашњост је овде — сеча кнезова — углавном поуздано историјски дата, али она је сагледана не само очима целокупне историје него и једне моралне врацбине која лежи у основи многих народних анимистичких веровања. Коментатори истичу да су чак и оне „чудне прилике", без обзира ко их је „вргао", историјске метеоролошке појаве: помрачење месеца, појава комете, помрачење сунца који су доиста забележени у списима тог времена.[56] Али у песми је та „метеорологија" очигледно знамење „последњег времена" — оног о чему старац Рашко говори у обе своје

---

[54] Види Н. Банашевић, „Белешке и објашњења", *Српске народне пјесме*, III, стр. 668.

[55] Види С. Назечић, „Хајдучке борбе око Дубровника и наша народна пјесма", В. Недић, ур., *Народна књижевност*, стр. 260.

[56] Види В. Латковић, „Белешке и објашњења", *Српске народне пјесме*, IV, стр. 522—3.

преткосовске песме („Женидба кнеза Лазара", „Зидање Раванице"). У песми се, штавише, појављује и Мурат кога Милош „добро не дотуче"[57] — што такође одговара историјској чињеници јер је Мурат доиста био у животу неко време после Милошевог напада на њега. Занимљиво је, међутим, да Мурат опрашта Милошу оно што је „срећа војничка дон'јела" и да говори својим наследницима да не буду „раји горки" — што опет представља неку врсту епске пројекције раног периода релативно хумане турске власти. Но поред Мурата и старац-Фочо „од стотину љета" појављује се као хумана личност у противничком табору: можда је управо то што је Вишњић у ранијим годинама, када је ваљало прехранити се и у градовима а не само у селима од свог певачког заната, имао репертоар и за „велике Турке", омогућило овом певачу не само да уведе позитивне турске личности у свој песнички видокруг него да, управо захваљујући и њима, даде шири поглед на историјску драму српског устанка него што би га у уским националним оквирима могао дати. Иако, дакако, треба истаћи да је и тај устанак у почетку имао карактер борбе против дахија као султанових одметника којима је, уосталом, и сам султан раније претио да би могао кренути Србе против њих. У сваком случају, управо захваљујући овој разнобојној личној и политичкој историји, захваљујући певачевом слепом оку које је гледало своју савременост с толико десетерачких зеница епске и историјске прошлости, „Почетак буне против дахија" представља епски домет у поређењу с којим многе устаничке песме тек повремено и тешко излазе из хроничарских оквира.

Разуме се, ова способност одсудне садашњости да се исказује језиком у којем живи целокупна свест о прошлости, као и способност древних тема да се уобличују према слици и прилици оног епског амбијента у који су бачене, знаци су изузетне уметничке виталности епске конвенције и богатог континуитета и интензитета историјске свести у језику. Па ипак, ако је и тачно да усмена епска реч — због постојаности, лутања и варирања својих формула, мотива и тема, као и бројних стилских средстава — мора да живи од асимилације бројних анахронистичких и анатопичних елемената историје и легенде, у ширем смислу ова стваралачка ситуација заправо и није тако изузетна као што се на први поглед чини. Ни откуцавање сата у Шекспировом *Јулију Цезару* није једини анахронизам, или анатопизам, у његовим римским драмама које заправо исто толико говоре о елизабетанским колико и о римским политичким преокупацијама. А зар се управо нешто слично не дешава и са европским историјским романом деветнаестога

---

[57] „Почетак буне против дахија", *op. cit.*, стр. 122.

века који је тако тесно повезан с великим националним буђењима и покретима? Па ни у двадесетом веку није Томас Ман у свом роману *Доктор Фаустус* толико заокупљен судбином оног немачког средњовековног врача који је за љубав сазнања продао душу ђаволу колико судбином Немачке под нацистичком влашћу. Као што ни за Булгакова у *Мајстору и Маргарити* најразноврсније историјске и легендарне личности, од Сатане до Понтија Пилата, нису тек саме по себи занимљиве. Па зар није и Андрић и анахроничан и анатопичан, када нам с толико историјске и имагинативне убедљивости, представља оног милешевског калуђера као малог дечака кога јањичари одводе у сепету са колутом пите на почетку романа *На Дрини Ћуприја?* И о којој је заправо историји у *Проклетој авлији* реч? О временима оних релативно хуманих затвора по којима је било и неба над авлијом и у којима нису свитале електричне зоре? Или пак о веку који је тим древним људским институцијама дао и обележја двоструког књиговодства по којима ће, како Џорџ Орвел мисли, бити и запамћен?

Слика прошлости неминовно је израз свести која је реконструише или ствара; историја је тумачење не само једног одређеног догађаја него и смисла свега онога што нас од њега дели. Ако је пак реч о уметности, и сам појам анахроније и анатопизма великим делом је, бар за свест двадесетог века, и анахронистичан и анатопичан. Можда је то увек и било тако; у сваком случају данас је залуд питати „коме звоно звони". Стога нам се можда и испреплитање шароликих историјских и легендарних нити у епском песничком исказу не указује данас ни као нешто фантастично и немогуће, ни као неки квази-историјски свет — с понеком евентуалном грешком у датирању или лоцирању коју бисмо ми, дакако, с таштином људске великодушности били спремни и опростити. Тај епски свет који се храни анахронизмима и анатопизмима и живи од својих унутрашњих противречја близак нам је данас нада све зато што није безнадан, што је у свом саздању суштаствено алогичан. А то значи да се у њега може веровати колико из људских толико из уметничких разлога — из истих оних разлога из којих је С. Т. Колриц веровао у своје писање о натприродном. Приставши да за *Лирске баладе* његови напори буду усмерени ка натприродним ликовима и појавама, он је у исти мах подразумевао да је и невероватном могућно подарити „из наше унутрашње природе људску занимљивост и привид истине довољан да за тренутак обезбеди за ова привиђења маште оно добровољно одустајање од неверице које сачињава песничку веру".[58]

---

[58] S. T. Coleridge, „Biographia Literaria", ch. XIV in D. J. Enright, E. De Chickera, *English Critical Texts,* London, 1962. pp. 190—191.

ХОРХЕ ЛУИС БОРХЕС

ПЕСМЕ

НОЋ У КОЈОЈ СУ БДЕЛИ НАД ЊИМ НА ЈУГУ

Летисији Алварес де Толедо

По нечијој жељи
— тајна чије слободно име знам и чију
стварност не схватамо —
једна кућа на Југу отворена је све до зоре,
једна непозната кућа ал' није ми суђено да је опет видим,
мада ме очекује ове ноћи
обасјана светлом у касне сате сна,
увенула од непроспаваних ноћи, разнолика,
стварна до сржи.

У несаници што ме вуче ка смрти, корачам
улицама елементарним као успомене,
обилним временом ноћним,
док живот ми је нечујнији
од скитница из предграђа на прагу замраченог
складишта
и неког звиждука, самог на свету.

Идем полако, обузет ишчекивањем,
стижем у собу и кућу, пред истинска врата
која тражим,
примају ме људи присиљени на озбиљност,
људи који годинама знају моју породицу,
а затим, поредимо судбине у намештеној соби која гледа
на двориште
— двориште је ван моћи и свеукупности
ноћи —
и говоримо, јер стварност је старија,
неважне ствари,
у огледалу смо само одвратни Аргентинци
док подељени адут мери узалудне сате.

Узбуђују ме мала знања
која нестају у смрти човека
— навика на неке књиге, један кључ, једно тело
међу свим другим —
неповратно понављање што за њега
беше пријатељство са овим светом.
Знам да је наше једино право, мада мрачно, право
на чудесно настајање
и ово ноћно бдење,
скуп око онога који то не зна: Мртвац,
скуп који означава и чува његову прву
ноћ у смрти.

(Бдење изнурује лица;
очи нам замиру у висинама као код
Исуса.)
А мртвац, несхватљиви?
Његова је стварност под гомилом цвећа
а његово посмртно гостопримство пружа нам
тек још једну успомену у времену
и мудре улице Југа које треба заслужити
и мрачно струјање над челом које се нагиње
и ноћ која ће нас највећом стрепњом ослободити
преопширне стварности.

МИТСКО ОСНИВАЊЕ БУЕНОС АИРЕСА

Да ли је овом блатном и сањивом реком
дошло бродовље и створило моју домовину?
Обојене лађе би се љуљушкале
пробијајући се кроз локвање и трску.

Кад боље размислимо, видећемо да река
некад беше плава, као да је потекла из неба
са црвеном звездицом на месту где је
Хуан Диас[1] гладовао а Индијанци јели.

Извесно је да је хиљаду људи, и других хиљаду, допловило
морем широким као пет месечевих лопти,
и тад насељеним сиренама и аждајама
и магнетним стенама које су буниле компас.

Дрхтећи су освајали ранчеве на обали
и спавали зачуђени. Кажу, у Риачуелу,
али то су све лажи смишљене у Боки.
Један блок кућа био је и у мојој четврти: у Палерму.

Један блок кућа који је сред поља
сведочио зорама, кишама и орканима.
Сличних кућа има још увек у мојој четврти:
Гуатемала, Серано, Парагуај, Гуручага.

Нека радња, шарена као наличје карата
засијала је, док су иза, у собици, играли truco[2];
шарена радња, процветала под неким кумом,
газдом целог краја, зловољним и грубим.

Први звуци вергла спасили су хоризонт
својом болешљивошћу, хабанером и грингом.[3]
У позоришту је већ сигурно просудио ИРИГОЈЕН,
неки клавир је засвирао танго из Саборида.

Једна је трафика замирисала као ружа
пустињом. Вече се удавило у јучерашњици,
људи су поделили варљиву прошлост.
Једно им недостајаше: стаза пред њима.

Кажу ми да је Буенос Аирес постао:
он је за мене вечан као вода и ваздух.

ЈЕДНОМ САКСОНСКОМ ПЕСНИКУ[4]

Ти, чије је месо данас прах и планета
а некад било је тешко као и наше на земљи,
ти чије су очи виделе сунце, ту славну звезду,
ти који си живео, не у крутој прошлости,
већ у вечној садашњости,
на највишој тачки и вртоглавом врху времена,
ти кога је у твом манастиру позвао
прастари епски глас,
ти који си ткао речи,
ти који си певао о победи Брунанбурха[5]
и ниси је приписао Господу

већ сабљи твога краља,
ти који си са зверским ликованьем певао о
гвозденом мачу,
о сраму Викинга,
о гозби орла и гаврана,
ти који си у војничкој химни сакупио
ритуалне метафоре племена,
ти који си у времену без историје
видео јуче у сада
и у Брунанбурховом зноју и крви
кристал прастарих свитања,
ти који си толико волео твоју Енглеску
а ниси јој дао име,
данас ниси ништа друго до неколико речи
које су германисти записали.
Данас си само мој глас
док оживљава твоје гвоздене речи.

Молим моје богове или збир времена
да мојим данима подаре заборав,
и да ми име буде Нико као Одисејево,
али бар неки стих нека истраје
у ноћи, милостивој према сећању,
или у јутрима људи.

СТРАНАЦ

Пославши сва писма и телеграме,
иде непознатим улицама
и запажа незнатне разлике које му нису важне
и мисли о Абердину или Лајдену,
за њега стварнијем од овог лавиринта
усправних, једноличних линија
кроз које га води време човека
чији је прави живот далеко одавде.
У неком стану са бројем на вратима
обријаће се пред неким огледалом
које неће узвратити лик
и изгледаће му то лице много
загонетније и тврђе
од душе што у њему пребива,
а која ће га, много година касније, обликовати.
Срешћете се у некој улици,
можда ћеш приметити да је висок и сив
и да посматра ствари око себе.

Нека равнодушна жена
понудиће му вече и све што следи
иза закључаних врата. Човек
мисли да ће заборавити своје лице и сетити се,
после много година, у близини Северног мора,
завесе или лампе.
Те ноћи, његове очи ће видети
у правоугаоним облицима око њега,
јахача и епску прерију,
јер далеки Запад обухвата целу планету
и огледа се у сновима људи
који никада до њега нису стигли.
У полутами, непознати ће
поверовати да је у свом граду
и изненадиће се кад изађе
у други језик, под друго небо.

У агонији,
дати су нам слава и пакао;
Они су сада у овом граду, Буенос Аиресу,
који је за странца из мог сна
(а странац бејах и ја под другим звездама)
само низ нејасних слика
створених за заборав.

ЈЕДНОМ НОВЧИЋУ

Хладне и олујне ноћи испловио сам из Монтевидеа.
Негде у близини Сероа
са горње палубе бацио сам новчић
који потону у прљаву воду
и муљ,
и тако блистав поста роб времена
и магле.
Осетих да сам учинио нешто неповратно,
да сам историји земље додао
2 непрекидне линије, паралелне, можда бесконачне:
своју судбину, пуну љубави, стрепње и залудних промена,
и судбину те металне плочице
коју су однеле воде у благи бездан
ил' нека далека мора која нагризају
плен Саксонца и Викинга.
Сваки мој тренутак јаве или сна
одговара тренутку слепог новчића.

Понекад осетим грижу савести,
понекад завист
према теби који си, као и ми, у времену и његовом
лавиринту,
а да то не знаш

ХЕРАКЛИТ

Сумрак.
Ноћ која тоне у сан.
Прочишћење и заборав.
Свитање.
Јутро које је било зора.
Дан који је био јутро.
Бескрајни дан који ће бити потрошено вече.
Сумрак.
Та навика времена, ноћ.
Прочишћење и заборав.
Свитање . . .
Поверљива зора и у њој
немир тог Грка.
Какав је то заплет
са било је, јесте и биће?
Ко је та река
којом тече Ганг?
Ко је та река чији је извор несхватљив?
Ко је та река
која носи митологије и мачеве?
Не помаже ми да спавам.
Тече у сну, у пустињи, у подземљу.
Река ме шчепа и ја сам та река.
Саздан сам од нечег крхког,
од тајанственог времена.
Можда је извор у мени,
можда из моје сенке
извиру, фатални и илузорни, дани.

ДРУГА ПОЕМА О ДАРОВИМА

Хоћу да захвалим божанском
лавиринту узрока и последица
за разноврсност бића
која чине овај јединствени универзум,
за разлог због којег нећемо престати да сањамо

на некој равни лавиринта,
за Хеленино лице и Одисејеву истрајност,
за љубав, која нам помаже да видимо друге
онако како их божанства виде,
за чврсти дијамант и брзе воде,
за алгебру, дворац прецизних кристала,
за мистични новац Анхела Силесиа,[6]
за Шопенхауера,
који је можда одгонетнуо универзум,
за сјај ватре
коју ниједно људско биће не може гледати без
древног страха,
за махагониј, кедар и сандал,
за хлеб и со,
за мистерију руже
која рађа боју а не види је,
за извесне дане у 1955-оj години,[7]
за грубе јахаче који у долини
гоне стоку и зору,
за јутро у Монтевидеу,
за уметност пријатељства,
за последњи Сократов дан,
за речи изговорене у неко свитање
са једног крста другом крсту,
за онај исламски сан који потраја
хиљаду и једну ноћ,
за онај други сан из пакла
о пламеној кули која прочишћава,
и о слављеним сферама,
за Сведенборга,[8]
који је разговарао са анђелима по улицама
Лондона,
за тајне и древне реке
које се састају у мени,
за језик који сам говорио, пре много векова,
у Нортумбрији,
за сабљу и харфу саксонску,
за море, ту светлуцаву пустињу
пуну непознатих ствари
и надгробни споменик Викинга,
за музику речи Енглеске,
за музику речи Немачке,
за злато које блиста у стиховима,
за епску зиму,
за име књиге коју нисам прочитао: GESTA
DEI PER FRANCOS,
за Верлена, невиног као птице,
за стаклену призму и бронзани тег,

за пруге тигра,
за високе куће Сан Франциска и острво
Манхатан,
за јутро у Тексасу,
за Севиљанца који је саставио „Моралне Посланице”
и чије име, како је он и желео, не знамо,
за Сенеку и Лукана из Кордове,
који је, пре него што је настао шпански,
написао сву шпанску књижевност,
за геометријски и бизарни шах,
за корњачу Зенонову и мапу Ројсову,[9]
за лековити мирис еукалиптуса,
за језик, који може изиграваати знање,
за заборав, који мења или брише прошлост,
за обичај,
који нас понавља и потврђује као огледало,
за јутро, које нам даје илузију почетка,
за ноћ, њену маглу и астрономију,
за вредност и срећу других,
за домовину коју осећамо у цвету јасмина
или некој старој сабљи,
за Витмана и Франсиска де Асиса који су већ
написали ову поему,
за чињеницу да је поема неисцрпна,
да се спаја са мноштвом бића
и да никада неће стићи до последњег стиха
и да ће се мењати према људима,
за Франсес Аслам,[10] *која је тражила опроштај*
од својих синова јер је лагано умирала,
за минуте који претходе сну,
за сан и смрт,
та два скривена блага,
за интимне дарове које не набрајам,
за музику, мистериозни облик времена.

ГОЛЕМ[11]

Да, (као што некад тврдио је Кратил)
архетип свих ствари је име што пише,
у словима речи ружа: *цвет мирише,*
у имену своме тече цели Нил.

А једнога дана, саздано од слова
јавиће се нама сâмо страшно Име;
Бог ће га спознати а његове риме
нека нам сачува к'о сферу слогова.

Знале су га звезде и Адам у раjу.
Рђа греха људског (кажу кабалисти)
избрисала га је и тај Назив исти
изгубише људи, данас га не знају.

Чистота и снага свељудскога дејства
бескрајне су. Знамо дан који је био,
у времену славе, будности Јевреjства,
кад је народ божји Име затражио.

Не као што други само сенке буду,
мрачне, постављене у повести криво,
већ заиста снажно сећање је, живо,
на рабина прашког, раби-Леон Јуду.

Тражећи пожудно божjег знања луч,
Леон је тад мноштво слова пермутов'о,
премештао свако појединo слово
и на крају добио Име као: Кључ,

Капија и Одjек и Гост и Палата;
изговори Име он уз помоћ лутке
која му неспретно показаше ћутке,
тајну Слова, Време и Простора врата.

Лутак тај од глине диже снене очи
и виде тад многе боје и облике
које не разуме, мутне усред вике,
покуша да макне, плашљиво да крочи.

Постепено виде мреже звучне нити
да се плету око њега (и око нас),
сплетене од После, Пре, Јуче и Данас,
Док, Десно и Лево, Други, Сви, Ја и Ти.

Проповед што држи један кабалиста,
томе смешном створу даде име Голем.
О томе нам пише сâм Алеjхем Шолем[12]
у књигама својим, чак на чет'ри листа.

Рабин му причаше где је света врутак,
(Видиш жицу, руку а и своју ногу)
ал' на крају успе само то да лутак
умео је, тек, да чисти синагогу.

Можда се плашио он Имена светог,
његовог писања или изговора;
и упркос моћи тог чина уклетог
није задобио моћ људског говора.

Очи, мање људске, много више псеће,
и још мање псеће, више очи кипа,
пратиле су свуда, кроз таму што сипа
сенке по самици, куд се рабин креће.

Нешто зло и дивље носио је Голем
дубоко у себи. Чак рабинов мачак
од њега се крио. (О томе нам Шолем
не говори; има други спис дугачак).

Дизао је к Богу ручице детиње,
следећи молитвом он рабина свог,
или је, пак, лика насмешеног, глупог,
падао у занос, млитав к'о робиње.

Рабин је осећ'о према њему нежност,
али и страх. Како *(говори пун сете)*
могох ја да родим ово мучно дете
и мир му удахнем, а тиме и мудрост?

Зашто сам додао ову тајну другу,
бесконачном низу? Узалудна справа,
која се к'о клупко вечно намотава,
доби још тај узрок, последицу, тугу!

У сумраке мучне кроза светлост благу,
гледао је рабин та два ока псећа.
А ко ће нам рећи шта то Бог осећа
док гледа свог малог рабина у Прагу?

ШАХ

I

Свако у свом углу, играчи се боре,
мичући лагано фигуре своје.
Табла на којој мрзе се две боје
држи их заробљене све до зоре.

Светлост јој дају магичне фигуре:
и хомерска кула и скакач у даљ,
ратоборна дама, иза ћутљив краљ,
ловци и пешаци к'о војска пре буре.

Кад заврше игру, устану и оду,
кад их време у трен испије к'о воду,
не престаје овај обред препун сјаја.

Тај рат, што започет беше на Истоку,
данас свуда диже заставу високу.
Као свим играма, овој нема краја.

II

Краљ је нежан, ловац мудро ћути,
кула горда, дама с бесним челом,
сви они по путу црном и белом,
свој рат воде, захуктали, љути.

Нико од њих не зна са каквом жестином,
к'о нож дијамантски прозоре кад реже,
рука играчева мишљење им стеже,
влада над кретањем, њиховом судбином.

Али и тај играч роб је, препун бола,
(рекао је Омар) неког другог стола
где су бело — дани, црно — ноћне тмине.

Бог миче играча а овај фигуре.
Ко *помиче Бога кроз облаке суре,*
плете време, снове, мрења од прашине?

АДРОГЕ

Нико не страхује у ноћном вртлогу
да ћу да нестанем сред црних цветова
тога парка у ком ткају своју слогу
благи према чежњи љубавнога зова,

ил' миру вечери: нека птица тајна
која увек исту песмицу цвркуће,
мрачна рушевина, статуа очајна,
сеница и вода што с чесме гргуће.

У скровитој сенци, означава, мери,
тако сакривена, жена кочијаша,
границе јасмина, прашине салаша,
тог света захвалног Верлену, Ерери.[13]

Мирисом пријатним сенка обилује,
еукалиптус то је: тај мирис прастари
нејасним језиком, ван времена, ствари,
доба летњиковца тихо најављује.

Мој корак налази дуго жељен праг.
Назирем ивицу осенченог трема,
кап по кап, ја чујем чесме ритам драг,
у тој башти која поплочана дрема.

Иза ових врата спавају сањари,
који су потпуно зачарани сном,
завијени сенком светлом и чудесном,
господари Јуче и умрлих ствари.

У тој старој кући знам сваку ствар малу:
блиставе плочице мермерног полира
на сивом камену који се дуплира
вечито у блатном, мутном огледалу,

и лавовску главу која је зграбила
тешки, кружни звекир и стакло у боји
у чијем одблеску дете чуда броји
црвенога света, света зеленила.

Оне дуже трају од смрти, несреће,
и свака ствар своју историју крије,
али се све скупа у једном сусреће:
простору сећања, пете димензије.

И само у њему, у њему још горе
двориште и баште. А њих прошлост држи
усред недоступног круга што садржи
звезде вечерњаче исто кад и зоре.

И како изгубих тај низ драгоцени,
племенитих ствари које сам волео,
бесконачних као цветова низ цео
што Адаму рајском беху поклоњени?

Древна и упорна, ова елегија
растужи ме када мислим на те зиде
и ја не разумем како време иде
ја, који сам време, крв и агонија.

Избор и превод:
Марина Миловић
и
Зоран Враголов

ОБЈАШЊЕЊА

[1] Диас де Солис (Хуан), шпански морепловац, (Лебрија, провинција Севиља ?—1516. год.); 1508—9. године истраживао је обале Јужне Америке и открио ушће Рио де ла Плате.

[2] Truco, (трУко): врста игре картама;

[3] Хабанеро и гринго: врста ритма.

[4] Свештеник који је написао дело: Битка Брунанбурха.

[5] Брунанбурх: саксонски војсковођа из X века, који је ратовао против Ираца, Велшана и Шкота.

[6] Анхел Силесио, псеудоним Јохана Шефлера, немачког песника и мистика, (1624—1677).

[7] Хуан Перон протеран из Аргентине.

[8] Емануел Сведенборг (Сведберг), шведски научник, философ и теолог. Говорио је да разговара са анђелима. Утицао је на В. Блејка у његовој младости. Једно од главних Сведенборгових дела: Рајска тајна (1749).

[9] Ц. Ројс, амерички философ (1855—1916); излаже концепцију бесконачности у делу *Свет и појединац* (1899), тако што је направио једну специјалну мапу Енглеске.

[10] Франсес Аслам, Борхесова прабаба (1845—1935).

[11] ГОЛЕМ, (хебрејски: заметак, ембрион) по Талмуду, аморфна маса, Адам у аморфном стању. Према јеврејској легенди, човек од глине, којег је израдио прашки рабинер Леви бен Безабел и удахнувши му душу узео га за слугу; (арапски: слуга); Фантастична творевина ГОЛЕМА често се јавља у литератури: ХОМУНКУЛУС, ФРАНКЕНШТАЈН, РОБОТ итд.

[12] Алејхем Шолем, (Shalom Rabinovitz), јеврејски писац (1859—1916); Описивао живот јевреја у централним европским гетима и живот емиграната у Америци.

[13] Ерера, Фернандо де, (El divino), шпански песник (око 1534 до 1597). Аутор ода писаних по класичним узорима; у љубавној лирици угледао се на Петрарку.

ТВРТКО КУЛЕНОВИЋ

ФРАГМЕНТИ О ИТАЛИЈИ (II)

У деветнаестом веку дух је волео језера. Романтичарски дух нарочито: Шели, Ламартин. Духу данашњег човека, верујем, више одговарају острва. Као и духу старих Грка: „О Атици морате мислити као да је то само врт којим вам је кућа окружена... Ваше је пола света: море." А у мору острва као пролазне куће, куће које подсећају на пролазност и позивају у скромност, видицима који са њих пуцају показују како сте мали ви и ваша околина, како је бескрајно само оно што је свуда око вас а ипак од вас тако далеко, тако недоступно, море. Према луцпрдастости језера која би хтела да докажу да на планети има више копна него воде (а зна се већ да је човек апсолутни господар свуда на копну), острва стоје као симболи других истина које говори о човековој немоћи, самоћи.

Да ли их заиста волимо? Да ли их зато сада волимо што смо се ослободили хвалоспева људској снази и жеље за господарењем? Да ли смо постали зрелији? Да ли смо заиста слични старим Грцима и да ли се наша зрелост уопште разликује од заноса романтизма? Да ли то важи за све, за већину, или само за ретке појединце у којима сам видео свој узор и идеал? Да ли их и сам заиста волим, или се само понашам тако, од дуга времена? Да ли их само зато волим што сам ту љубав скупо платио, јер ми је тешко падала самоћа, растанак од блиских ма какви они били, одлазак у туђи свет који ми је сав био туђ. На мору, на летовању, сваке вечери кад сам ишао по изворску воду (прихватао сам тај посао да се мало одвојим од другова који су ми такође били туђи и тешки), појављивала се на хоризонту пред залазак сунца једна неуобичајено јака звезда а новине су тих дана писале о опасном проласку неке комете, мерио сам звезду и молио је да не удари пре него што се поново видим са Сањом. У војсци, на одслужењу, долазила ми је у посету, пошто нисам смео као војник да носим наочари за сунце могао сам у подне да гледам само према земљи, препознао сам је, на другој страни улице, по карактеристичном махању ташне (управо су јој неки младићи звиждали и довикивали), том њеном блиском ми

и разумљивом и сасвим мало раскалашном покрету у коме сам видео желу да се читав тај бесмислени и сурови спољни свет одбаци и да се истовремено ипак у њему буде *нешто*, да се одједном и омаловажи и заголица, да се унапред одбију све увреде и повреде које из њега могу да дођу и да се потврди своје присуство и место у њему, јер у другом свету места нема, и другог света нема. Затим у хотелској соби кад нам се чинило да су се све жеље остариле, да се све важно ту догађа, да је васиона напољу ређе насељена од ове коцке простора са тушом и WC-ом. Други пут сам ја њој ишао у сусрет аутобусом, иза мене је седела једна девојка која није пристајала ни да примети неког лафа што јој се припросто удварао, а он се онда од муке мени обратио са: „Војниче, то твоја цокула гори!" јер се у аутобусу осећало на нагорелу гуму, што сам ја ко бајаги спремно прихватио: „Не смета, народна је!", а у ствари сам био бескрајно захвалан девојци у име своје и у име свих оних којима су њихове девојке далеко, толико далеко да им се чини да су мртве.

Мртве попут Џен из књиге „Писма с Каприја" коју сам радо читао у болничком кревету с малом грижом савести, јер нисам чуо да ју је икада споменуо иједан од мојих угледних познаника и другова. Напротив, она друга књига, „Гепард", била је веома славна, толико славна да је по њој снимљени филм једва успео да постане славнији а ја ипак из ње ништа не памтим. То јест не памтим њену радњу, њену причу, али сам записивао у свој дневник који увек имам при руци неке мисли које је њен јунак Салина, Лампедуза, гепард, касније Берт Ланкастер изговарао или опет такође негде себи записивао. „Не верујем у лек који ти себи нудиш, у морфијум... груби хемијски надоместак античког стоицизма и хришћанске резигнације", писало је и ја сам из тих речи које можда и нису биле претерано мудре али су мени требале управо такве какве су, почињао да маштам своју књигу, свој роман, свој есеј о болу и његовом уклањању. Ствари које постоје не вреде а ствари које вреде не постоје; како себе да уметнеш у ту пукотину између ничега? Нема стоицизма, нема резигнације, а нема више ни морфијума осим кад ти га по својој вољи дају. Шта ми имамо? Читам у новинама: талидомид, средство за умирење које су узимале трудне жене и од тога рађале наказну децу (видели смо, и њих, у Јакопетијевом филму „Мондо кане") могао би да садржи неке састојке од пресудног значаја за лечење рака. Нема више правца, постоји клацкалица, горе-доле, тамо-амо. Постоје зупчаници. Смртносни нож који нас довршава једним ударцем, спасоносна празнина која нам доноси поглед напоље, слободу, неслућене могућности живота. Чак и ако видимо пре свега нож а отвори

су нам само варљиви трептаји наде, чак и тада је то права прича нашег времена. Али ако видимо пре свега отворе као блеске светла и непознатог света који нас чека а приспеће у који се плаћа опасношћу да можеш бити закачен ножем, онда не може бити ситуације достојније човека него што је ова.

После тог записа у дневнику поново долази цитат, коме нисам забележио извор ни аутора: „Ако питате мене у каквом сам односу према смрти, рећи ћу вам да немам ништа против ње кад о њој мислим, али бих сматрао да је сасвим природно да смрт остане заувек само помисао . . . Сећам се да сам више него једном, седећи сам усред врелог далматинског камењара, прожет мирисом лаванде и звуцима чиопа, мислио јасно о телесном умирању, које ми се тада, као и данас, чинило прихватљивим. Седео сам опуштен до последњег мишићног влакна, без жеље да устанем било када и да напустим то место неодређене лепоте. Мислио сам како ми савршено ништа друго не преостаје него седети ту као мета мирисима, и сачекати да ми путем који још не видим смртоносна змија приђе . . .”

Да сам то имао и знао онда кад су ме моји Пољаци упорно одвраћали од пута на Сицилију, да сам могао да им кажем да ми треба камењар и мир, и мириси топлог југа који су тако дивна купка духу у животу пред смрт (сваки живот је пред смрт), да је за мене путовање умирање, као што је за мог цимера пекара умирање било путовање: „Кад помислиш, браћо, куд нам ваља путовати . . .”

Становали смо под Монте Марио̀м, одмах крај мамутске зграде Министарства спољних послова коју је Мусолини подигао за своју жуђену империју, у удобном дому за стране студенте, а највише у мојој соби где су они долазили да пију нашу шљивовицу и пуше (и нуде) своје цигарете „Кармен”. Привлачио их је мој једнокреветни мир којега су се сами лишавали и живели по четворокреветним собама у духу својих уверења и намере да приштеде новац и пред полазак купе себи и својима у Пољској нешто крупно. Обилазили су културне ризнице вечног града веома ревносно, и бесплатно, у оквиру колективних посета које је организовала владина комисија за стране студенте, упозоравали ме колико је овде већ све пребогато лепотом да се не може никад сагледати, да је просто смешно као луд, као прогоњен, јурити увек некуда даље, поготову на Сицилију. Јежи је отварао мали проспект Рима који је увек носио са собом и који је овако био подељен: а) антички б) папски и ц) модерни Рим. Да ли је уопште могуће то све видети, питао је? Да ли је уопште могуће спојити све те Римове (Ржимове, изговарао је) међу собом? Бели камен античких рушевина прошаран озбиљним зеленилом, са вихором об-

лика смеђих цркава и фонтана које се ни међу собом не слажу? Нема наде за тебе ни за нас, рекао је. Само за вечити град има наде.

Мислили смо исто, али на друкчији начин. И не значи да они нису путовали. Посетили су, са екскурзијом коју је италијанска влада јефтино организовала за стране студенте, Фиренцу и Венецију, па чак и Милано, али су се чудили и згражавали над мојом жељом да идем на Сицилију. Умели су застрашујуће много да кажу о латифундијама, о мафији, о беспримерној, примитивној раскоши богатих и нечовечној беди сиромашних, дефинисали су острво као пример највеће трулежи у којој се умирући капитализам утврдио заједно са мртвим феудализмом. А ја сам и без њих знао већ доста страшних прича о том острву које је од памтивека држало аждаје и гутало лађе и чије је море пуно морнара лудих од песме сирена, острву које ниједно време и ниједан свет нису заобишли, које ни ја не смем да заобиђем. Али нисам умео да га браним, умео сам само да нападам, и то слабо: причао сам им причу о томе како смо ми деца за време рата делили орах кад бисмо га негде нашли. Одмах бисмо потражили и мало папира (најбоље посмртну афишу са оближње бандере или зида, јер је мала а папир јој отпоран иако крт) од којег бисмо онда направили фишек и у њега гурнули орах. Онда би један притиснуо врх фишека ногом, а други ударао петом по месту где се орах налази мало искоса, да за сваки случај затвори излаз, мада је фишек већ био добро замотан. Тако се ништа од драгоцене воћке не би изгубило, могли смо да поделимо све до последње мрве.

Причао сам им причу о моме пријатељу сликару који је четири месеца живео под шатором у Помпеји. Једном је срео Италијана, шофера, који је провео рат у Југославији, у Рогатици, а мој пријатељ је био случајно оданде родом па је имао чак и фотографију места у џепу, што је изазвало опште одушевљење и довело до заједничке гозбе у којој је Италијан с породицом уложио шпагете, а мој пријатељ сликар вино и месо. Такође, док је тамо живео, често је одлазио у пицерију код старе Италијанке која га је заволела као свог сина. После неколико година, путујући Италијом, опет је свратио у пицерију и у црном оквиру на зиду угледао слику старе жене. За време док је ту тако тужан стајао нестало му је из џепа 80.000 лира. У локалу је био само бабин син који је сада њиме руководио. Седео је за столом у ћошку и смешкао се не питајући га шта ће ту, не тражећи од њега да нешто поручи, па чак ни да му објасни везу коју је имао с његовом мајком.

Причао сам им сан који сам уснио једне ноћи управо пред полазак на пут. Данима сам се пазио да не назебем

на том влажном и хладном фебруарском крају месеца и да тиме не отежам себи боравак на Сицилији, да бих добио благу грозницу кад је све већ било резервисано и припремљено. Срећом је један од мојих Пољака имао у Америци ујака андерсовца, дао ми је неки њихов амерички лек и све се свело, и болест и њено лечење, на то мало непријатног сна. На ноћном ормарићу поред мога кревета појавила се женска глава са мало врата. Вриснем и скочим и нађем се пред великим црвеним застором иза кога се крије пролаз у другу собу. Ту затекнем Сању моју давнашњу и блиску пријатељицу, сада глумицу у Загребу, коју нисам годинама видео. Испоставило се да се једино кроз ову просторију може проћи на горњи спрат где су одселили њени рођаци које сам ја однекуд такође познавао. Они сигурно на пролазу за Бјеловар рекох, а отац? Понудили смо је да мало седне. После дође неки човек па и он седе. Причао је да је по занимању шофер, да овуда често пролази и увек одседа на броју четрнаест а овдашње жене опседају хотел кад је он ту. Тако је по свим градовима.

После сам опет силазио низ степенице кад угледах њу како пролази ходником са бокалом воде у руци. Била је лепа као и обично. Пред вратима собе број четрнаест заустављам је и питам: Зашто то чиниш? Имала је уморно и преплашено лице. Зар ће ти то помоћи, рекох? Ништа ми не помаже, одговори. Било ми је жао. Онда ме одједном обузе велика сласт и хтедох је замолити да ме пусти унутра да гледам али се нисам усудио јер ме било стид и јер сам знао да ћу бити одбијен. Она мало одшкрину врата и ја угледах лепу, чисту собу, не као друге у овом хотелу. Чекај, рекох, па то није онај шофер. Она их сад отвори широм. Човек је седео на кревету и читао новине. Кад је угледа остави новине па поче да откопчава горње дугме на кошуљи, заправо друго или треће одозго, јер је ходао раздрљен. На мене није обраћао пажњу. Она затвори врата, али их није закључавала. Мислио сам како би добро било сада преобући се у војну униформу и тешке а ипак нечујне цокуле с гумом, па ставити на нос наочари за сунце и упасти у ту собу.

Јежи ми је рекао, смејући се, да сам ја један сексуални манијак. Сви заједно су ме уверавали да не би требало да путујем, не зато што сматрају да има предсказања у сновима, нити уосталом могу у овом сну да открију неко значење (осим оног већ поменутог, додао је враголасто Јежи), него зато што је такав сан, између осталог, доказ тренутне ровитости и нестабилности организма, којег сада нипошто не би требало излагати напорима путовања, поготову не напорног путовања на Сицилију. Одговорио сам им да се прљавштина љубоморе скида са нашег духа тек

заједно са чистотом љубави. Не неким напором наше хигијенске воље, него општим трошењем енергије којима нас је природа обдарила. Ако код понекога од нас, у зрелом добу, душа и достиже облик чистог и сјајног белутка, ваља ипак знати да до тога није дошло ни концепцијом ни иницијацијом, спасоносним ударцем блиставог мача духа Ваџраџе, него дугим ваљањем у таласима и лупањем о обале, прањем у песку на начин на који се прало рубље кад није било сапуна, да то божанско стање чистоће носи у себи тежак умор од самог себе и од своје прошлости.

Али се не сме у животу оклевати. Острво које је гутало лађе и опчињавало морнаре не чека. Ништа нас не чека на овом чудесном, шареном свету, све само хуји поред нас да би се зауставило тек с нашим крајем, а наше је да одлучимо вреди ли или не борити се да из тог текућег богатства, по цену великих напора и одрицања, уграбимо, за тренутак, и за себе нешто.

Забринутост мојих пријатеља Пољака била ми је разумљива. Они су се ужасавали и од помисли да оду до Напуља, јер им је било речено да ће им тамо извући новчаник из џепа пре него што стигну од станице до хотела А не треба мислити ни да је мени било лако. Разни познаници и пријатељи, мојих родитеља, па моји и мојих пријатеља, у разним временима која су се сада међутим у сећању сједињавала, уз драматичну гестикулацију описивали су страшне опасности и несреће којима су они, или опет неки њихови познаници и пријатељи на острву избегли за длаку. Филмови су тамо смештали најгоре злочине. Новине су биле препуне вести оданде, никад добрих. Спој сиромаштва и гордости није никад уродио ваљаним плодом, писао је неки познати публициста.

Кајем се већ док улазим у воз јер то није више онај чудесни светли болид кога сам прижељкивао на станици него узан ходник без купеа у коме се седи као у авиону, три седишта с једне стране ходника и једно с друге, моје место је међу она три, и није уз прозор. Личи на запушteну собу неког провинцијског хотела, тепих по средини угажен и непоправљиво напојен прашином, фотеље са белим пресвлакама на узглављу одртавеле, најбоља места заузета од војника који се враћају с одсуства. А предузео сам све што сам могао и умео, рачунајући да је путовање ритуал, обнова космичког чина, жртвено теле не сме бити недостојно, купио сам с напрезањем карту за овај суперекспрес у коме постоји једино прва класа. Приштедео сам једино на оброку и сад гледам како моји сапутници страсно ишчекују ручак, помало пијуцкају, бришу кашике о салвету, а конобари проносе сјајно метално посуђе и мирисаву паштешуту, довикујући се, улагујући се својим муштеријама

а мене, рекао бих, гледајући испод ока с ниподоштавањем, те и ја сада наручујем флашу пива и дајем за њу повелик бакшиш.

Наручујем такође сицилијанске новине да видим шта се тамо догађа. Добијем „Ora di Sicilia" и растворивши је по средини угледам две фотографије. Једна приказује човека у белом летњем оделу али с пуловером одоздо, с црним кожним рукавицама, нос приљубљен уз бетон, једно око отворено гледа у мене, наочари за сунце одбачене падом у страну па некако смешно, начворено, стоје преко слепоочница. Позади део неког точка. Легенда каже да је то један од руководилаца локалне мафије у Палерму, дон Чичо, убијен тог јутра у седам сати управо пошто је изашао из куће и завукао руку у џеп да извади кључеве своје „Булијете". Друга слика би у некој другој ситуацији могла да буде и смешна или бар тужносмешна, али овде и она подстиче страх: ето шта чека све нас који се усуђујемо! Приказује отворена врата аутомобила који стоји као на неком брдском превоју, на сеоском путу, на задњем седишту седи човек уназад забачене главе, кошуље раскопчане до пупка. Лице и други детаљи не виде се најбоље што је и разумљиво јер је фотографија ноћу снимљена. У питању је угледан чиновник из Палерма који је умро од срчаног удара водећи у аутту забрањену љубав.

Међутим то истовремено и уклања страх, то што се показује да је људски живот свуда исти. Та обичност ствари и догађаја коју си путовањем управо желео да избегнеш, долази ти као прва награда. За време преласка преко канала, док се у олујној фебруарској ноћи композиције на броду стравично љуљају, чини ти се да додирују једна другу и да се брод већ пролама под њима па од тога и долази ова страшна шкрипа, за тренутак беспослени морнари мирно стоје наслоњени на ограду брода, посматрају светла на супротној обали, псују и пију хладно пиво. У Месини упадају у воз сицилијански повратници с викенда који су сигурно ишли да оном малом романтичном железницом, *ferrovia circumetnea,* обиђу то чудо од брда које стално пљуцка ватру, да га изблиза покажу својој деци, својим родитељима који га такође никад не би видели да им није њихове деце, својим евентуалним посетиоцима са копна. Расули су се свуда по вагону, потиснули стараоседеоце, извадили преосталу храну да се поједе макар и на силу како се не би кући враћала, попадали по својим и туђим седиштима и захркали, с тим што су свакако претходно збринули децу. на тај начин што су јој обезбедили најбоља и најзаштићенија места, па сад она ђоновима својих ципела, а у ритму кретања воза чешу суседне путнике. Страх уступа место оној другој мори, познатом лудилу пут-

ника, потреби да се иде даље, све даље макар и у правцу назад (а он убрзо почне да изгледа најутешнији од свих праваца), само да се не стоји, да се не чека, јер ово што је овде може брзо постати или досадно своје или опасно туђе, и у оба случаја непотребно: зар смо због тога потезали на пут?

У једном од ретких тренутака одмора, једној од ретких пауза између обичног скитања и организованог обилажења споменика седим у хотелској соби у Палерму и читам дневник Бернарда Беренсона: „Путовање, мењање места изгледа да је физичка потреба можда већ и многих животиња. Што се човека тиче, он је скоро стално био у покрету, ако не из других разлога оно бар због ходочашћа или крсташтва. Сећам се како сам као дечачић од шест година чезнуо да одем до иза хоризонта и видим шта тамо има. Кретање, путовање до суседног града, или чак до суседног села, чинили су ме грозничавим од узбуђења. И сад кад ми је скоро осамдесет осам, зашто сам овде где трпим умор, недостатак комфора па чак и досаду, ако не због те животињске потребе за „ходочашћењем"?"

Хотел је пристојан али је спрат низак као приземље, испод прозора је стаза којом људи пролазе тако да могу да их дохватим руком (могу и они мене). Около су рушевине од бомбардовања по којима поваздан нешто капље, тешко би то човек и могао назвати кишом. Цурило је тако по тим рушевинама од бомбардовања, испод самог мог прозора људи су пролазили разговарајући неочекивано тихо, седео сам у соби, буљио у мрак напољу, држао књигу на коленима и постављао себи неурастенично и метафизичко питање: Шта ја овде радим? Зашто даље не идем?

Осећам то питање док ме студенти и колеге развлаче по граду, показују ми своје аматерско позориште, питају ме шта мислим о јоги, тапшу ме по рамену: „Brava Iugoslavia!", размењују са мном адресе и уверавају ме да ће сваки мој текст који им пошаљем сигурно објавити у часопису око кога су окупљени, а човека вечито блесавог, вечито усамљеног, од тог обећања чак обузима радост, чини му се да ће то што траже сигурно написати и послати, да ће они то сигурно објавити, да му то заиста због нечега треба. Осећам га испод Сарацена са одсеченом руком изнад Порта Нуова, рез му је језив, барељеф пластичан, сигурно је заробљеник у пратњи својих стражара и не пише му се ни даље добро иако му је рука сурово одсечена све до рамена, осећам га у гротескним катакомбама где су разни моћници орнатом који су за живота носили покушали да својим телима обезбеде бесмртност, а успели су једино да нама који долазимо да их видимо огаде нашу властиту смртност.

Осећам га пред дивним, гигантским Христом од мозаика у Монреалу и не може да ми помогне ни Беренсон код кога сам први пут о њему читао, јер гледајући га тако оперваженог ћириличним словима, сећам се како сам пре доста година, једну студенткињу археологије Италијанку, која ме је на базену гледала ужареним очима, питао може ли да ми објасни откуд та ћирилична слова која сам видео на мозаику око ликова светаца у цркви светог Марка у Венецији, а чуо сам да их има и Монреале код Палерма? Питам се куда ја то водим тај свој блесави живот, тај његов мали део који ми је дат у руке за вођење? Па одлазим ујутро у луку да гледам како испловљује велики трајект „Плави кенгур" за Напуљ, да чезнем за његовим циљем и његовим путом, и да затим свратим у туристичку агенцију где ћу питати како могу да видим чувену обалу Амалфија, Costieru Amalfitanu, то је наиме оно што ми у Италији још недостаје и за чим с разлогом жудим, а они ће ми рећи да треба да одем до Напуља, из кога дневно полази велики број редовних туристичких и других линија за речену обалу.

Тако сам напустио баснословно острво које су настањивали богови пре него што су га населили људи. Церера је на њему најрадије боравила, Венера радо долазила, Еол је ту био краљ, а Плутон, бог подземља, је из пећине која се и данас показује туристима, изненада излетео са својим кочијама да би отрабио несретну Церерину кћер. „Сви велики освајачки народи света, Грци, Феничани, Картагињани, Римљани, Сарацени, Нормани, Шпањолци, једни за другима, поробљавали су и држали земљу старих Сикана. Јер тамо је сунце топлије него игде у Европи, а земља плодније него игде у овом делу света. У равницама и нижим долинама вегетација је безмало тропска: афричка палма високог стопала, урма, банана, шећерна трска расту свуда, нилски папирус буја у води између гигантских ружа; најмањи грумен лаве, у околини Етне, покрива се густим крзном кактуса". Каранфили бујају у жбуновима, наранџино дрво досиже величину храста, каже она моја француска књига из XIX века. Ко зна да ли све то и данас постоји, нисам видео а нисам ни могао да видим, стално сам морао да пазим на бескрајне колоне сулудих аутомобила. Могао сам истина набавити неку новију књигу, могао сам попут Хакслија стално вући са собом какву енциклопедију да бих је консултовао, само нисам толико луд да не верујем у случај: ко ми каже да се знање које мени треба, које мени одговара, пре налази у тим модерним компетентним и специјализованим студијама, а не у оном сада већ прастару пола путопису пола бедекеру. Желим да просторима којима се крећем додам нешто од њиховог

времена, а да то време не буде сачињено од голих чињеница него од нечијих доживљаја и утисака. Због тога и читам стално дневник с пута Бернарда Беренсона, књигу коју је писао у осамедесет осмој и која из те чињенице, из те заслуге и храбрости њеног аутора исказане у способности да се дубоко и мудро остари, вуче своје најспецифичније и најдрагоценије својство. На пример, овим речима почиње: „Познавао сам Рим кад су поља не само обгрљавала град него сезала у њему све до Шпанског трга. Са терасе Светог Бованија Латеранског бујне ливаде прошаране овде-онде прастарим винаријама, пружале су се све до дремљиве лепоте албанских брда." Или, да би било јасно и онима који не познају Рим: „Колико је Сиракуза различита од оне коју сам упознао у 1888. години!"

Аутор је те специфичне вредности своје књиге свестан, па је проширује и изван граница своје природне моћи, „вештачким" средствима. Као што ја носим, и читам, и цитирам њега, тако он носи, и чита, и описује Гетеа: „Док седи у парку, несавладива љубопитљивост према биљкама обузима га у жељи да открије Urpflanze — прабиљку — из које су поникле све остале. Као посматрач потпуно је слеп за Средњи век. Ни речи о норманским и швапским остварењима тако драгим Немцима из периода романтизма. Ни речи о њиховим гробницама у катедрали. Он говори како је пројахао кроз Монреале а да није како изгледа ни погледао мозаике и ненадмашне резбарије клостера, исто као што неколико месеци раније пролазећи кроз Асизи и не спомиње цркву светог Франческа и њене чудесне сликарије из тречента... Не само Сицилија, него читаво његово путовање по Италији показују како је и геније какав је Гете нужно везан за своје време. Узалуд мислимо да смо слободни да гледамо и ценимо све што на земљи постоји. Ни најталентованији од нас не успевају да продру далеко иза онога што су научили да разумевају у својим формативним годинама."

Свакако, дивио сам се овој књизи и због њеног изгледа: због чудесних фотографија и цртежа садашњости и прошлости места на којима је све лепше и убедљивије него што је у стварности икад било. Нисам могао да одолим њеној лепоти украо сам је из библиотеке свог Факултета у Риму, а затим сам, од страха и због срамоте, уклонивши из ње претходно све трагове ранијег власништва, још додао, на првој белој страни, ову увелико антидатирану посвету тобоже на енглеском: To Tvrtko. Belgrade 9. IV 1961. X.

А волео сам је нарочито због њених запажања која су тако често била запањујуће подударна с мојим властитим. На пример, Беренсон каже описујући неку гозбу на коју је био позван: „Док смо чекали да стигне раскошни ручак,

они су нас терали да пробамо њихова најбираније вина. Нешто од тога, нешто због дима, звецкања посуђа, прегласног говора, ја сам се обнезнанио и био однесен у кревет. Кад сам неколико минута касније дошао себи, све је било тихо као у пустињи. Ни звука, ни гласа. Често сам се присећао овог доказа хуманизма, саосећања, какво нисам имао прилику да доживим изван Италије. Нико није као Италијан у стању да помогне у стварној невољи, у оној невољи коју може да разуме и да саосећа." А ја се сећам: за три дана имао сам само пакло двопека, сарделну пасту и боцу вина, Сањи није ништа требало, она је полако ишчезавала на моје очи. Последњи новац дао сам за две карте мотоскафа који ће нас одвести од оног смрдљивог ћачког дома до железничке станице. У једној руци сам носио ствари а на другој сам водио њу. Није ми било тешко: тела као да није ни имала, и ходала је као у сну. Тамни кругови заиграли су ми пред очима тек пошто сам је увео у воз, наместио да седне, у тренутку кад сам подизао ствари у мрежу.

Кад сам дошао себи, купе је био готово празан. Сања је лежала целом дужином на клупи, имала је нешто као јастуче под главом, а мокру мараму око врата. Поред мене је седела средовечна жена, раскрупњала и отромбољена као што су обично Италијанке у њеним годинама, нарочито су јој ноге биле абнормално дебеле и тешке. Вешто је гњечила над плеханим тањирићем половину лимуна, да би затим добијену исцеђевину пажљиво усула у припремљену флашу с већ зашећереном водом. Била је то већ шеста половина, остале су стајале добро изгњечене поред мене на клупи, гледао сам све то као у бунилу нашто је она реаговала с осмехом, рекла како то за њу не представља посебан напор ни вештину, да је навикла, да с децом држи у Болоњи мали бифе, да од њега добро живе, само су јој ноге од тога посла овако отекле. Али затим ми је прстом дала знак да ћутим, а погледом издала заповест да напустим купе као што су то већ и остали путници учинили, без обзира на моје везе с болесницом, јер ако јој заиста желим добро треба сада да је оставим на миру и да је препустим њеној бризи.

Напустио сам острво а да нисам видео ни пола од онога што сам желео да видим. Једно по једно одстрањивао сам са свог списка сва она дивна места за која ме је највише био загрејао управо сам Беренсон: Мацару дел Вало, Марсалу, Трапани, Сеђесту, Селинунт. Тачно је да су ми у оној истој агенцији у којој сам се касније распитивао за Костијеру Амалфитану већ првог дана рекли да у ово доба године не постоје организоване туре по Сицилији.

Тачно је да сам све до последњег часа веровао да ћу посетити бар Агрићенто, град Емпедоклов и његову долину храмова, кренути ујутро возом из Палерма а вратити се увече, али је тада већ био прорадио у мени онај путнички сат који својим тик-такањем упозорава да стално треба ићи даље, да су викенд путовања згода за мештане а за праве путнике недопустив луксуз, да је Сицилија на којој сам тренутно само једно острво док је преда мном још цео свет, да ће храмове Агрићента достојно моћи да замене они из Пестума код Салерна, што се уосталом показало исправно.

Раније сусрете с грчким храмовима описао сам у већ поменутој „Оданости југу". Били су тако добро описани да нисам веровао да ћу на ту тему моћи још нешто ваљано да додам. О атинској Акрополи стајало је овако: „Када будеш на врху угледаћеш у позадини десно Партенон како се уздиже пред тобом у чудесном светлу атичког неба. Приближи му се сасвим, додирни телом стуб и обгрли га руком да осетиш живу топлину његовог прозрачног жутог, белог камена, пуног финих жилица, као да је то уз што си се припио тело жене а не тело цркве. Погледај како залази небо између његових стубова, како му даје уточиште, како га кити. Погледај како му далеко и дубоко доле темеље од пене удара море. Затим се спусти до Тезеона, ка његовој озбиљној лепоти, и уђи, увуци се полако у смеђи мир оивичен његовим стубовима и зачућеш тишину већу од оне која влада у катедралама кад свирају оргуље." Овој слици је међутим недостајало море као позадина, као оквир: „Одлазио сам у усијано рано поподне, око два, надајући се да ће Акропола бити сама и слободна и та мука би ми се увек исплатила. Седео сам прво на месту где се степениште Пропилеја отприлике завршава, тако да сам могао да посматрам Партенон с лева, рупа од барутног разарања једва се видела, била је то стамена грађевина чудесних боја и облика: бледожутим стубовима пружала се на светлоплавом небу, била је то слика дивно овештала. Затим сам прилазио ближе да се упознам с детаљима, понашајући се као мајстор златар који старински прстен, дижући га високо и према светлости прво ужива голим очима, да би тек затим почео да га истражује прецизнијим инструментом. Онда сам хтео да додам у исту слику море и небо али је то тешко ишло: море је било стално ту, са својим густим плаветнилом, са својим белим порубом, али сам морао да окренем леђа Партенону, да га напустим из вида ако сам хтео да лепо видим море, и обратно. Требало је да сиђем, можда да се спустим на обалу мора и да дуго тражим место са кога би у слику ушло и оно и Акропола и ко зна каква би та слика била." Успео сам то да надокнадим и постигнем тек посетом Посејдоновом храму на рту

Суниону: „Бојим се да нећу умети да опишем оно што се у то доба дана тамо збива: дубоке сенке падају по дубокој тишини док се сунце клони западу. Високе стене спуштају се у своје море благо, али без одлагања. Ту има маслина, дубоко зеленог грчког зеленила, дубоко тамног на местима која је сунчева светлост већ напустила: у оштрој правој линији граница светлости и сенке помера се са сунцем. Под нама блешти море, сребрни штит за плаву дубину пред нападима умирућег светла, али уз обалу, заклоњени телом њених стена, велики базени већ слободно излажу своје тамно плаветнило погледима. Још више, давно поломљени стубови Посејдоновог храма ломе се поново на местима где се граниче светлост и сенка. У светлости су жути и бели као стубови Партенона, а ипак мало тамнији, мало чвршћи у нијансама. У сенци, о, ту као да се камен одмара од вековног трајања. Могло би се описати као смеђе освојено плавим, али то и није на првом месту боја, него зрачење, дах ослобођеног камена. Дубоки смисао сада добијају углови и спојеви, облине и кривине, све засењене површине: ту где камен највише носи, ту прво почиње да се одмара. И ниједан поглед на храм не може да прође а да не ухвати комад неба и мора. Висина обала показује колика је раздаљина која их везује, не раздваја, показује како је мудро умело да гледа човеково око, како му је вешта била рука. „Грчки пејсаж", вели Фосијон, „пејсаж дорске уметности, или, тачније, дорска уметност као средина створили су једну друкчију Грчку, без које би Грчка у свом природно-географском облику била само сунчана пустиња". То је оно што, поред све своје лепоте, није умела довољно да покаже Атина. Толико могу да кажем. Јер бојим се да доиста никада нећу бити у стању да опишем шта се тамо стварно збива: дубоке сенке падају по дубокој тишини. Тишина: као нечујна музика која се слива низ стубове храма, низ стрмине обала до мора, до свога боравишта".

Шта сам још могао после овога да додам, и шта је још један Посејдонов храм могао мени да каже? Али овде је све било друкчије: није било ни мора ни свете стене, храмови су одједном никли из шуме у пољанчету на сунцу. Међу њима се Посејдонов храм издваја лепотом, величином и бојом: камен му је од времена и од песка којим је био затрпан постао смеђ, али је остао светао. Није му то смеђа рђа, није она боја која гуши орнаменте и облике, него их напротив открива. Прилазимо му у сунчано поподне а он пламти, али више пламти изнутра него споља, више оним што нема него оним што има, као да се неко сунце завукло међу његове стубове, у његове најсветије одаје где је таквим светињама и место. Што је сунце више у нискону храм све више пламти, али се не гаси ни кад сунце зађе

за хоризонтом, само се распоред светлосних извора мења, шупљине међу стубовима се полако гасе а они сами почињу сад да сијају, као да тај смеђи камен има способност да упија и кондензује сунчеву светлост да би је касније емитовао кад нестане њеног првог извора. При том је не расипа него је додаје око себе бокорима ружа, малим чемпресима и олеандрима, биљкама којима никад није доста светлости, само се умарају од топлоте која иде уз њу. А ови је даље шаљу дрвећу, па и оном удаљенијем растињу које је случајно никло у мочварама а није намерно ту засађено као одговарајућа околина храму. И сви заједно у ту размену светла и топлоте, у то струјно коло зрачења које међу собом образују, увлаче и путника, посматрача, који се и не осећа као посматрач и не доживљава призор као пејсаж, него као нешто интензивније и ближе, као позоришну представу која га позива и изазива да се у њу укључи, да учествује у њој. И ако су ми ранији сусрети с грчким храмовима помогли да схватим оно што пише Фосијон, то јест да је грчка („дорска") уметност створила једну другчију Грчку, без које би Грчка у свом природно-географском облику била само сунчана пустиња, овај ми сусрет помаже да схватим оно што каже Беренсон: „Чини ми се да стари Грци и њихови поводљиви ученици Римљани нису марили за пејсаж као призор већ као осећање за свежину јутра и вечери, као уживање у миру шумске самоће". А заједно, они ми помажу да не подлегнем једној заблуди која је у овом нашем времену доста модерна а по којој на путованьима не треба гледати никакве споменике него пратити живот људи и колико је могуће учествовати у њему. Они који тако мисле изговарају ту своју мисао пуних уста, као да једу, задовољни собом и својом прогресивном оријентацијом, својим једноставним хуманизмом, својим презиром за старудије које су преци понизни пред културом прогласили за светиње, уверени да знају шта је људски живот или неспособни да се о томе озбиљније запитају. А ја се пред храмовима у Пестуму питам где има више људског живота него овде, у грађевинама у које су десетине генерација људи уграђивале откуцаје свога духа тражећи достојан смештај за своју душу. Где га има више него у историји људских градњи о којој су као једино сведочанство остале грађевине, да заступају прах градитеља, да причају о људском животу. Јер ове руже, ови олеандри и чемпреси које осећам као незаобилазне пратиоце храмова, који заједно са храмовима чине део једног врло упечатљивог облика људског живота, и део *Magnae Graeciae* која је била *магна* нарочито по свом духу што је, између осталих ствари, умео као ниједан други да схвати како и колико је биљка, дрво, део човековог живота, постоје овде тек однедавно, посадили

су их заједно са стручњацима археолозима стручњаци хортикултори. У мојој француској књизи из деветнаестог века и на слици се лепо види да их нема, у њој су храмови опкољени баруштинама и повијушама, у њој се то изричито и каже, исто као што се каже за тосканску Маремму да је богата и слатким, али не и течним, водама. Јуче их није било, али их је пре тога, давно, давно било, па их сад опет има. А и са храмовима је слично, само мало друкчије: јуче их је било, како опет доказује моја књига цртежом (у њено време архитектонске споменике су још цртали па клиширали за књиге, фотографија је служила зато да људи својим потомцима могу да оставе свој лик) а мало пре тога није их било јер су били затрпани песком и цео овај крај био је само један блатњави шевар. А пре тога, давно, давно, било их је, и то свакако знатно више него што их данас има.

Пестум је био важан град који је уништила маларија. Међутим, a mon avis, каже водич групи француских туриста показујући на тај начин да је његова компетенција знатно шира од ове коју сад по невољи егзерцира, то није тачно. A mon avis маларија је дошла само као последица, пре тога био је изграђен Апијски пут. Био је отворен по цензору Апију Клаудију триста и десете године пре наше ере и доведен до Капуе, тако да је повезивао Рим са изнова освојеном Кампанијом. Цезар га је продужио до земље Волштана, сабораца Енејиних, Агрипа све до Куме, да би коначно дохватио Брундизијум, данашњи Бриндизи, у коме ће умрети Вергил, на другој страни италског копна, на другом, новом, тућем, дивљем Јадранском мору. И судбина Пестума била је запечаћена, тамо се више није имало шта тражити: предузимљиви су га напуштали, страшиви су бежали, а остали су у њему и с њим постепено изумирали од времена и од болести.

Маларија је дошла само као последица. Тамо где више није било људске руке, људске воље, људског отпора, баруштина је проширила своју власт, није више имао ко да је кроти, да је задржава. Храмови су тонули у песак који је море наносило, до чланака, до колена, до груди, до грла. Ти чудесни трагови људи ишчезавали су, и ишчезли, да би над њиховом главом заподеле своју игру барске биљке и птице. Прохујали су векови, затим су поново откопани, ослобођени до грла, до груди, до колена и чланака, до исте оне земље на којој су и никли, окружили су их ниским чемпресима, ружама и олеандрима којима су и некад окружени били, и оставили их да говоре о трагици људске судбине, о величини људске борбе, о лепоти људског духа више него што може да каже иједан жив човек. A mon avis.

После Пестума долази Напуљ о коме моја књига каже да је, бучан и блистав, препун живота, много више заслужио да буде престоница Италије него суморни, беживотни, порушени Рим. То каже и један наш стари путописац: „до пастета стоје сребрне вазе; до лојаних свећа и сапуна — јувели и адиђари; до кавеза са папагајима, пудлама и ангорским мачкама — кобасице или мртвачки сандуци, сатови или маске, хармонике или ножеви, бисер или чоколада. У овим улицама смештени су филијали римских, петроградских, лондонских и париских великих магазина. У њима се говоре сви језици и сва наречја". Али отада су се ствари још једном стубоком окренуле: Рим је поново стекао стару славу и богатство, а у Напуљу је од његове живости остало само његово сиромаштво. Туристе после Марђелине и Санта Лучије, после чудесног музеја с помпејанским сликама на Капо ди Монте, воде да посете као посебну знаменитост Напуља управо те сиротињске настамбе са по једном собом у којој се наочиглед света и једе и спава, и ради (ако се нешто ради) и тргује, и суши веш, и једино можда под заштитом мрака води љубав. Они маршују туда поприлично укочени, уплашени, збуњени, често опипавајући руком џеп или држећи ташну под мишком чврсто стегнуту уз тело, погледа усредсређена на оне који им долазе у сусрет или се мувају у њиховој близини. Други, Пољаци и остали, уопште не долазе овамо, и свима доказују да живописност напуљских улица данас искључиво сачињавају лопови и пси луталице.

С једним од њих прошао сам заједно готово пола града. Био је један од оних усијаних летњих дана када чак и врло предан путник почиње у својој вокацији да види неку врсту мазохизма и радо би је се оканио кад не би знао да нема спаса од врућине, да се од ње не може као од зиме побећи, сакрити, затворити и заједно с Паскалом мислити да већина несрећа долази отуда што људи не седе довољно код куће. У усијаном ауту, у бескрајној колони чији ми учесници изгледају сулуди кад су на овакав дан могли да крену у шетњу и у туризам, са осећањем одбојности обилазим амалфитанску ривијеру за коју сам једном раније показао нестрпљиво интересовање. Та места су ружна и досадна, катедрала у Амалфију није ни налик на ону коју сам видео у саставу лепе серије италијанских марака некако одмах после рата (дотада су марке, бар оне за свакодневну употребу, углавном носиле портрете државника на себи). Позитано је узбудљив али сувише стрм, Сорето прљави хаос, туристичка лудница после које и сам Напуљ долази као олакшање. Треба ли сад да се сетим Малапартеа који, поводећи се за Теокритом, описује ноћ над морем, у којој се пале постирске ватре на планинама, у којој барке плове

ка пучини у сусрет месецу и чује се тужни крик морских шкољки којима се рибари дозивају на мору.

Или сам злобно неправедан према њему јер он одмах затим после само неколико редова, описује управо такав један врели дан у Напуљу, кад су га спроводили с лисицама на рукама дуж риве од Имаколателе до Мола Беверело и кад су се часни становници града заустављали да га у име реда и закона одмере с прекором и презиром, док су га наполитански лазарони, без посла и без хлеба, изваљени на сунцу по клупама у пристаништу, подржавали смешком и пљуцкали на земљу пред ноге карабињера спроводника, не зато што су били посебно и организовано антифашистички настројени него зато што је у њиховом сиромаштву вековима негован култ симпатије и поштовања за све оне које у ланцима спроводе. Затим је у Виа Партенопе срео две драге жене, супруге Бенедета Крочеа и његовог пријатеља Гаспара Казеле: „Поздравише се са мном с материнском нежношћу својственом италијанским женама, провукоше ми цвеће између лисица и чланка руке, и госпођа Кроче замоли карабињере да ме поведу да нешто попијем, како бих се окрепио. Већ два дана нисам био ништа јео. „Водите га бар по хладу", рече госпођа Кроче. Био је месец јун, и сунце је ударало у главу као неки чекић. „Хвала, не треба ми ништа", рекох, „молио бих вас само да дате моме псу да попије мало воде"."

Малапарте је био један од првих великих писаца мога зрелог доба, један од оних за које могу да кажем да су постали и остали моји, неко од кога сам *ја* имао шта да научим. Још увек сам гутао дебеле романе који су ми полако постајали отужни, мада тада нисам умео да објасним зашто. Учио сам италијански и залетао се сваки час из граматика и уџбеника у белетристику, опипавајући непрестано пулс свога знања, настојећи да нимало не одгодим онај срећни тренутак у коме ћу моћи почети да из књижевности учим језик. Имао сам антологију „Scrittori Italiani", одабрао сам, разумљиво, и упркос томе што су се тешкоће с језиком на тај начин повећавале, двадесети век, био је то дуго времена само низ пораза. Морао сам да тражим у речнику готово сваку реч а кад бих једном успео да све те речи преведем и напишем једну испод друге, заједно са преводом, нисам више успевао да их вратим у њихов природни положај, да их склопим у реченицу, у смисао. И тада сам наишао на она два одломка из Малапартеове „Коже" о црном ветру и о псу Фебу које сам разумео пре него што сам морао да тражим речи, који су ми следили крв пре него што сам схватио да уопште не представљају књижевност у оном смислу који сам дотада познавао, који су ми

постали вечити, иако чак можда делимично и погрешни, путокази.

Прва италијанска реченица коју сам научио (и коју нисам заборавио) од своје воље, а не под притиском културе потицала је одатле. Гласила је: „*Del colore della luna morta, poco prima dell' alba.*" („Боје мртвог месеца у освитку зоре", одлично преведено) и тицала се боје крзна пишчевог пса којег је нашао полумртвог од глади на плажи за време свог заточеништва на Липарима и који му је остао непоколебљив пријатељ све до своје страшне смрти. Не бих желео да препричавам ту тужну и дивну причу, још мање да упућујем неке замерке пишчевој прози, њеном стилу, мада бих му данас имао шта замерити, хтео сам само да кажем да је пас који ми је у Напуљу пришао имао отприлике управо такву боју крзна, ако је то уопште нека боја, био је сив.

Не бих умео тачно да кажем када и где се то догодило, човек често не памти тренутке у којима почињу његове везе с другим бићима јер у тим тренуцима не зна да ће то бити неке везе. Морало је бити негде на простору између Кастел Нуова (Анжуинског дворца) и Краљевске палате одакле почињу многи излети по Напуљу, можда баш у малом парку на рту у коме сам једном раније, по први пут у Италији, у по бела дана, видео пар који се страсно грли и остао запањен: зар овде, на овом заосталом југу?

Приметио сам га дакле тек кад је већ увелико био испољио жељу да постане мој друг и пошто сам већ био осетио меки додир његове шапе по мојој ногавици, што је био знак да се управо вратио са једне од својих успутних малих екскурзија. Залетао се наиме и међу друге људе, прилазио им, њушкао их, задржавао се с њима у кратком контакту а затим се враћао, или зато што су се ти људи показали неспремни за контакт, нељубазни, недружељубиви, или зато што је он после кратког испитивања закључио да му је веза са мном боља и важнија. Завлачио се под неке аутомобиле, и то изгледа са утолико већим задовољством уколико је аутомобил био нижи, остао би тамо секунд-два а затим се враћао, долазећи увек иза мојих леђа и упозоравајући ме на свој долазак меким додиром шапом по ногавици. Не бих рекао да је тамо нешто тражио, није био гладан, па чак ни жедан: кад сам се ја, сав исцрпљен од врућине, стуштио на једну чесму мислећи какво ће тек задовољство она донети њему под оним крзном, он је одбио да пије. Није изгледао болестан, није био крастав ни прљав, само је имао бува: застајао је да се обрачуна с њима, а онда је и ту прилику користио да ме докачи шапом при повратку.

После је ишао испред мене, очигледно веома вичан овом саобраћају и градском животу. Оцењујући мој правац на зелено светло је претрчавао улицу пре мене и затим је, нарочито ако би се у међувремену упалило црвено, стајао на углу и чекао ме тријумфално машући репом. Или би се сјурио међу људе и паркиране аутомобиле у том делу улице који би га за тренутак заинтересовали обезбеђујући на овај начин себи довољно времена да се мало удаљи и да опет буде на свом месту кад ја наиђем.

Прошли смо заједно обалом све до Мерћелине, видели смо како пролазе мушкарци и жене, како тутње аутомобили, како се нека војска гомила око Кастела дел' Ово, како се људи купају у прљавој води базена на коме је писало: само за чланство, а затим и изван њега у још прљавијем мору, истина већином деца, муларија, али и један старији човек с белом капом који је само лебдео на своме салу. Ту смо поред Мостре д' Олтремаре скренули удесно, ка брду, ка копну. На самом углу стајао је дечак који је крај семафора нудио аутомобилистима плетене наслоне за седала ко зна на који начин набављене, био је изненађен кад је угледао тог тако чистог, здравог, а ипак тако слободног пса, звизнуо му је неколико пута и пошто овај није реаговао погледао је сада мене, за тренутак готово непријатељски, а затим одмах само мангупски, напуљски, питао ме је је ли мој. E suo?

Рекао сам да није али да иде за мном и та ситуација ми је била већ помало непријатна. Гледали су га и други људи, можда такође зато што је изгледао чист и здрав, а слободан, или можда зато што су као искуснији и упућенији наслућивали, препознавали у њему неку потајну и можда опасну болест, које сâм нисам био свестан, а дозволио сам му, чак у неколико наврата, да ми лизне руку. Уколико би га нешто згазило, таквог живахног и луцкастог, а улазили смо већ у уске улице из којих је сваког часа могао изненада да избије ауто или мотор, морао бих да га гледам рањеног или мртвог, или можда чак да одговарам на нека питања пролазника, јер би сви мислили да сам му ја господар. Било ми је тешко али сам се коначно одлучио у тренутку кад ме је једна стара жена оштро погледала попреко зато што јој се он био залетео у ноге. На углу је као и обично прешао улицу пре мене користећи последњи тренутак зеленог светла, и појурио узбрдо међу људе и паркиране аутомобиле, користећи прилику за још једну малу екскурзију чије ће трајање зависити од тога колико ће се дуго ја морати задржати на црвеном. Али ја овај пут нисам чекао да се поново упали зелено него сам скренуо слободним правцем лево, у једну од оних широких улица које иду паралелно са ривом. Одмах затим светла су се

променила и паклена врата саобраћаја затворила се иза мојих леђа, док се поново све окрене ја ћу бити већ врло, врло далеко. Осврнуо сам се само једном, напола, кукавички, бедно, а он је тада још ишао истим правцем узбрдо, мувао се и њушкао, уверен да још није стигао тренутак нашег поновног састанка. Затим ће вероватно поћи да ме потражи али ће наићи на зид од бесомучних возила и одмахнути главом, био сам му другар с којим се растао заувек без поздрава, а што је то тако испало, мојом кривицом, и по мојој изричитој вољи, он ми вероватно неће чак ни замерити.

Већ су дани и дани како мислим на тог пса. Питам се да ли сам га оставио у једном делу града који је њему непознат, у коме се тешко сналази, где га, далеко од његових лучких јазбина, на сваком ћошку вреба опасност. Ако је и доказао да уме да се носи са молохом саобраћаја, увек пажљиво проvirујући између два паркирана возила пре него што ће одлучити да претрчи улицу на месту где не постоје семафори, напрегнуто ослушкујући све што би могло да личи на звук сирене, или шкрипу кочница, како ће се сачувати од својих прогонитеља, шинтора, ту где не познаје пролазе и склоништа? Или ја то којешта говорим, ко ми каже да тако нешто овде постоји, ко би се још и тиме бавио у овом пренасељеном и осиромашелом граду, на овом жестоком и доброћудном, меланхоличном југу? Можда је требало да га оставим дечаку што је нудио наслоне за аутомобилска седишта, он ми је очигледно завидео на том псу који ми је пришао чим сам закорачио у Напуљ а њега није хтео ни да погледа мада га је звао, звиждао му. Али зар му не би у том случају живот био подједнако тежак, са људима који ни сами немају шта да једу, са децом којој је пас једина играчка? И ко је мени уопште дао право да њега поклањам кад ничим није показао да жели мени да припада већ само да успостави међу нама однос слободног и необавезујућег другарства у коме би оба члана била потпуно равноправна. Малапарте каже да је сусрет човека и пса увек сусрет двају слободних духова, двају облика достојанства. Моји Пољаци у Риму би напротив рекли да пас није достојно друштво за човека јер нема поноса и карактера, јер пристаје и жели да буде човеков роб, да они дају предност мачкама јер имају своју личност и свој инат, јер су самосталне и незаинтересоване за статус припадања, да то моја власничка душа говори из мене кад се опредељујем за пса. Они се сигурно добро разумеју у понос, то им је признао и тај исти Малапарте, али ја бих им рекао да је понос врлина која се у животу тражи у ситуа-

цијама које су ретке или чак ненормалне док су много веће вештине потребне свакидашњици умети се прилагођавати, живети заједно, наћи сродне душе способне за везу, за љубав, и предавати им се.

Због тога већ данима мислим о напуљском псу. Не жалим што се ствари нису другчије одиграле. Не кајем се због свог поступка, осим ако сам му задао бол, што ми не изгледа вероватно. Не мислим да је било могуће оно што је циљ свих сусрета међу душама, блаженство предавања, сједињења о коме се вечито сања и које се никад не остварује, али ми се чини да је било ближе него и у једној сличној ситуацији коју памтим. Зато ме као жива рана боли сазнање да га нећу видети више никад. Његова судбина је јасна: ипак ће га на крају згазити ауто, или ће умрети од оне болештине коју већ сад носи у себи и коју су вештији посматрачи умели одмах препознати. Моја се једва нешто разликује: ако буде мира, ако будем здрав, ако се не срушим с авионом и не доживим судар у ауту живећу мало дуже него он и то је све. Свако ће отићи својим путем до краја а да се више никад нећемо састати, мада су нам душе биле сродне, што је он одмах осетио, а ја сам сазнао накнадним размишљањем. Или можда негде постоји простор где се сродне луталачке душе поново налазе без препрека да заједно наставе свој вечити пут?

БОШКО ТОМАШЕВИЋ

ИЗ ЦИКЛУСА „ТУМАЧЕЊЕ ХЕЛДЕРЛИНА"

СКРИВЕНИ ПЕСНИК

Напокон, тежаш сјају мога тајна пута. Искри се гној на
Челу нагог Бога. Над обзорјем њише се звезда и дуго се
слама.
Тежак мирно спава и време носи, већ нестварна грано!
Време птица... Нејасније пева сад поет смрти, још
скривеније.
У трен света зрака сунца клеца. Но ничуће, оно, не дани се,
Већ све полаганије у себи домишља се и мери земаљски.
К'о одсутност
Да је свака несамерљива снагом могућности; као да живот
Сачекује живот у дубини и оснажује га иним смртним.
Па креће се тајом у круг... у круг човек и његов друг
И Бог и растиње сновидно. А песма жарница небеска
Њиви се горе, збраја и тиште је мразне стазе море. О, да
Надсања само траву и краву малу и колевку свету и
Воћњак свепролећни. О, да надсања само... Ал' песник, ено,
Доле где к'о ратар трагом тужећ' оскудне дане
Под јасиком тежа и у повест доходи вид.

*
* *

Древно је скривање! Подобан заумљу, тад смелије зачиња
живот
И расте бесаније у здвојност слика.
И као што веслач сабран даљином, слутећ надолажење,
У виру речном пронаће пут, тако и онај што светлости отег
Пева у тами, одважен, најјасније види склањајуће.
Тамо невидљива! Тек то испочетка спознати треба.
Очутати мирис хризантема испод снега и над речју
Нагнут угледати битку сна. Најсмелијем, тад најсмелијем,
враћа се

Светлост оцртавајући упитно откровење. Волети, шта?
Земљу,
Птицу, благост, ничуће? Ко чува нас и зашто? Блажено
буди тад
Искуство и пред питањем још не сачињај о т в о р е н о.
Збаци
Изазов и погледај јасније биљку под угаром. Још снег је и
Рана се зима над пољем вије. Далеко, и тамо где нас није
и тамо
Где хоћемо бити. Бивај, ал' чувај нејасније!

ПРВА ОРФИЧКА ТУЖАЉКА

Привиде, привиде против наше смрти време! У добри час
Збивања ненаданог ево нас где освојисмо простор и облик,
Праобиље једно на земљи записано и живљење једва
Изрециво бићу унутарњег тока, одвећ неухватљивог тока
и јаког.
Но небесници, богови ини, дах нам с подсмехом исажеше
у искоренљиво и
Неопозиво нас оставише пред отвореним и раскриљеним.
Сад, о дрво
Цвета! Сад, чама стаса! И једна безавичајност као
беладоније
Пред домајним вратима... као поворка дана што с
памћењем
Удаљава се. Гледање..., сањање... о, празнино међа што
ни један
Ратар узоро их није..., ти нам оде. Сад, стрпљење се
Љуља на подневу воде! Благословена Земљо, реци...
Да ли још увек час нестанка је дуго успињање, мртав
Простор један где опет време цвета а васкрсли Бог
Издржава самоћу на балу речи придошлица и милостиво
нас (о, зар опет!) Гледа.

ТРЕЋА ОРФИЧКА ТУЖАЉКА

Никада свете до једно те исто и у смрти нашој.
Без поверења што троши смех човеков на пролазно знано
И жућено нераскидиво. Ах, одрастање, о, откривање
свевидеће
Ка чуду зрелости! Но извор, он, као да заувек нам
Бруји у свету, изван свакидашњег, у дубини незнаној, увек

На почетку, један прадавни извор, извор што све нас
С праповереньем носи и опија, па урањајући у искуство,
Зарећ у сазвежђа, припрема за наоолазење. Да, овећ за нас
Непроходне речи: као шума, као поље, као цвет, као жена,
као ратар.
Па и оне тек једва у себи знане; бдијућ над својим
Замишљеним делом, као у неком сну, они га творе.
Стога ћутимо
И препознајемо (да ли покаткад тумачимо?) нашу верност
неком благом
Обиљу, неком осећању чула у тешко разумљивим одајама
искуства,
Зла и ништавила, без останка, без шале што обећаваше
птици јутро, човеку дом, лук и завичај.

ЧЕТВРТА ОРФИЧКА ТУЖАЉКА

Овде је питање оно најунутарније збиљско. Повест
и рало
Мутног Једнога. Тужан зов, крило домаћег, присног
И тихог. — Шта настањује нас? Ко и зашто? Ми, зар
Најунутарнији у себи? Па и опет, зар сасвим
Изблиза, ми? Здвојности! Сигурно никакав одважни
Бог, па чак ни преображен жубором наде, славећи
Будућност? Јесмо! Још и више но сенка, дубље!
Тумачимо једнако и славимо памћено Знано из
Заједничких руку. Понад гробница (већ) мир је превратни.
С јасиком
Јесен зајесени! Враћена нам, невидљива у рашћењу,
Увек иста, препознатљива. Не жудимо више! — Чека нас
Умрли Бог. И крила преко завичајног неба,
Звезданог можда, као покров, као крај, као коначно
У Једном што настањено, благословено и страшно беше.

ШЕСТА ОРФИЧКА ТУЖАЉКА

Плодови неизвесни, ево већ ноћ, попут худа кловна на путу
нас стиже и
Јасност небеса свеудаљ покрива коначном и
непоколебљивом тлапњом.
Са раскршћа, ишчезли Дане, на Починак ходе људи,
сабласно и немо
— Обелиск — месец сур, с кораком сенка, с граном севера
Памћење

И век, у једној речи Реч. — Све ходи то, затварајући,
о зебњо,
За собом капије у присној наготи сна... — Да ли себе
Тако, једном, изгубисмо? — Не знам! Но сувише дуго у
Збиљи наших душа, влада те ноћи правек и претња
(већ духом нишча руко)
Одвећ неспокојна, но јасно, у клици пребива. Где песма
Остала је, с јеком сетна рога, и зашто? У дубини
свеоскудног доба,
С водама, тутњи пролеће можда неко и гљива новог јутра
С лиром се у гају збира. Али, ми, т о још не знамо. — Ми
(још) само
Премишљамо биће и песништво на чокоће поврх тлапње
денемо не би ли тако
Списи владали нама а ми њима заувек слични делом,
видовити
господари храма и мира у лудилу младости, преко понора.

ПОХВАЛА ХЕЛДЕРЛИНУ

Свикнут на собичак у столаревој кући
Ти најдаље ходаше: до дна повеснице
Битка у најприснијем безбожништву, неотуђен
Духу, но раскриљен свету и небу. Скривени
Бог и амбис гробоваше ти у очима попут
Голубица с мртвих остврља као драги
Алем камен. То те задржа у присној
Трави светог и спасе од земаљског! Тако
Стајаше једно време, чист и прав у
Неизрецивом растварању божанског и препознавању иног
У небеске заронив лађе па преко црних
Шума и река немачких до дна грчке
Зоре зађе у летњем зрењу тумачећи
Постојеће. Но пев ти свеодважни не затраја
У пуноћи мисли, чинећ немогуће. Тавно изви
Се лето божанском се калећи милошћу, јасноћом
И сјајем неизрецивим, најприснијим, у јединству!
Сад, дружчији диже се дан и дуга оскудна
Зима на чело шаље ти дар: знамење свете ноћи и мира;
Постојши у глухоти и страшан делом
Личећ на праповерење, у светлу гробнице, преко
Понора зрачећи и најбољих отаца!

САША ХАЏИ ТАНЧИЋ

ПОЉУБАЦ У ЧЕЛО

Преваливши педесету и још неколико година живота, наш рођак Михаило умро је на сам свој рођендан. Нисмо могли поверовати да се заиста тако збило. Све нас је изненадила тачност његовог предосећања да ће умрети на дан свог рођења.

Додуше, последњих месеци изгледао је све слабији и несрећнији. Шапатом је зазивао претке. Пребирао је по фотографијама из детињства. Маглила му се глава и вртела свест. Уместо очију имао је две оцвале крастице. Замукнуо му глас као чвор стиснут у грлу. Морила га је мисао да неће дочекати лето.

Опет је долазило пролеће. Узбуђивало га је прво пролећно сунце; зрак је имао оштар пролећни мирис, зеленило у даљини бујало је све гушће, док су се по зеленој подлози свуда унаоколо златили цветови и ницали јари усеви. Под огромном плавом куполом неба, с које струји топлота и светлост, као да смо ослушкивали последње откуцаје његовог замореног срца.

Деловао је на нас раније неком чудном животном енергијом. Рођак Михаило је храмао — несрећник се јако клатио на десну ногу. Али, његов изглед — складна, стасита фигура, племенито лице осмехнуто руменилом и истачкасто богињавим рупицама, испитљиво стиснуте танке веђе — одавао је човека доброг здравља и здравог духа, разложног и расположеног, задовољног животом. Довољно га је било погледати забрзалог на маленим бачвастим ногама, довољно је било ослухнути забубњале његове кораке по каменој авлији, јутром, пре сата уобичајене посете, да би се испоставило да се старац запутио к нама на јутарњи разговор.

Бро јутро, рођаче Михаило! — духне му у лице мој отац густи непријатан задах ракије — Дошао си нам у посету? Рано, рано си ти устао! Рано нам и долазиш, али ако . . .

Дигнемо протруле капке прозора, одакле суне у собу раскалашна светлост, од које нам, низ леђа, међу лопатицама, прошарају цело тело угодне срси језе. Већ умивена,

почешљане косе склупчане на потиљку, мајка нас исхитрено облачи, да бисмо што пре сишли низа степенице, доле, к рођаку Михаилу. Он већ сео испод раскрућњале липе. Мајка му донела ракију; здравећи се, осећамо загрејану његову судланицу, оширен задах алкохола. Одиздаље слушамо кашљуцав његов глас сливен у преподневну тишину.

Знамо да ће нам испричати ноћашњи сан. Важило је као освештано правило да нам казује своје последње снове, саздане од најчуднијих непротумачивих догодовштина и стања, које су усниле, његове кратковидне очи. Помно пратимо његова зинула уста у тихом помицању. У час враћамо се сви у његов сан да заједно изналазимо истости наших снова. Из домалочашњег дремовног стања трзне нас просунчан ваздух. Презаузети пословима, нерадо смо остајали дуго с њим, плашећи се да ће нам одузети драгоцено време.

Колико је пута само могао несрећним случајем да изгуби живот наш рођак! И колико је среће у несрећи имао! Колико пута смо причали мајци о заоколишном неком детаљу који му је спасао живот, а она легала на диван и гласно кукала!

Ниједном се, међутим, није догодило да смрт прекине његов тужни и несрећни живот. Непојмљив је број срећно избегнутих удеса. Није било места за страх у његовом животу. Ни сама реч *срећа* не изгледа довољна да објасни како та готово опипљива тежина смрти, сручена на танушну нит његове животне судбине, наједном одлакне као перо, стопивши се тек у прхку капљицу страха.

Постоји, рецимо, на углу Мишићеве и Октобарске улице скретница. Њоме се рукује обично руком. Поред трачница је скретничарева кућица. Чим зазвони телефон, он излази да би железном полугом померио трачнице и спустио рампу. Возови тутњевито пролазе одељеним линијама пруге, остављајући у ваздуху узгушћано прамење дима. Све то, једном, није чуо и видео наш рођак Михаило.

Као опчињен, безбрижно је ходао уском трачницом, под својим табанима, кроз дебеле ђонове, угодно осећајући грубу њихову стабилност. Од тога хватала га је нека пријатна вртоглавица. Забављен игром и загледан у недогледни зенит распростртих трачница, није видео спуштени браник рампе, нити је чуо заглушни тутањ воза. Као да је био принуђен да корача правце у сигурну смрт.

Усхићен лепотом дана, неком започетом мисли у глави, или бог зна чиме, са овим светом као да је у тим тренуцима коначно изгубио сваку везу. Наједном су завриштале жене и зацијукала деца. Комешава скупина људи гласно га је дозивала. У даљини се нагло ближио воз; тутњао је и пиштао прозуклом паром. Зар је могуће да не чује? Како су јадне

биле наше речи! Корачао је самоуверeним, чврстим и поузданим кораком, као да је цео свет његов.

У последњем тренутку, скочи на њега храбар младић и заједно с њим, готово пред самом локомотивом, стропошта се на други крај улице. Била је то слепа игра са смрћу. Стајали смо као парализовани. Признавали смо да смо младићевој бризи препустили рођакову безбедност. Бог зна да ли је рођак све то разумео. Био је неспособан да говори, али му се рука покренула да начини знак крста у ваздуху, покрет благосиљања или одобравања, и најједном застала. Мора да је то био знак презира, а не опрезности, пошто никаквим другим покретом не даде знака да ли је срећан или разочаран због таквог исхода. Окружавала нас је самртна тишина, још мучнија због његовог недокучивог држања, које не одредисмо до данашњег дана.

Другом једном приликом одвели смо рођака Михаила у болницу на операцију. Патио је од слепог црева. Добио је снажан напад и, хтео-не хтео, морао је у болницу. Добио је кревет до старице којој се муж обесио. Да би прекратила време правила је необично шарене предмете сличне кутијама. Одмах му је поклонила један од тих предмета. Бојали смо се да ли ће он бити у стању да поднесе операцију. Међутим, проводио је дане као на летовању; устајао је ујутро, ишао куварима у кухињу и стално шеткарао ходницима, без мантила, у пижами. Све што он не би с њима попио, болничари су скривали у орман и закључавали, а кључ носили са собом. Тражио је да му наливају чашицу и доносе укисељени купус. Једном се толико налокао да је био пијан као свиња. Па шта је њему, староме јарцу, да се није уплашио операције, питали су се лекари. Пожурили су да га оперишу. Од конаца увучених у његов трбух, уредно и равномерно затегнутих и поново извучених, остао му је гнојав усек.

После операције није смео да пије воду, никако! Болничари су га стално надгледали. С муком се уздржао један, два дана. Душа више није подносила. Није више било оних потпорних делића организма да причека још мало. Шапатом је захтевао макар капљицу. Повлачио је ручицу звонца на вратима, и негде далеко, из ходника, одазивао се дежурни болничар, псујући и љутећи се, али му није доносио воду. Спомињао је као у бунилу јабуке, свињску шунку и печене гуске, а надасве црно вино и грејану ракију.

Старица до његовог кревета, којој се муж обесио, није се могла суздржавати да му не донесе бокал воде. Сунуо је у пресахло грло више од пола бокала воде. Одмах увече громови и муње пресецали су му грозничаво тело. Да ли ће остати у животу? — луњајући по собама дошаптавали су се болесници. Добро смо запамтили борбу за живот на-

шег рођака Михаила. Нисмо знали зашто смо пре времена жалили што ће му тело почивати испод пољских трава.

Показало се да га ни овога пута смрт — неће. Додуше, од њега је остао сами костур и кожа. Лекари су, изгледа, познавали такву врсту пацијената. Не дозволише улазак у његову собу. Старицу су пребацили у собу на другом крају болнице. Нису му дозвољавали да устане из кревета. Најважније је да се отргао од сигурне смрти.

Ево још један пример. У детињству сматрао је оца најважнијом личношћу. После очеве смрти, сањао је да га он буди пољупцем у чело. Колико времена је протекло од смрти његовог оца, толико је трајала успомена на њега. Сањао је да га отац ноћу посећује и да заједно шетају градом.

Дању се радо играо с децом из нашег суседства, пре свега са мном и мојим братом. Трчали смо за њим да нам прави куће од песка, свирале од зове и да играмо лопту. Једном, сасвим ненамерно, с узвиком „ура", неки дечак баци комад угља и погоди рођака Михаила баш у чело, одакле шикну танка струја крви. Мало затим, рана се инфицирала угљеном прашином и сколи га грозница. Свег га је обузела тешка слутња. Сад му се први пут учини да га отац неће моћи да пољуби у чело.

Туговао је достојанствено и повучен у себе и тихо плакао ноћу у постељи. Бол се полако ублажавао, али нису бледе успомене на нежног његовог оца. Толико је патио да није више хтео да прима храну; нити је излазио из куће, нити је желео било кога да види. Венуо је од туге и страха. Запрепастио нас је непромишљени и посве немарни однос према нама.

Био је почетак лета кад смо помислили да више нема душе у њему. Постао је некако чудан — некад пева и смеје се без икаквог видног разлога, некад плаче због најмање ситнице. Продао је очева одела, сат, драге ствари, које је дотад љубоморно чувао у увек закључаном орману. Хтео је да напусти град и одсели се незнано куд. Убеђивали смо га да има и других могућности сем очевог пољупца у чело, да одрже његово срце чврсто. То га је јако увредило и жестоко му стегло увек јако узлупано срце. Све што је било изван низа његових сопствених мисли и осећања није вредело његове пажње.

Све док једног јутра, сав радостан, није утрчао у нашу кућу с мушким поносом казао да је пред зору осетио онај стари вечни очев пољубац, који га је пробудио. Знали смо да га је једино то могло спасити сигурне смрти од туге. Нека и буде тако, важно да је жив, тешили смо се запажајући да све што је најбоље од јела мајка даје њему — она је домаћица у кући, то је њена ствар. Гледао је у нас

сањалачким очима и сликовито говорио о томе како отац и он шетају у сну градом, купују ципеле за њега и беру цвеће, понекад чак помажу мојој мајци у свезивању конаца за крпљење чарапа. Нико од нас није тврдио да верује тим његовим сновиђењима. Знали смо да он стално мисли на њега. У сновима сећање на оца сачувао је занавек. Међутим, веровали смо да измишља, ни сам не знајући чак да ли спава или је будан. Можда је зато устајао наједном, као тргнут из сна, и кретао кући молећи ме да му откључам врата. Пред вратима, запахњивала нас је свежина ниско спуштеног неба посутог сјајним звездастим тачкама.

Колико тек је волео баш то: ниско спуштено небо посуто сјајним звездастим тачкама! Ето у исто време још једног примера да га смрт заиста *није хтела,* како је обичавао да каже, све до рођендана, до трена који је сâм себи одредио за вечни растанак.

Шта га је то одржавало на самом рубу крова наше високе куће уштрчале у суро суморно вечерње небо? Волео је да гледа звезде, ослушкује ветар и остаје дуго будан, да се горе, на кров, успне сам и да одатле мотри видике. Штитила га је густа завеса мрака, који је претворио град у гроб. Много пута се спустила тама а звезде преливале небеском празнином, а он је стајао на крову посматрајући будним оком све око себе.

Понекад је небо бивало црвено и лепо. Понекад, натуштено и хладно. Понекад тамно, густо и загонетно. Посматрао је мирно сијање звезде горе у висинама, осећајући да га нешто гони да покуша да их прстом додирне, ухвати својим старачким рукама. Уверивши се да је то немогуће, крикнуо би тихо, размакнутих руку.

Човек се у животу мора држати онога што јесте, али у поноћним сатима, кад мрак прогута последњи трачак земље, а из неосетљиве једноличности дана од јутра до јутра запљусне сјај треперавих звезда у висини, све је друкчије него што мислимо. Ући у тај мрак, закорачити у таму — то је за њега значило прекорачити границу живота и смрти. Свет му је откривао своју другу страну. Као да је опажао нешто што није дозвољено људском оку — бунио је очи, заламао рукама, дубоко уздисао, осећајући да се никад неће ослободити тамнице света, који му се сасвим отворио.

Док се верао по крову, осећао се у исти мах и свестан и беспомоћан као у неком сну. Дуге, мршаве, мушке ноге трзале су се снажним дрхтањем као да се на кров неоправдано ушуњао. Клецаво их пребацује с црепа на цреп и тупо седа на њих. Савлађујући бојажљивост, колеба се да оде и једнолично стење нежним, тужним гласом, чудновато понизним, као да се занима нечим што нико други није у

прилици да види, да разуме; нечим што подстиче његову поносну несигурност и осетљивост за све што осећа. У њему се јављао немир због најмањег шума у близини; скаче и стрчава чак до собних врата, а онда се опет враћа, сав у неком очајном одушевљењу које с муком савладава. Тек кад би сео, приметио би како тешко дише и да му срце узбуђено удара. Цео свет дисао је његовим грудима. Испитујући изнова пажљиво свој страх, схватао је да се више боји за свет него за себе. Роњећи у мрак, као да је ронио у тамну суштину света.

Седео је као на осматрачници, непокретно, у потпуном мраку. Улица доле шумила је као удаљена река. Ослушкивао је тапкање нечијих високих потпетица. Срце му је ударало у њиховом ритму, јер је препознавао кораке младе сусетке; мало затим поново је тукло сâмо у ветровитој ноћи. Негде даље врата би залупала, кључ зашкрипао у брави. На прозорском окну куће прекопута стапале су се нечије сенке, шаљући знакове тајанствених порука. Пролазио је човек који вуче на леђима тежак товар. Туђи су један другом, више удаљени него звезде у свом трајном простору.

Као да је падао из једног сна у други. Упркос свом скромном самопоуздању, бојао се да се не посуврати доле, на поплочано двориште, којим је грбави Манасије шетао пса (виђао га је с њим негде по ћошковима, у мрачним капијама, на ливадама изван града). Стајали су дуго на углу велике раскрснице не знајући куда би да крену. Видевши то, осећај тескобе јаче је стезао рођаково уплашено биће.

Под месечевим зрацима сјала је Манасијева гола лобања без иједне длаке. Месец је обично стајао изнад три усамљена јасена. Наклоњен мало устрану опирао се доњим врхом за олисталу грану. Као да се и он, попут рођака на крову, с муком одржавао у свом вратоломном положају. У рођаку Михаилу овај призор је изазивао опојност и несвестицу. Чинило му се да се месец откинуо од ретких кончастих облака, прочешљаних влажним ветром.

Небо је непомично и бледо као лице грбавог кројача Манасија. Његово лице је уврећено и тајанствено. Изашав на пут посут камењем, само ту и тамо обрастао сасушеном травом, дозивао је светлокестењастог псића. Дању су шетали између жена које пазаре. Понекад је кроз прозор у собе људима бацао надуте жабе. Код кројача Манасија, иначе, све је било јевтиније, а у граду је нуђена неукусна конфекција.

Светло пало кроз врата гостионице исекло је у мраку грбавог Манасија на два равна дела. С крова се то најбоље видело. Рођаку Михаилу и то је било неразјашњиво.

Брижно сакривен од света, на овом неугледном месту је искушавао себе: с једном ногом у зраку, очајнички се трудио да успостави равнотежу. И, зачудо, успевао је у томе. Град му је лежао под ногама. Он је изнад! Осећао је да му хладна ваздушна струја милује листове. Наједном се окретао да би му се талас попео све до паса. Истурао је стражњицу и сâм се томе смејао. Настојао је да држи главу поносито усправно и да као жаба брзо избацује руке и ноге — али би одмах падао с ове стране крова.

Да ли су у њему понекад проговарале сумње? Шта ако, на пример, његова трапава нога запне о истурени неки цреп? Шта ако у грчевитом напору, уз силовито дрхтање и стрепњу, не могне да се задржи о танку ивицу крова? Можда је, једва жив од претрпљеног страха, осећао да му се у кошуљи, уместо срца, надима велики мехур смрти.

Црна чељуст мрака чекала га је као црна чељуст смрти. Све га је више и дубље нагризала. Подрхтавао је изнад тврдог руба крова. Изнутра га је обасјавала светлост неке вечне среће.

Заборавио је зашто то чини, зашто ту стоји, иако је искушавао важност својих моћи. У једном тренутку његова чула више нису могла да примају ни да дају. У свом нестрпљењу и раздражењу није успевао да прибере ни оно мало мисли што су му узмилеле у глави. Мрак се као и пре точио у тај угао, из којег је излазио. И да је у том часу требало да падне у вечити мрак, не би жалио.

Сваки минут проведен „тако изнад света", како је говорио, у ствари с једном ногом у зраку, изгледао му је више ненадокнадив него све друге могућности које је имао у свом животу. Ти минути продужавали су се у вечност. Јер, док је тако, с једном ногом у зраку, непрестано стајао на крову наше високе куће и гледао у звездано небо, бол му је кидао срце од помисли да се на свим странама света, свуда око њега, простире бесконачност, да је сâм живот, његов и свих осталих, несхватљиво сложен и да га људска мисао не може докучити а људска воља не може савладати.

Нешто дубоко у њему казивало му је, без обзира на време у којем се то збива, да је издигнут из свакодневља. Испитивао је подробно сав тај простор који се погледом може обухватити, покоравајући се чудно чину седења на крову. (Увек је сасвим удобно смештен у невидљивом рукавцу, у једном забитом углу, с обе стране заклоњен избочинама зида и садом дрвећа поред куће. Видик му се протезао до ниског железничког моста, чак под други мост чији лукови висе у ваздуху између воде и плавог неба.)

Док су се други немирно шетали по соби припремајући се за спавање, рођак Михаило је слабим очима гледао у

тамну ноћ, у високе звезде. Напрегнувши своју доброћудну природу до крајње мере, ту, на том крову, с једном ногом у зраку, као да ће сваког часа пасти на поплочано двориште — неосетно је долазио до неког смирења. Тачно у положају с једном ногом у зраку, стајао би неколико секунди непомично. Од једног до другог краја неба, које неумитно мирује горе изнад његове главе, протекао би нејасан његов страх измешан с тешким сновима немирних спавача набораних чела у изгужваним јастуцима као у расклопљеним мрежама смрти.

Али, смрт је и овога пута побеђена! Рођак Михаило је још једном потврдио да га она *неће*. Ми смо непотребно, у утопљеним постељама скрити, тихо беспомоћно ћутали: „Због Бога, пријатељу, драги рођаче наш!"

Сав наш унутрашњи терет који смо подносили потицао је од њега. Поносили смо се њиме и плашили смо га се у исто време. Учестали његови одласци на кров означавали су страх да би нешто могао учинити у свом очајању. Спомен на његову високу силуету како се клати на нашем крову на коме се ноћу налазио гледајући у високо небо, задобијао је све трагичнији смисао. Колико нам се пута само у сновима учинило како видимо рођака Михаила опруженог колико је дуг, посеченог као неко стабло уништено громом или згрченог у смрти као дивљач погођена куршумом неког ловца.

Какве су се све последице из те његове игре могле изродити, схватили смо тек онда када смо и сами покушали да, с једном ногом у зраку, пробдијемо ноћ. Хтели смо да искористимо једнодневно његово одсуство из нашег дома.

Брзим корацима, као он, прешли смо из собе у сутерен одакле су степенице водиле право на таван а одатле на кров. Осмотрисмо пречаге и ступисмо на прву. Нађосмо се на истом месту одалке је рођак отишао претходне зоре. После извесног времена, чије трајање под утицајем нечујног протицања ноћи нисмо били у стању да одредимо, охрабрено осмотрисмо околину.

У даљини видик се продужавао у жмиркаву светлост далеких уличних светиљки. Месец је тек просијавао кроз облаке. Наши су се образи од страха брзо пунили руменом топлом крви. И благ ветар засипао нам је лице ноћним мирисима. Широко отвореним устима смо хватали ваздух, своје утиске стално попуњавајући новим задивљујућим појединостима. Знали смо да је рођак Михаило већ навикао на редовне изливе одушевљеног дивљења према тајнама ноћи, на тајновитост свеколиког света.

Ускоро су се на небу указале сјајне звезде. Испред нас лелујали су пламенови седам невеликих свећа. Високо

небо без облака, чисто, сасвим чисто, подсетило нас је на врч до врха испуњен водом.

Било је тихо на старом крову. Птице су изненађено одлетеле у поље. Под ногама нам је шкргутала спаљена опека. Испод зидова у црном дворишту шумело је дрвеће, ветар је подизао лишће, носио далеки мирис и дим грађе са пилане. С другог краја улице скичећи је истрчао Манасијев пас на три ноге. А за њим он, кројач Манасије, притискајући штап, тресући се целим телом, одгега кроз башту, тамо, у поље.

Кренуо сам кровом измахујући широко рукама. Осећао сам се као рођак Михаило, за кога као да читав свет не имаћаше граница ни међа; увек спреман да се насумце баци у понор чије дно не могаде сагледати. Управо зато што ме је све подсетило на њега, помисао да му се могло нешто десити косну моје срце. Да бих показао како ме није страх и да сам храбрији од рођака Михаила, погледах у дубоку ноћ и подигох ногу у зрак ставши на руб крова. Најједном бејах некако преображен. Црте лица прелило ми је страшно бледило. Пролажаху секунде, а да ништа одсудније не поремети ову врсту равнотеже скоро натприродне. Зар нисам све имао да очекујем од тог чудесног узрастања на врху високе куће: доносио ми је исти страх и исти дрхтај, исти знак и исто откровење као рођаку Михаилу! Изгледало ми је да сам сасвим близу звезди Даници, да ми је на домаку руке.

Знам у ситнице онај час затим кад се, најједном, затетурах, оклизнух и затутњах кровом стропоштавајући се. Чинило ми се да сопствену (можда је била рођакова) смрт видим у свом животу. Сав изгужван, подеран и претрнуо од страха уставих се насред крова ни сам не знам како. Око усана имао сам танак венац од блата и крви.

Хајдемо одавде, завапише сви. Подсетише ме на малочашњи пад, да би само мало доцније признали да би волели да ураде то исто. Срце ми је закуцало од болног задовољства. Пад ми је ногу осакатио, требало је превити... Стењао сам као гладан коњ. Постајао сам свестан онога што је прошло и што ме је могло задесити.

Исте вечери одадосмо још једном пуно признање храбром рођаку Михаилу на чијем је лицу време издубило трагове који су се повезали с чудесном симетријом. Знали смо да никад нећемо моћи у пуној мери да проценимо сав напор који је овај човек улагао у задовољство лаганог умирања, све оно што је подсећало на свакодневно мучење у смрти која га *није хтела;* док је ноћу, на врху крова с једном ногом у зраку, тријумфовао над својом тежином, дању се задовољавао тиме да на смрт и не мисли.

Да не спомињем још много других могућности његовог трагичног удеса, јер најизвеснија је била његова слутња да ће умрети на дан свог рођендана. О томе како је отишао с овога света не може се, пак, говорити много, јер се разуме само по себи. Кошчати образи, оштар нос повијен према горњој усни и чело пуно умора, изборано борама — поред ужаса, то је најтрајније остало у мом сећању.

Кад се у мислима вратим уназад, чини ми се да никад није ни постојао, да се никад није најео нити наспавао, никад довољно одморио од својих бескрајних бдења. Сад као да видим како иде с оцем руку под руку; разговарају и смеју се, невешто одговарају на препредењачке шале и у души осећају немир од месеца, од тихог њихања трава, од нечег што се не може да изрази и да објасни.

Још сам опседнут тачношћу његовог предосећања да ће умрети на свој рођендан. Мислили смо да је луд или сасвим пијан. Тог дана, тачно у поноћ, на танкој невидљивој граници минулог и новог дана, гледали смо у њега као у густу ноћ; као да је био загњурен у одсутност, у неку врсту небеског узмицања камо му је допало да се вине духом и чак свим својим бићем.

Пси су први дотрчали у двориште, затим суседи и лекар. Најједном се удаљио тамносивим путем времена. Последњи пут севнуле су трачнице положене по путу, високи врх болничке зграде и зањихане траве баш као кад је пао угљеном грудвом погођен у чело. Заувек сам упамтио његов хроми ход, његово јако клаћење на десну ногу. (Остала му је згрчена у самотном ропцу.) Хтео сам да се одморим, да повратим снагу, да се испавам, мада сам трагао и за одговором — знам врло добро колико је сумње то изазивало! — како је то могао целог живота да очекује смрт, знајући да ће доћи?

Непојамна нит између њега и мене није прекинута. Сваког јутра, у сам цик зоре, буди ме пољупцем у чело.

ДОБРИЦА ЕРИЋ

ЛАБУДОВА ПЕСМА

Виси нада мном преродио свемир.
Ко ли ће ноћас мој сан да насели.
Опет су туга, стари гост, и немир
њен брат, за моју трпезу засели.
Кад ми ти гости на конак наврате
оглођу ме прије зоре до костију
и обрсте ми воћке разгранате.
Брани ме, Бранка, од ових гостију!
Брани ме ведрим оком и нагошћу
тела и душе, жар-птице тог тела.
Брани ме насушном јутарњом благошћу
за којом вапе чула ожеднела.

Ништа не може језик да ми спречи
ни будне звезде ни очи заспале
да крене све своје кратковечне речи
против вечне тишине по небу расцвале.
Све ми се чини да ме неко зове
тамо где ова жудња без наслова
склапа и расклапа поноћне цветове.
Брани ме, Бранка, од тамних гласова!
Брани ме кликтајем светлим и шапатом
што ми се ко врућ мед разлива по кожи.
Жубором дисања и сребром и златом
које ти се на дну гроца таложи.

Куд год наумим срешће ме дрвеће
и вода што на месечини зебе.
Ни један пут ми омилити неће
јер сви путују северно од тебе.
Сто ми се стаза око ногу свија
и свака ми се травом умиљава
и склупчава се за мном као змија.
Брани ме, Бранка, од стаза и трава!

Брани ме мирисом огњишта и сјајем
варница што сваки кутак душе росе.
Бескрај потуцања пресеци бескрајем
мирног сна и тихим таласањем косе.

Почупао сам жиле и корене
да ми се тело слободно потуца.
Све су ми стране света отворене
сем оне на којој твоје срце куца.
На тој се страни моја крв смирује
и претвара у хиљаду цветова
које луди ветар светом распирује.
Брани ме, Бранка, од лудих ветрова!
Брани ме дахом, уздахом и духом.
Руменим свитањем, плавим сванућима.
Брезовим лишћем коже и ваздухом
што се расцветава у тесним плућима.

Пођем ти пољем — трава ме успава.
Потечем реком — прекине је суша.
Похрлим брегом — брег се обурвава
у бездан где се мутни вал пенуша.
Једино небом . . . али на тој страни
чека ме плавет, ти дивни намети
плавога снега којим се Бог храни.
Брани ме, Бранка, од ове плавети!
Брани ме раним руйом и бледилом
најдражим бојама душе поабане.
А добрани ме земним зеленилом
које ми још боји шаке и табане.

Јесен, то моје најцветније доба
помами ми послушна чула на деобу.
Није ми што не смем са тобом до гроба
већ што можда не смем с тобом ни у гробу.
Опет ме гробови спопадају — језде
крилати гробови без мог благослова
над воденим гробом војводе Приједе.
Брани ме, Бранка, од гладних гробова!
Но не брани ме сузом и лелеком
јаворових уста извезених мачем.
Против гробова је најбоље колевком
буклијама дојки и детињим плачем.

Све јачи ветар: све тише трепери
липа под којом сам уз ћаркање с југа
вечерао многе ливадске вечери
из месеца као из златног застружа.
Хлади се небо. Сваке ноћи бива
све студеније и земљи и мени.
Студен се слива с беритетних њива.
Брани ме, Бранка, од ове студени!
Брани ме срцем — живом жеравицом.
Топлим ћутањем и усијаном речју.
И својим здрављем — најлепшом здравицом
сунчевом изласку и мом средовечју!

Сâм себе тужим, сâм себи сведочим.
Сâм од себе скривам се по тами скровитој.
Болан и расточен ко болани Дојчин
излазим на мегдан судби виловитој.
Млад за безнађе, стар за нову наду
која ми беше прва постојбина —
стрепим да ми ноћи дане не издаду.
Брани ме, Бранка, од ломних година!
Брани ме соком у ком ћу да калим
једино оружје — удове и кости.
Пупољцима ме брани набрњалим
од неискуства, те ране мудрости.

Полугашен све помније зрачим
срцем, малим мозгом и плућним крилима
и све дарежљивије храним и облачим
костур већ насељен многим бакцилима.
Куд оде крилати Зеленко мог здравља
што се ни поћерати не да, ни повести?
Обдан оболевам а обноћ оздрављам.
Брани ме, Бранка, од шкртих болести!
Кратку ноћ миљем а дуг дан обиљем
испуни својим и у сан ми спусти
корпице дланова с лековитим биљем
које гаји свети Јован Златоусти.

Померају се границе мог ума
све ближе понору над којим се коте
побожни ђаволи очевог зулума
и грешни анђели мајчине доброте.
Свену ми душа, венчић од босиља
због њених суза и жежених жетви.
Једно ме куне, друго благосиља.

Брани ме, Бранка, од двоструких клетви!
Брани ме клицом и родном смоницом
утробе несвикле на пшенична слова.
Троструким свитањем и кадионицом
душе где се пуши тамњан благослова.

Бескрајна моја склоности ка рими
срочи беричетно небо и стеону
земљу рад два бела анђела који ми
сваки час долећу у дупљу чеону.
Ја могу за њих ал не могу из њих
да срчем млеч снаге што ми срце сиње
прожима животом учмалим за плотом.
Брани ме, Бранка, од те чамотиње!
Не брани мене бљеском и ловором
више ми приличи тужна људска глава
већ свакодневним присним разговором
што неимаре древне васкрсава.

Разведри лице: с неба нас гледају
два наша брата у одсјају лањском.
Два просветитеља што приповедају
неписменим звездама о сјају земаљском.
Ми бисмо и за њих сјали, ал нам брани
поглед предвечерњих рановранилаца
и руља која се нашом глађу храни.
Брани ме, Бранка, од тих бранилаца!
Брани ми ово тело неокосно
меканом чесницом и тврдом десницом
и пуцњем пољупца који се пркосно
разлеже овом земљом чудесницом.

Сваки леп дан ћемо кишама платити.
Сунчаница лица више не припада
овим двема зеницама што ће те пратити
и по ливадама и после ливада.
Кад зађем и кад на твом небу ведром
остане бледи пурпур мога лица
и кад ми споменеш име за катедром
Брани ме, Бранка, од птица селица!
Брани ме и онда кад те будем чеко
претворен у росу просуту по житу
кроз које ћеш можда у свитање неко
пронети своју косу валовиту . . .

(Из књиге у припреми *Срицање Жене*)

ЗОРИЦА БУКАНОВИЋ

У ЊЕНОМ ГЛАСУ

У њеном гласу
Пролеће несигурно жипоне свлачи
(Поново су у моди)
К'о новопечена стриптизета
Нова пепељуга бара
У њеном гласу

У њеном гласу
Ја чујем само стрепњу
Док се лагано окреће
На моме длану
И бркам је с малом пластичном балерином
Што злобно бди
Под самим поклопцем музичке кутије
У собама узнемирених девојчица

У њеном гласу
Ја чујем потмули галоп
Старости
Док јој треперави смех
Открива оштре зубе
И видим је
У свом наручју од пепела
У окамењеној шуми
Срну задихану
У њеном гласу

ВАЛЕНТИН РАСПУТИН

МЕДВЕЂА КОЖА НА ПРОДАЈУ

Дошао је један туриста, разлегдао је и незадовољно се намрштио:

— Има на њој некаква пега . . .

Дошао је други, разјарио се:

— Сва је избушена . . .

Дакле, тако се продаје медвеђа кожа.

Раније би почетак готово одмах прелазио у крај. У таквим случајевима ретко кад би следио наставак: пуцањ убија наставак заједно са животињом. За то је потребна десетинка секунде да би се притиснуо ороз, осетио ударац у раме, а затим лагано, изнова држиш прст на орозу и идеш према животињском трупу што подрхтава као да рида.

Опрезно је прилазио медвеђем трупу и тражио је место које је обележио мушицом нишана. Метак је ушао тачно. Задовољно, он је дуго тапкао око убијене животиње и тек касније почео да скида кожу са њега. Кожу је продавао туристима, при том је волео да прича како га је убио, да туристи не би само једноставно газили медвеђу кожу, већ се према њој односили са дужним поштовањем.

Био је добар ловац на медведе и почетак борбе са медведом безмало је одмах прелазио у крај. Али овај пут почетак је био само почетак за којим је следио дуг и опасан наставак. Он га није желео — он се десио сам од себе и одвијао се мимо његове воље. У томе ништа није могао да измени.

Те зиме је Василије радио као пастир у стаду јелена које је било четрдесетак километара изван засеока. Триста јелена, три пастира, мали зимовник за пастире, тајга за јелене и зима за њих и друге. Једаред месечно неко од пастира је одлазио у засеок по намирнице, јелени су ископавали маховину испод снега, али зиму, то бескрајно бело време било је немогуће заобиколити, или мимоићи. Њени ветрови и снегови, као свакоминутне стрелице или свакочасовне, следиле су једна за другом, час се усредсређујући,

час распршавајући се над планинама, једва приметне за бројке на бројчанику.

Уочи Нове године пас је одвео Василија до брлога. Као и обично, он је отерао пса, изабрао мочугу, пробудио и истерао животињу из брлога, пуцао — све је ишло уобичајеним током, као да је двадесет или тридесет пута читао једну те исту причу, која се сместила на три странице неке подеране књижице.

Обазриво је пришао убијеној животињи, када га је одназад, сасвим близу, загушило мукање. Окрећући се, он је притиснуо ороз и пуцањ је одјекнуо пре него што је мушица легла на своје место. Искочивши из брлога, медвед се спотплео и Василије је нашиљао поново, али и изнова не како треба... Животиња се пропела на задње ноге и Василије је успео да примети велику белу пегу — последње што му је остало у сећању. И онда се десило нешто несхватљиво. Медвед је престао да буде медвед: одједном је скочио у страну и, ломећи крто, зимско жбуње, надао се у бег. Пас се бацио за њим, али очигледно је и он схватио да не треба судбину дваред изазивати и одмах се вратио. Василије је стајао у једној те истој неприродној пози, коју је заузео, припремивши се за скок медведа — чинило се да се трен растегнуо, и сваког часа он се може вратити и тада ће уследити скок. Затим се усправио и пришао убијеном медведу. Животиња је лежала, ставивши предњу шапу под главу као у филму за децу да би се малишани смејали. Била је то медведица.

Затим су му у више наврата говорили: „Све је то због медведице. Да није она у питању, све би се завршило. А сад видиш како испада."

Ишао је у зимовник и оно што му се десило замишљао је сад као прамење нечег чудног и необјашњивог — прамење је висило изнад очију, сметајући му да иде и он никако није могао да их склони с очију. Беле груди које су се наднеле над њим — због чега су беле? Откуд у Сајанама медвед са огромном пегом? Пуцањ, затим још један — како је то могуће да ниједан од њих није погодио циљ? Последњи трен његовог живота и одједном медвед скаче у страну, и последњи трен, као мехур од сапунице, претвара се у прштај снега иза којег време почиње наново свој равномеран, постојан ход, примивши га у своје понашање, у којем постоји дан и ноћ, зима и лето. Десило се чудо, и то је било необично, зато што се живот већ одавно не користи чудесима и труди се да се што ређе користи случајностима, да не би човеку давао никакву наду у њима — живот је као испрограмирани задатак, напросто иде према свом логичном крају, и само толико.

Била је тишина — бела тишина са јеловим иглицама на снегу, са добрим дрвећем, које је обазриво држало снег на својим гранама, попут хлеба-соли, с просторним зимским спокојем, с подједнако безгласним успонима и спустовима, и све заједно се чинило изванредно значајним, чак важнијим од оног што се збило. Василије је ишао и полако се примиривао, а затим је спазио дим изнад зимовника, такође белкаст, у тону са зимом, који се дизао и нестајао у висинама, и помислио да се ето десио његов повратак у миран, свакодневан живот.

Кроз недељу дана некакав медвед-лутало растргнуо је јелена.

— То је мој — рекао је Василије пастирима. — Нема ко други.

Није издржао и кренуо је на лице места да види како се то десило. Снег који је падао ноћу прекрио је трагове и сада више нико није говорио о трагедији која се овде одиграла. Стајао је мало, као да очекује неће ли се појавити сведоци, али како њих није било, одлучио је да се врати.

И одједном његове очи, повинујући се некој страној сили, окренуле су се удесно и следиле се. То је био он. Испрва Василије је видео његове беле груди, издигнуту изнад белог снега, затим је срео његове жмиркаве, зле очи, очи непријатеља који објављује рат.

Василија је зачудио и препао спокој који је приметио код животиње. Он је навикао на мукање, јарост, нестрпљиво скакање, које је прекидало тане и сам он је био у таквим случајевима миран и сабран. Али овај медвед је знао по постојању метка и није се журио. Није хтео да учини први корак.

Хриптајући, јелен је отимао узицу из Василијевих руку и вукао га наниже, према богази. Повукао се корак два, пратећи јелена, и скинуо пушку. Медвед се припремио. Василије није пуцао; први пут у животу није веровао оружју, одједном му се оно учинило попут дечје играчке. Јелен га је вукао даље према богази и он га је следио још три корака. Узмицао је и бројао кораке — пет, шест, седам, десет, двадесет . . . Затим је трчао.

У близини зимовника он се зауставио и осврнуо. Медвед је стајао на косини брда и пратио га погледом.

Василија је спопало чудно осећање: као да је он пустио туђег човека да се огреје, а овај га је узео и истерао . . .

Онда га је потресло још чудније осећање: као да је заборавио нешто да призна самом себи, куда је кренуо и шта се са њим збива . . .

Раније није знао шта је то страх; њему се чинило да су страху склони лењи људи — човеку се не ради то и то,

и зато измишљава свакојаке изговоре. Али сада је осећао у себи безмало туђе поступке, туђе свему што је негде у њему било. Тамо, насамо са медведом, тражио је у себи снагу која ће смлавити страх, али ње није било.

Није му било ни до разговора, ни до ходања — све му се чинило неискрено, чак и кораци.

Прошло је неколико дана — једаред је ишао да обиђе занемоћалог јелена, који је лежао у загону и кога су неговали пастири. Ноћ је била мрзла, чак су се и пси завукли у зимовник — тако да се и десило да је медвед пришао сасвим близу.

Скочио је на Василија однекуд са стране, изгледа из своје заседе, у којој је чекао. Падајући, Василије је викнуо, а затим му се чинило да виче без прекида, али најједном је бануло јутро, тихо јутро, у којем је са свима другима био и он. То му се учини опет чудним и он, слушајући причу пастира о томе, како су на његову вику скочили пси и спасли га, мислио је о чудесима, које зато и називају чудесима што дозвољавају људима да се извуку из животне опасности.

Медвед га није много угрувао. Сад је он некуд отишао. Никаквих сумњи више није могло да буде да је он пратио Василија. Улоге су се измениле: овај пут није човек ловио животињу, већ је животиња ловила човека. Све уобичајено постојало је за Василија необично — те исте стазе, та иста тајга, али сада је био он у положају прогоњеног, и све то је према њему изменило свој однос. Они су му се чинили туђим и подозривим. Они су били против њега.

Василије је сакрио своју кратку пушку у коју више није имао поверења и сада је ишао само са карабином.

Једаред је открио да и на воду иде са карабином, и осетио се посрамљен — речица је била на свега неких двадесет корака. Стао је и почео да се присећа када је он то зграбио оружје, али никако није могао да се сети; то је било магновење, које је измакло из његове контроле, то магновење је контролисао страх. Василије се испсовао и однео карабин у зимовник.

Други пут му се учини да га неко прати. Он се нагло окрену — нигде никог, само тајга и зима. Кренуо је даље, и изнова иза леђа осети кораке. Они су га пратили до самог зимовника.

Када су пси погдекад лајали, он се јежио: да није то медвед?

Дељивост времена почео је да прихвата као пуку непријатност: сваки сат има 60 минута, у свакој минути 60 секунди, све у све 60 трена, и у сваком од тих магновења могло се десити да управо он буде последњи. А уколико

само за један тренак чудо окасни, чудо, што се већ двапут умешало да га спасе, показа ће се неделатним. Није знао да ли треба да рачуна на те сате који ће сутра доћи: могло се лако десити да он неће имати прилике да их употребљава. Затим му се учини да не треба на то да обраћа пажњу и нека буде оно што мора бити. И шта ће му онда колекционирање сати, месеци, година? Никад човека не можеш да помириш са његовим одживљеним годинама — ни у детињству, ни у старости. У детињству ти је мало година, а у старости имаш и више него што ти треба. И чак ако наступи мир, и он је непостојан, зато што ће то време да балансира између детињства и старости, између „биће" и „било је", између наде и успомена.

Умирио се, али не на дуго. Затим је опет нахрупио страх, страхови, и све се у њему ломило, сва чврстина, изграђена уочи тога, рушила се и он је, посрамљен, корачао међ развалинама, тражећи остатке свог кинеског зида.

Пси су ноћу лајали махнито, и он је замишљао како медвед поиздаље с тугом гледа на свет зимовника.

Некако усред бела дана Василије га је видео на оној истој падини брда: нишанећи га, медвед је истегнуо њушку, налик на кундак старинске пушке.

Василије је одлучио да отпутује. Он се уморио од страха и узрујаности, од неопходне потребе да је придављује свим силама своје воље — више пута, излазећи из зимовника, он се осећао као жртва коју измамљују зарад обрачуна. Боље је било отићи са тог стратишта, и тада ће све стати на своје место, све што се изглобило и растројило лећи ће у своје лежиште. Глупо је, доиста, повиновати се вољи животиње — ко ће кога — и болеснику, без поуздања и снаге, ићи главом у зид.

Отишао је рано изјутра и увече је био у засеоку. Председник га је слушао и ћутао. Василију се чинило да му ништа не верује.

— Са белегом, велиш? — поново упита председник. — Чуо сам да су са белегом на Хималајима. Одакле се он овде створи? Због медведице је могао да те прати, дашта да је могао. Види, богати, намислио да се освети.

Праснуо је у смех и наставио:

— У реду, иди у друго стадо. Животиња ће да тумара, тумара док не заборави. Животиња ти је ипак животиња.

Од једног стада до другог је било око сто километара. Василије је живео на новом месту безмало два месеца. Зима се завршила, и ветрови који су је збацили постајали су све јачи и јачи. Више они нису сметали сунцу и заједно су се појављивали. Зима и пролеће као зараћене стране сада су стајали једна наспрам друге — пролеће је надирало дању, а зима је још увек држала своје позиције ноћу.

У то време пастири увек имају много посла. Василије је радио све што је морао да ради, и то са великим задовољством: човек који се спасао од сигурне смрти или се избавио од велике невоље, са изоштреним осећањем радости прима после најобичније и најсвакодневније ствари. Сада му ништа није претило, живео је у зони сигурности и није маштарио ни о чему другом. А када би му на памет долазиле успомене о медведу, он се према томе односи као према нечем ништавном, које напросто моли милостињу.

Затим је грануло пролеће. У планинама се осећало радосно узбуђење — чинило се да су се брда приближила једно другом и обележавају некакав свој празник, може бити Нову годину. У ствари, свака нова година је почињала са пролећем.

И одједном једног лепог дана све то се срушило. Рано изјутро Василије је изишао на лавеж паса, за сваки случај је понео са собом карабин. Пси су већ били далеко и Василије је прислушкивао, покушавајући да одреди кога они гоне. То што је он видео било је неочекивано и страшно. На пољану крај стене искочио је медвед и, бранећи се од паса, пропео се, показујући Василију своје беле груди. Василије чак није покушао да пуца. Њега је обузело такво осећање као да је тишина која га је обузела — тишина мећ мућњама и грмљавином: блесак га је заслепио од главе до пете и кроз магновење се разлегао грохот.

Али све је било тихо, и само су пси и даље завијали из даљине.

„Нашао ме, нашао, нашао." Та мисао као пловак час би тонула у дубину, час изнова израњала на површину његовог сазнања.

Није тешко било замислити да је медвед, тражећи њега, прочешљао тајгу, да је сатима стајао негде у близини насеобина да би видео њене обитаваоце, како је шестарио око засеока, урезујући у своју медвеђу памет сваког човека, како је жалобно мумлао када је пропадала нада, а затим, нањушивши мирис дима, изнова ишао даље. Престао је да буде медвед у обичном смислу те речи, постао је прогонитељ, то је за њега било главно, а све остало он је радио само зато да би сачувао у себи прогонитеља.

Следећег дана медвед је изнова пришао колибици. Овај пут су пастири покушали да га убију, али он је отишао, остављајући на камењу крваве трагове као да је позивао Василија да га следи.

— Неће га метак — мрачно је рекао навече један од пастира. — Треба да одеш, Василије. Он је сада сасвимице полудео.

— Треба да отпутујем — сложио се Василије.

Он, човек из тајге, сада је остао без — тајге. Њега су затворили у четири зида куће, у три уличице засеока, њега су лишили звања ловца, њему су оставили само неопходну порцију ваздуха, да се не би угушио. И када се он, не отрпевши то, запутио негде на пола километра од засеока, сваки ко га је срео могао му је рећи:

— Василије, буди опрезан . . .

У његовим очима није било ни очне јабучице, ни мрежњаче, ни зенице — у њима је била само туга. Носио је са собом карабин — као доказ своје немоћи. Проговарао је једва коју реч — није имао о чему да прича.

Долазили су ловци, доносили новости:

— Видели смо твог познаника код зимовника у Покровском.

— Два пута су пуцали на њега на Мархоји.

Слушао је, климао главом и цртао у глави прецизну карту приближавања медведа. Животиња је била веома близу.

Затим је дотрчао поштар — обично је поштар доносио писма, али овај пут он је донео вест да се Василије очекује.

— Дошао је — рекао је, пажљиво разгледајући Василија. — Хајдемо да ти покажем.

Попели су се на кров и поштар је показао, држећи двоглед, на оближњу беличасту зараван где се једва померала црна тачка.

— Уреду — рекао је Василије — можеш ићи. Хвала ти.

Без журбе се обукао, ставио у џеп комад црног хлеба. У његовој души није било ничег, осим празнине, и он није могао да схвати да ли се боји или не. За њега се прилепио пас, али он га је отерао.

Ишао је полагано, знајући да му се у сусрет, такође, без журбе, приближава медвед. Летњи дан био је сунчан и зелен — ни један, ни други нису могли да се пожале на време.

Као по договору срели су се на пространој ливади где је било места за обојицу да падну. Василије је избио с једне стране, медвед с друге. Као да се боји да га је човек са неким заменио медвед је зарикао и подигао се на задње шапе, показујући своје беле груди.

Веома је смршао. Вукао је предњу шапу — очигледно да је била пребијена и да није срасла. Очи су му биле уморне и зле, али кроз све то је пробијало достојанство медведа.

Неколико тренутака су стајали један према другоме, као да нису могли да се договоре ко ће први да почне. Затим је медвед, не издржавши, кренуо напред — то је било његово законско право. За месец дана потере он се научио и препредености и опрезности, али се сада није

користио ни једним, ни другим — можда је заборавио, можда није хтео. Приближавао се и Василије је подигао карабин. Медвед је скочио.

Пуцањ је одјекнуо некако случајно, али је метак обавио свој посао. Медвед је пао. Василије, назливши се, опалио је још једном и одмах је пожалио због тога — можда није требало више да пуца.

Пришао је медвеђем трупу и сео крај њега. Ни радости, ни задовољство није осећао. Не знајући шта да ради, дохвати из цепа комад црног хлеба и почео је лењо и одсутно да га жваће.

Он, победник, седео је крај медведа и изгледао је самом себи као убица. А медвед је лежао поред њега и сигурно да чак није знао да су га убили: био је као и пређе горд и снажан.

Превод: *Славко Лебединski*

ДЕНИЕЛ ХЕЛПЕРН

ЧЕТИРИ ПЕСМЕ

УЛИЧНИ ПОЖАР

За Чика

Прошла је поноћ и магла је густа када нас сирене
позивају на терасу.
Гледамо одгоре како се растварају
цветови сјајне ватре на Петој авенији.
Људи стоје и пуше у гуменим огртачима
испред кафеа, поред радњи са одећом,
светла подрхтавају, ватра нам
узноси свој наелектрисани дим.
Босоноги, у огртачима — с мачком
и псом под ногама — слушамо
како врелина туче кроз цеви набијене жицама.
А тамо негде доле испод размекшалих црних поклопаца
чекају гасоводи да обухвате читав блок.
Спуштамо оне две, три, ситне драгоцености у свом животу,
пса и мачку, и лифт на улицу.
Ветар је хладан, у сливницима лед.
Поноћно становништво улице
наслања се на зид недељне цркве пречасног оца Пила.
Запажамо таксије који доводе туђинце
да са нама гледају како се улица набира и почиње
да тече око поклопаца на шахтовима.
Сви су ту: људи из ватрогасног, полиција,
жене из оближњих хотела, њихови људи у крзненим
капутима,
туђинци из града.
То што ми видимо само је врх леденог брега,
кажу — а доле испод нас
цеви су живе буктиње.
Читав сат посматрамо са угла —
по оваквом времену трагедије остају на растојању.

Лифт назад, тренутна експлозија
у оку у коме несреће пламте —
наш део Њујорка, између цвећа и крзна,
пун је светло црвених латица.
Стижемо на девети спрат и закорачујемо у ваздух
препун прашњаве радијаторске врелине.
Слабашни, пригушени откуцаји ватре
дахћу кроз прозор равномерним билом.
Пас улази у дневну собу у којој ватра издише
на опеци. Мачка заузима топле плочице
у купатилу. Стојимо ћутке, слушамо
неколико тренутака, затим прилазимо једно другом.
Нашу ватру запљускује уверење
да је све како треба. Касније, слушамо како слаби дашци
врелине бљују из шахтова тамо напољу, миришемо
дим са проводника
обавијених гумом која тиња у рано јутро.

ЈА НЕ ЧУЈЕМ НИШТА

Ја не чујем ништа, ти шум кише пратиш.
У какав ли ја то дубоки сан тонем. Зашто не објасниш
шта те у кревету задржава и због чега бдијеш

из ноћи у ноћ. Да ли то због мене кријеш
и не кажеш ми ништа кад отворим очи
и ухватим те да гледаш у мрак? Шта се точи

у кући твог бдења? Говориш ми ближе
само за ноћне звуке, за онога што последњи стиже
кући, његових пијаних стопа звук.

Питам те шта чујеш иза тога звука,
нешто што ти не умеш да објасниш.
Ја не чујем ништа. Ти шум кише пратиш.

ФОТОГРАФИЈА

И. Д. Х.-у 1921—1970.

Ово још никада нисам осетио,
његове последње речи, тако ми сестра каза.
Одох иза завесе и пипнух му руку
Сетих се оне пијане жене
која ми је ускочила у ауто
док сам чекао родитеље
испред ресторана онога дана кад смо сазнали
за очеву болест. Задигла је хаљину
и рекла: Хоћеш ли да пробаш нешто
што још никада ниси осетио? *Сетих се оца*
и његових руку око мојих рамена, требах му
да га пренесем до аутомобила.
Памтим како су ме гледале његове угасле очи.
Ја сам га последњи сликао:
стајао је на прилазу нашој кући
на Чендлерском булевару у белој мајици
и гледао у апарат. Дим
цигарете коју је држао у левој руци
повијао му се ка мршавом чланку.
Завеса у соби беше мрка,
његова рука, још увек топла, није осећала ништа

МИРНО

Чујем дозиваче у дрвећу
али остајем на једном месту,
знајући да покрет није ништа
ако не могу да стојим овако
сат за сатом.

У овој непомичности пожар се шири,
и толико узбурканости у непокретном — —
сове дозивају, мирне у својим стаблима,
Оне могу да виде у ноћи, није им потребно да се крећу.
Ни ја се не крећем — — река се креће
негде, облаци се без шума
крећу и крећу. Вуку се и распадају.
Пси мирују, изузев што им вилице
искључају у ноћи.
Они мирисом осећају мрак, није им потребно да се крећу.

Мој посао је да стојим мирно и да све видим.
Мој посао је да мишљу обновим непомично,
сову и пса, и непокрећући се да их ослободим,
ослободим себе, дозволим свему да поново живи,
дозвано у покрет и вољено, потпуно мирно.

Избор и превод:
Радмила Шевић

СУДИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋ ГЛЕДА АМАТЕРСКИ ФИЛМ

Знам. Али чак и ако претпоставимо да се живот само замишља, није ми јасно шта тиме добијаш?

Није ти јасно?

Не.

То решава питање живота и смрти.

То?

Да.

Како?

Знаш на чему си: или си жив или си мртав. И такав ћеш вечно бити.

Хоћеш да кажеш да постоји могућност да смо сви мртви?

Или да смо сви живи.

А шта ти мислиш?

Шта?

Јесмо ли живи или мртви?

(Тишина.)

Готово је, рече Андрија, и скоро истовремено, премда је између те две појаве протекао известан микропериод времена, на платно пљусну бела боја а у соби се упали светлост. Тако изненада, након мрака, судија Димитријевић је скоро морао да се напрегне да би препознао фикус у углу дневне собе, фикус који је. Како ти се допало?

Нисам то очекивао, рече судија.

Знам. Мислио си да ће бити снимци са летовања.

Тако нешто. Ипак је то био њихов фикус, чему сумња? Када си ово снимио?

Недавно.

Можда је, примети судија, сцена мало статична...

Тако снима Енди Ворхол.

Судија скрену поглед на икебану, на *покушану* икебану, коју су због пројекције морали да спусте на под. Током преподнева он је узалудно настојао да пронађе природан однос за тих неколико, како се испоставило, крхких и расипљивих цветова. И није успео, сада се видело да

није успео. Цветови су се већ повили (услед топлог ваздуха или?) а једна од две гранчице украсног зеленила бесмислено је стремила пут неба. Пут дна комоде испод које је, сада, почивала здела са том, том . . . травуљином, здела која је, сама за себе, украшена аждајама и спиралама источњачког духа, била непогрешиво утиснута у сваки осећај лепоте. У крајичку судијиног ока магнетофон се, купљен Андрији за рођендан, и даље вртео, глув и нем. Ако је бити родитељ значило исказати сваку своју сумњу у погледу правилности свега онога што је измицало, што се није уклапало у предвиђени археродитељскитип, онда је судија с пуним правом напоменуо свом сину да магнетофон није искључен. С пуним правом у наведеном контексту, иначе га тако нешто никада не би заинтересовало. Тако бар судија мисли.

Искључиће се сам, рече Андрија, када трака дође до краја.

Може се рећи да судија није очекивао такав одговор.

Кинопројектор, без опомене, поново зазвриа.

Чији су били гласови? упита судија. Усмерио је пажњу на магнетофон и изгледало је да се, пригнувши главу, њему обраћа.

Шта?

Гласови, понови судија, чији су били гласови?

Један је био Верин, други Дејанов.

Судија, као и увек, осети нелагодност при помену другог имена. Овог пута нешто налик благом стискању мошница, ако су то биле мошнице, ако је то била опомена. Снове треба заборављати. То што је тај дечак пред његовим унутрашњим оком једном протрчао го не сме да има никаквог значаја, никаквог — требало би рећи — погубног дејства на склоп судијиног бића. Промешкољио се у столици као пред почетак нове епизоде љуб—, нове епизоде „Летећег циркуса Монтија Пајтона". Рече, већ се наслађујући успехом својих скривених ишчекивања: Да ли је он написао текст?

Не, рече Андрија, ја.

И ово је био одговор који судија није претпоставио.

Не верујеш?

Зашто ти не бих веровао?

Као да је, одговори Андрија, сенка разочарања прелетела преко твог лица.

Судија Димитријевић се, можда пренагло, осврну. Андрија је, повијен, трагао за нечим у утроби машине, обраћао се кинопројектору као судија малопре магнетофону (који је још увек радио). Људски говор доспева до својих одредишних тачака путем механизованих посредника и су-

дија је, у немерљивом трену, препознао себе на линији Орвел-Хаксли-Замјатин-Асимов-Кларк-Станислав Лем. После чега се поново нашао у својој дневној соби која је одисала овоземаљским животом. Дрвене шалоне су биле спуштене, сијалица горела изнад широке стаклене плоче лустера на којој су, смемо да закључимо, црне тачкице представљале плодове безумља најразноврснијих опнокрилаца. Што је било нешто што судија није никада успео себи да растумачи у размишљањима о реинкарнацији. Јер није ли страст тих мува према сјају вакуума, који је за њих несумњиво стајао као оличење самог Господа, доносио бар неки поен њиховој неумољивој карми? Или је судијина грешка у томе што од свега одмах прави утакмицу, утрку у којој је смрт само измена штафета? То је последица гледања олимпијских игара и читања неких егзистенцијалиста. Прави живот, то је схватио, никада се не завршава. Узрок крају је изум дијалектике, али откуд то зна његов син, откуд у његовом телу било шта друго осим гипкости мишића који се сваким даном све више затежу испод његове меке коже? Живот се поново одвија *поред* њега, мимоход је његов начин кретања. Судија се налазио у оној тачки света до које не допире светлост никакве сијалице, без обзира на снагу, на ватe, на варирани облик крушке. Оно што је, у ствари, у свему овоме њега узбудило јесте чињеница да његов син није ноншалантан у оној мери у којој је судија волео да замишља. Ако је кожа, дакле, мека као у његове мајке, онда му је дух — чему лажна скромност? — хитар као у оца. На коју се реч мошнице као барометар судбине поново стегнуше, произвевши сасвим јасне звезде бола на пола пута између судијиних капака и рамова наочара. Не разумем, рече судија, о чему говориш . . .

Андрија је враћао поклопац на место. Као да си очекивао, он узрати, да је неко други написао текст. Можда Вера? Смешио се.

У другој равни своје личности судија испусти дуги дах олакшања. У равни овде присутној он узврати осмехом на осмех; негативним осмехом који је потирао позитивне наговештаје његовог сина. Ништица искрсну више него очигледна.

Хоћеш да кажеш да те Вера не интересује?

Па, могао бих да јој будем отац.

Можда и јеси, рече Андрија кинопројектору.

Мислиш ли да је то тако једноставно: бити нечији отац?

Мислиш ли ти да је компликовано?

Магнетофон уз клик! објави прекид рада и потврди судијину немоћ да одговори онда када се од њега, по свим законитостима, то највише очекује. Шта се од њега очекује?

Зар је компликовано? непотребно понови Андрија.
Судија се усуди да призна: Не, рече.
Значи, једноставно је?
Стално постављаш питања.
Ти никад не одговараш.

Судија окрену дугме и зеленкаста светлост лагано ишчили са лица земље. Кутија магнетофона је била топла, али његови прсти поново напипаше хладноћу на рубу металне дршке. Можда, рече, не знам одговоре.

Због чега ти изгледа толико невероватно да сам ја написао онај текст?

Због успомена, рече судија. Андрија је намотавао кабл око савијене руке и судија се, мотрећи змијолико гибање, овог пута директно обратио њему. За мене си још увек ов—; а онда лењ да одмерава, рече: За мене си још увек онако мали као некад.

Свашта, промрмља Андрија. Утикач, змијска глава, сину између његових прстију.

И сада, настави судија, када си оволики—
Ти у мени видиш оног истог клинца.
Тачно.

Змија-ловина наће се, праћакнувши се, у пластичној кеси, тупа, податна, поражена. Њен двогуби језик прекинуо је за храном струјног кола. Андрија је гурну у кутију са осталим прибором и крену, ловац, да скине платно са наспрамног зида. У пролазу, он очеша судију, али је извињење, ако је то било извињење, шапнуо тек када се подигао на прсте испред комоде. С обзиром на удаљеност и пригушеност гласа постоји могућност да то није било извињење већ псовка, или наставак конверзације уопште, али зато, с друге стране, није постојала *никаква* могућност да се горње провери. Судија се стога задовољио посматрањем. Дечак је петама дотакао под тек када се платно нашло чврсто стиснуто у његовим шакама. Незграпан и искривљен став замењен је погнутим ставом који је подсећао на нека уметничка дела, и у којем је Андрија, о како брзо и спретно!, смотао платно држећи шипку у висини својих кукова. У тренутку када је вероватно кретао ка месту на којем би га оставио, умотано платно причини се као неочекивани продужетак пениса и судија, у оној другој равни бића, устукну пред тим мачем правде. Дечак поново прође поред њега, али се обојица потрудише да избегну оно што се одиграло раније. Њихова сродна крв раздвоји се у високим таласима као вода пред Јеврејима онемоћалим у бекству од Мисираца. Ако су то били Мисирци и ако људски дух није све то измислио. Крв се успешно врати у своје лагуне када се они, истовремено, дотакоше својих техничких помагала: Андрија је подизао кинопројектор да би га сместио

у плакар, судија спуштао поклопац замрљан од усирене прашине на магнетофон. Сада, када више нису имали шта да раде, у тишини која се појављивала као чуло мрака, морали су да разговарају. Дечак је био изненађен, дечак није крио своје изненађење због таквог судијиног става, због таквог односа према стварности. Судија се, пак, питао како би се његов син понашао када би га позвали да потврди своју било какву веру жртвујући рођеног оца, да ли не би оклевао као Аврам, омогућујући тако неком другом Кјеркегору нову могућност блебетања у разини европског интелекта, или би застао, дрхтав, ознојан, пребацујући сечиво из једне у другу шаку, загледан час смер звезда час смер бесплодног тла на којем је импровизован жртвеник, да би коначно, подигавши мач који се претворио у саму светлост, пре одсекао себи обе шаке него што би се одлучио на такав чин? На какав чин? Убили би и један и други. С тим што отац убија из љубави а син из мржње. Што отац, не убивши, осећа радост, док син, разуверен, ћути жалост. Што отац, мртав, плута пут неба, док син, мртав, као ровац пропада у земљу. Ако и то није оно што је незапослени људски дух измислио. Све у свему, Андрија је рекао да га такав став не само изненађује, већ да му у потпуности разјашњава њихов целокупан однос, да потврђује његове најскривеније сумње, и да, уколико је то доиста тако (како? како је судија рекао) онда он не види други излаз осим да, можда не одмах, али у најближој будућности свакако, напусти ову кућу.

Као прво, рече судија, не постоји ближа и даља будућност, све је то један исти кодекс времена; као друго, реци ми, молим те, какве су те твоје најскривеније сумње?

Андрија, који је остао да стоји крај врата тако да га је судија могао да види само када искрене главу уз пријатан бол у врату који ће се већ сутра претворити у неподношљиву укоченост, рече: Ти си патолошки заљубљен у мене.

Још један одговор који судија није наслућивао.

Кроз спуштене шалоне, у пригњеченим лоптама (круговима!) звука, собу испуни писак бродске сирене. Лети, ноћу, када су прозори упркос инсектима који су у јатима надирали у унутрашњост стана остајали отворени, могли су да чују и гласове: како морнара тако окаснелих љубавника, или нпр. власнике паса који су користили то позно доба да својим љубимцима омогуће *бар* наговештај слободе. Оправдано се, дакле, могло сумњати у постојање било каквог облика тишине у тим условима. У *овим* условима: у соби изолованој од утицаја спољашњег света: у часу када ниједно од погибељних техничких помагала није радило: чак ни хладњак није брундао у углу кухиње: тако нешто: тишина, значи: било је итекако могуће. Само још да угасе светлост,

то последње уточиште, и све ће. Ништа се неће догодити, знао је судија. Седео је ту, суочивши своје микрокосмичко тело са огледалом макрокосмоса, без речи, без даха, као последњи кадар психолошке филмодраме судећи према ишчекивањима публике. Али редитељ је заљубљен у себе, главни глумац жели још да игра, сценариста диктира иза кулиса, практикабли окивају простор, креће тонска камера, писак сирене је као поручен заменио ударац клапе, сви се коче, само је шминкер очајан јер види како нагло набубрели грашци зноја на челу судије—глумца упропашћавају сав његов рад, сав његов турд, цело његове умеће да овај свет прилагоди захтевима других. Судија се у свему томе ипак не сналази. Он жмирка, он упорно жмирка када би требало упорно да гледа. Он предлаже само мало одмора, он је, као што је већ речено, без даха, без ваздуха. Дечак наспрам њега расте. Син једе оца. Мојсије и монотеизам. Оно што је Андрија малопре рекао тачно је колико је и погрешно. Судија је схватио да се никада неће искобељати из мреже оптужби, да ће заувек остати испред оног дотрајалог судничког стола слушајући бескрајну оптужницу. Желео би да каже сину да је сâм живот оптужба и да ниједан од њих не може ту много да учини, и желео би да му предложи да поново чују ону траку, само траку, није потребно да се муче око кинопројектора, јер мисли да би могао да му да прави одговор на завршно питање: да нису ни живи ни мртви, већ да се налазе негде између, у посредном и вечном *међу*стању, на граници распадања и поновне синтезе живе материје, између последњег откуцаја васионе и првог плода измешаних беланчевина, ако и све то није плод залудне људске маште.

То су озбиљне речи, рече судија. Још увек је гледао у Андрију и бол га је, као све што је пријатно, почео да узнемирава.

Сигурно да су озбиљне.

Мада, судија врати главу и благи прасак потврди њен нови положај, ако размислиш, с моје стране је то скоро нормално. Ти си део мене . . . Поново се осврнуо: Или ниси?

Да нисам, онда би било патолошко?

Да.

А овако је све у реду?

Да.

Не знам да ли неко на овом свету више личи на тебе.

Онда?

Онда сам ја болестан?

Судија угледа нову монтажу претходне слике: зидови крви су се уз тутањ обрушавали на њих двојицу, до колена у алгама и седефним шкољкама, и они загрљени осетише

погибељне чари сједињавања. Вртлози их избацише на површину, под блискоисточно небо које се усред бела дана оросило звездама, а морске струје их повукоше у различитим правцима. Узалуд се обазирао тражећи да угледа Јелену, своју жену и Андријину мајку. Питање жртве њу није интересовало; она је, улогорена на обали, мирно ишчекивала победника, чорба се пушила из котлића, овце блејале док им је стискала вимена, пас жмиркао пред налетима пустињског песка: и ко то долази преко наноса једноставно закорачивши из оног влажног у ово суво море? Једно је питање требало себи (судија) да постави: да ли се мења услед година које, као и све остало, промичу *мимо* њега? Да ли постаје зао зато што *зна* да ће других бити када њега више не буде било? Не, није он такав. Није он такав? А чији је онда закључак да је туговање над умрлима само исказивање тријумфа над њима? Судијин. И ко је приметио да критичари све више кевћу како постају старији, да О. више не пише књиге већ дуге текстове све док му не понестане даха? Судија. И ко се плашио могућности да овлада својим астралним телом не из празноверја већ због тога што би му се онда сигурно десило да каткад види своје напуштено земаљско тело тако слично мртвом? Опет судија. Он види како његов син расте, како му стопала постају дужа а врат чвршћи, брада мужевнија, и замишља да је све то одузето од њега, да му се прсти грче, да кожа лабави, да се боре усецају јер месо одлази неком другом. Јер ако је количина љубави, количина материје, број атома непроменљив на овом свету, онда иста законитост влада и у овом стану: један мора да мрзи да би други волео, један мора да умре да би други . . .

Зашто, упита судија, не бисмо пошли од тога да ни ти ни ја нисмо болесни?

Сви смо ми убице и проститутке, рече његов син. То је цитат.

И сви смо, значи, болесни?

Да.

И не постоји никакав лек?

Не.

Мислим да грешиш, рече судија. Ко је то написао?

Један енглески психијатар.

Психоанализа је само плод људске маште.

И ми смо.

Ти ме уопште не волиш, рече судија.

Дечак закорачи уназад, али не да би одступио већ да би се боље припремио да прими ударац. Волим те онолико колико заслужујеш, рече.

А колико је то?

Дечак повуче и другу ногу, и оста тако, раширених али стабилних стопала. Мало, рече. Недовољно, могао бих да кажем.

Судија виде себе како устаје; остао је, међутим, да седи. Онда, рече он, нисам добар отац.

Добар си.

У том случају, рече судија а знао је да Андрија зна његову следећу реченицу, ти ниси добар син.

Дечак се згрчи. Не, одговори.

Судија стварно уста. Ударац није био снажан, али је дечак ипак крварио. Један капак је упола пао преко ока. Доња усна се надула. Ухо је висило на парчету коже. Груди су вапиле за ваздухом. Судија је, на путу према ко зна чему, већ скоро прошао поред Андрије када га он незграпно загрли, или тачније: обгрли око рамена и кука, незграпно и постранце. Није плакао. Само је стајао уз њега, сличан њему, исти као он. Судији убрзо поста нејасно ко је ко од њих двојице. Очекивао је звук телефона или куцање на улазним вратима или бар онај удаљени крик бродске сирене, али ништа се није догодило. Покренуо је једну од својих глава и осмотрио декор за растанак. Сада је још само преостало да се дозна чије ће срце пре престати да ради.

АНТАЛ ЛАЦКО

ГОДОВИ

На мом челу се множе
исцеђене бразде,
као годови у стаблу.
На врху главе све ређа шума,
само низ две падине
густо се бели кора бреза.

Још увек не знам шта је песма?
Знате ли ви?
Знате ли ви шта је песма?!

Ударање по жицама разапетих
осећања!?
При том није потребно златно перо!
Ви ми се, ипак, подсмевате
што простим гвозденим пером
по хартији шарам.

Зар није свеједно
каква рука ломи
хлеб надахнућа?!
Да л' проста радничка рука
ил' рука префињеног лекара!

Затражих и ја колач
умешен од лепих речи!
И добих сух део
на дрвеном тањиру
баченом преда ме;
пробушеним бокалом
одмериште ми морску воду
да гасим жеђ.

Храбристе ме осмехом ледених свећа:
Искажи!
Да нико не чује!
Затим брзо у земљу
да славимо.

Како даље!??

На мом челу се множе
исцељене бразде,
као годови у стаблу.
Врх главе ми је гола стена,
низ чије две падине —
све ређа бела кора бреза.

ПЛАМЕНИ ЦВЕТ

Људи у необичне калупе лију
врцање пламеног меда,
чашице расцветале од зрачења
пупољка пуклог из семена жара
да тако получи свој трајни раст.
Вазда му се мења спектар:
час је пламено црвен, трепери,
каткада олињао ко смеђа рђа,
или баш бледосиво бео —
прилагодљив и оку, и срцу, и уму.
Мирис му не мами, не очарава,
штавише, то је оштар, раздирући дим,
па ипак, тај цвет из дана у дан држиш у руци
у обличју овог или оног предмета
те смирен уопште и не помишљаш
да за допуну свог свакодневног рада
стално употребљаваш неку форму
отргнуту из једног непрекидног цветања.

Превео с мађарског
Лазар Мерковић

МЕХО БАРАКОВИЋ

СВИРАЧ

у једном разуђеном времену
ми ћемо се срести
најдража моја
са малим љубичастим кошмаром у глави
свесни земног нестајања
свесни зажарености усана
и енергије у утроби
ми се већ наслућујемо
у једном разуђеном времену

*

једну мисао распремаш у себи
потом изводиш зажарено чело у шетњу
а ја никако да те сусретнем

ничим да се празнина поремети
завичајно семе клија у глави
ноћ је сишла у утробу

док се зверка привикава
док у кичми приљен цвета
ми смо своју шутњу покопали

у твом покрету маслачак окамењен
усне се вежу за космос
љубави моја

*

све што расте према небу
у моје чело
д и р а

*

где ја челом ти пољупцем
и раствара се зид

пре ћемо у друге просторе
окренути завичајном корењу

и није лако држати на окупу
сву горчину тела и кретње

НЕНАД ГРУЈИЧИЋ

ЛИНИЈЕ НА ДЛАНУ

ДЕВЕТОГОДИШЊАК

Мој бол се не може
исказати пјесмом
али ја то желим.
Почео сам као деветогодишњак.
Писао сам о пчели и цвијету.
Моја мајка
наглас је читала пјесму
и плакала.
Послије тога
често сам узимао оловку
и започињао исто.

Кад год бих уступио мјесто
некој појави или предсказању
на папиру је ницала
гомила реченица.
Рађало се нешто налик на љубав.
Љубав је преузела све
што се одигравало
пред мојим неискусним очима.

На другој страни
остала је немоћ
да бдијем над цјелином
која се зове живот.

ЖИВОТ И САН

Настојим свакодневним вјежбама
пискарањем по папиру
извући понеку истину

из овога што ме окружује
и о чему силовито размишљам
прије и послије спавања.

Сан сам занемарио
као начин за одгонетање живота
али ускоро
можда већ вечерас
приступам његовом тумачењу
јер
често упадам
и у такво стање.

ЧОВЈЕЧЈА КУЋА I

Опрости ми људска крви
што сам твоје језгро
и што се неуко владам
при твојим налетима
док упијам ваньске тајне.

Ја станујем у тијелу
што ме споро носи
и не дозвољава да се
одлијепим од Земље
па полетим горе
гдје простор гута сам себе
и мене
који га попуњавам
као што је предвиђено.

ЧОВЈЕЧЈА КУЋА II

О свему знам врло мало.
Моја страст за писањем
уводи ме у вјечите тајне
да појмим смисао биједе
што искри из мога тијела
док по кори Земље
изводим бравуру
Живот.

Нисам немарни дјечак
који неуредно сијече своје
прљаве нокте.
Вриједно сам и уморно чељаде
пуно брига за своју безбједност
међу
многобројним живљем
што чека моју прву грешку
па да ме припитоми
свакодневним наговорима
о срачунатијем понашању.

НЕ ПРИПРЕМАМ СЕ

Све почиње
у последњем тренутку.
Одавде не водим поријекло
и нисам само онај који
пише поезију.
Више од тога
крије се у узбуђењу Земље
по којој млатарам
и задајем бриге
овако сиђушан.

Ја сам на путу
што је наједанпут почео
са свих страна свијета
одакле пристижем до врха
ове планине
у којој било Планете
расипа своју снагу.

Ништа није припрема
све почиње изненада!

ДВА ПУТА ДВА

Насупрот сам природи
што исказује сву своју снагу
када попуштам
унутрашњој гравитацији свога бића.

Ах природо! Ја сам прогнан!
Наше јединство више нема смисла.
Давно сам вјеровао у сласт јабуке.
Из потребе да опстанем
независно од тебе
пришао сам овом послу
што брзо одвлачи на страну:
Два пута два
јесу четири
и томе слично!

НЕ ВИДИМ СЕ ГОЛИМ ОКОМ

Постоји много живота
али ниједан није као овај
што присуствује рађању пјесме
и остаје у њој.
Ја сам од оних што се лако губе
што замећу свој траг
послије сна.
Притајен сам иза коже.
Личим на биће
што разговјетно и везано говори.
По неколико пута дневно једем.
Пишем онолико
колико требам оставити у насљеђе.

ЛИНИЈЕ НА ДЛАНУ

Година 1977.
Лишће и даље шушти.
Небројено пута
многи прије мене писали су пјесме.
Године. Вјекови.
Излазак сунца увијек исти.
Залазак сунца увијек исти.
Људи у мноштву
једно вријеме живе
и заувијек нестају.
Велики Закон што изазива људски мозак
опет узмиче испред чула.
Ја пјевам.
Сићушан мотрим линије на длану:

Створење сам уплетено
у земаљску игру која не признаје сан
и остале одласке у Друге Свјетове.
Распјевана немоћ мојих чула.
Све видим.
Јасна ми је боја траве.
Година
хиљаду девет стотина седамдесет и седма.
Ах природо! Несретно је
календарско рачунање времена!
Твоје човјечанство кружи око сунца!
Пишем пјесме.
Лишће шушти.

РАЗЛАГАЊЕ ЖИВОГ БИЋА

Ја сам дрхтао
и разлагао дугачку пјесму
на дијелове:
У први иду људи
у други било шта
у трећем је опадало лишће
кроз четврти текла вода
кроз пети крв
и тако даље
до неког бесконачног броја
којим се обиљежава тај
посљедњи комадић мога знања.
Само уз помоћ поезије!

СВАКО ВЕЧЕ И СВАКО ЈУТРО

Брзо тече вријеме.
Његов крај је сличан моме
када уморан
лијежем
да преспавам још једну ноћ.

Много размишљам
прогоне ме несхатљиве ствари:
Устајем сваког јутра
спреман
да продужим живот!

МИЛЕН М. ПАВЛОВИЋ

ПУСТИ МЕ ДА ЖИВИМ МАКАР И У ИМЕНУ ТВОМ

Боконди

Пусти ме да живим макар
И у имену твом
На врховима твојих осећања сних
Да ме буре океана прате као гром
Кроз време
А ја да ти шапућем стих по стих
Неке љубавне поеме
Док излазим окупан из очију твојих

Нек долазе лепе песме песме лепе
За твој осмех и очи златне
што лутају кроз нечије степе
И чине се мени неповратне

Пусти ме да живим макар
И на језику твом
На врховима свежине која врви
Уснама твојим
Да ме звезде прате а ноћи
Ките сном
А ја да будем заточеник твоје крви
Лутајућа ствар
И у срцу твом

Пусти ме да живим макар као капи кише
У мирису твом
Испод стопала твојих која остављају
Невидљиви траг
Да ме цветови и дивља жита не заборављају
Док прелазиш праг
А ја да ти шапућем тише и више и више и тише
И умивам се у телу твом

Пусти ме да живим макар
Као тајни знак
У одајама твојим где живи мирис стран
И царује топли мрак
Да ме чува од отпадника без лица
Која крње ми стих
А ја да те чекам у огњу ружа дивних
И да се рађам опран
Међу бедрима твојим где извире пшеница
И где смењује се ноћ и дан

Пусти ме да живим макар
И у имену твом
И не будем захваћен усамљеношћу
Која провејава мном
И да ме нове мисли узимају у обзир
У додиру с овим добом
А ја да ти шапућем кроз највећи мир
И у миру с тобом.

ГОРКИ ЧЕХОВУ

— писма —

1.

Н. Новгород, између 24. октобра и 7. новембра 1898.

В. С. Мирољубов ме је обавијестио како сте изразили жељу да добијете моје књиге. Шаљем их и, користећи се приликом, хтио бих, Антоне Павловичу, да Вам нешто напишем.

У ствари, хтио бих да изразим своју најискренију, жарку љубав коју ћутке гајим још од својих младих дана, хтио бих да Вам искажем своје усхићење Вашим необичним, тужним даром који продире у душу, трагичним и нежним, увијек тако лијепим, префињеним. Ох, дођавола, стежем Вашу руку — руку умјетника и душевног, сјетног човјека, сјетног, зар не?

Дај Вам боже живота у славу руске литературе, дај Вам боже здравља и стрпљивости — крепког духа дај Вам боже!

Колико сам предивних тренутака проживио над Вашим књигама, колико сам пута над њима плакао и љутио се као вук у ступици и дуго, тужно се смијао.

Можда ћете се и Ви насмијати на моје писмо, јер, осјећам, пишем глупости, нешто неповезано и егзалтирано, али то је, да знате, зато све тако глупо јер долази из срца, а — јао! — све што из срца долази је глупо, чак и кад је велико — Вама је то добро познато.

Још једаред стежем Вашу руку. Ваш таленат је чист, изванредан дух, али спутан узама земље — подлим узама свакодневног живота — и зато тугује. Нека га, нека јеца — зов к небу се и из јецаја јасно чује.

А. Пјешков

Можда ћете хтјети да ми пишете? Право на Нижњи, Пјешкову, „Нижегородскиј листок" [„*Нижегородский листок*"].

2.

Нижњи Новгород, између 20. и 30. новембра 1898.

Много поштовани Антоне Павловичу,

Срдачно Вам захваљујем што сте се одазвали на моје писмо и обећали да ћете ми опет писати. Жељно очекујем Ваша писма, много бих волио да чујем шта мислите о мојим приповијетка-ма.

Ових сам дана гледао „Ујка-Вању", гледао и — мада уопште нисам од оних који се лако узбуђују — плакао као стрина. Кући сам стигао ошамућен, самљевен од Ваше драме, написао сам Вам дугачко писмо и — поцијепао га. Не може се ваљано и јасно изрећи оно што та драма изазива у души, али док сам гледао њене јунаке, осјећао сам се као да ме неко тестерише тупом пилом. Зупци њени иду право по срцу, и срце се под њима грчи, стење, цијепа се. За мене је то силна ствар — Ваш „Ујка Вања" је потпуно нова врста драмске умјетности, чекић којим Ви бијете по шупљим тиквама публике. А у својој духовној тупости она је ипак непобједива и слабо Вас разумије и у „Галебу" и у „Ујки". Хоћете ли још писати драме? Ви то радите изванредно!

У посљедњем чину „Ване", кад након дуге станке доктор говори о жези у Африци, ја сам задрхтао од усхићења Вашим талентом и од страха за људе, за наш ништаван, просјачки живот. Како сте ту сјајно ударили по души, и како тачно! У Вас је огроман дар. Али, слушајте, шта намјеравате постићи оваквим ударцима? Хоће ли човјек од тога ускрснути? Јадни смо ми људи, то је тачно, „гњаватори", суморни, одвратни људи, и треба бити чудо од доброте па волјети, жалити и помагати да живе биједне вреће цријева какве смо ми. А ипак ти доће жао људи. Ја, на примјер, нисам баш нимало доброхотан човјек, а јецао сам гледајући Вању и друге иже с њим, иако је веома глупо јецати, а још глупље о томе причати. Видите, мени се чини да сте Ви у тој драми према људима хладнији од ђавола. Равнодушни сте према њима као снијег, као мећава. Опростите, можда се варам, а у сваком случају говорим само о своме личном утиску. Послије Вашег комада осјетио сам се страшно и јадно. Тако сам се осјећао једанпут у дјетињству: имао сам у врту свој кутак гдје сам властитим рукама засадио цвијеће, и оно је ту лијепо расло. Али једаред пођем да га залијем и имам шта видјети: леја разрована, цвијеће уништено, а на његовим изломљеним стабљикама лежи наша свиња — болесна свиња којој су врата сломила стражњу ногу. А дан је био ведар, и проклето сунце је особито усрдно и равнодушно освјетљавало пропаст и рушевине једног дијела мога срца.

Ето у чему је ствар. Немојте се увриједити ако сам рекао нешто што не треба. Ја сам врло незграпан и неотесан човјек, а душа ми је неизљечиво болесна. Каква, уосталом, и треба да буде душа у човјека који мисли.

Чврсто Вам стежем руку, желим доброг здравља и страсти у раду. Колико год Вас много хвале, ипак Вас не цијене довољно и, изгледа, слабо Вас разумију. Не бих хтио да и ја будем потврда овоме.

А. Пјешков

Пољеваја, 20. Нижњи.

Молим Вас, напишите ми како Ви лично гледате на „Вању"? И ако Вам свиме овим досађујем, отворено кажите. Иначе би се могло десити да Вам опет пишем.

3.

Н. Новгород, послије 6. децембра 1898.

Дивно сте ми написали, Антоне Павловичу, и врло сте духовито, тачно рекли поводом китњастих ријечи. Никако да их избацим из свог рјечника, а смета ми и бојазан да не будем неучтив. И онда, стално некуд журим, слабо дотјерујем своје ствари и, што је најгоре, живим искључиво од књижевне зараде. Ништа друго не умијем да радим.

Ја сам самоук, 30 ми је година. Не мислим да ћу бити бољи но што сам, и дај боже да се одржим и на овом ступњу на који сам закорачио; то није високо, али је од мене довољно. И уопште узев, нисам много занимљива појава.

Друго сте Ви — Ваш је таленат необично снажан. Ваша изјава да Вам се не пише за позориште натјерала ме је да Вам кажем неколико ријечи о томе како се публика која Вас разумије односи према Вашим драмама. Прича се, на примјер, да су „Ујка Вања" и „Галеб" нова врста драмске умјетности, гдје се реализам уздиже до одухотвореног и дубоко осмишљеног симбола. Налазим да је то врло правилно речено. Док сам слушао Вашу драму, размишљао сам о животу, принесеном на жртву идолу, о томе како је љепота продрла у биједан људски живот, и о многом другом, исконском и значајном. Друге драме не одвлаче човјека од реалности филозофским уопштавањима — Ваше то чине! Али, опростите!, ја то сувишне ријечи говорим. Ако не будете писали драме, а писаћете приповијетке, живот и ја нећемо од тога ништа изгубити. Руска књижевност још није имала новелисте као што сте Ви, и Ви сте сад у нас најзначајнија, најкрупнија појава. Врло је добар Мопасан, и ја

га много волим, Вас — више од њега. Уопште не знам како да Вам искажем своје усхићење Вама, не налазим ријечи, а — вјерујте — најискреније говорим. Ви сте моћан таленат. Желим Вам да живите. А јесте ли примили позив да пишете за *„Жизнь"* [„Жизнь"]? Било би сјајно кад бисте пристали на њихове услове! Пристаните! У том часопису је врло мило биће — В. А. Посе, он ме је позвао, и ја сам пошао.

Короленка познајем, остали, одиста, нису занимљиви.

Нећу поћи да живим у Петербургу. Не волим велике градове, и прије књижевности био сам луталица. У Петербургу бих убрзо и липсао, пошто имам мајушну сушицу. Стежем руку.

А. Пјешков

Пољеваја, 20.

4.

Н. Новгород, 29. или 30. децембра 1898.

Примио сам писмо од Посеа, јавља ми да ћете сарађивати у *„Жизньи"*.

Драги Антоне Павловичу, то је за *„Жизнь"* премија, а за мене Ваш пристанак је празник над празницима! Радостан сам као ђаво!

Вама је, дабогме, сигурно познато о тријумфу „Галеба". А мени је јуче један човјек, од близу 60 година, који одлично познаје театар, који се лично познаје са свим нашим корифејима сцене, веома профињен познавалац и човјек од укуса, плачући од узбуђења, причао: „Скоро четрдесет година одлазим у позориште и много тога сам видио! Али такву необичну *генијално-јеретичку* ствар као што је „Галеб" још никад нисам видио". Ви знате да то није глас јединке. Ја „Галеба" нисам гледао на сцени, али сам га читао — написала га је моћна рука! А Ви још не желите писати за театар?! Треба писати, одиста треба! Опростите што овако слободно говорим, збиља се осјећам невјероватно добро и весело, и да знате много Вас волим. Радујем се због успјеха „Галеба", због *„Жизньи"*, због себе — што могу да Вам пишем, и због Вас — што постојите.

Желим Вам здравља, крепког духа, самопоуздања и — живио живот! Није ли тако?

Честитам Вам празник, ако Нова година још није наступила. Чврсто стежем Вашу руку, Вашу талентовану руку.

А. Пјешков

Пољеваја, 20.

5.

Н. Новгород, између 6. и 15. јануара 1899.

Врло добро се осјећам! У Вашем дивном писму има врашки много садржаја, и ласкавог и жалосног по мене. Наслућујем из њега Ваш духовни лик, чини ми се строг и повећава моје најискреније дивљење према Вама. Желим Вам здравља и бодрости.

Није утјешно, али је истинито што велите о „*Жизњи*", Чирикову и „Кирилки", да, то је тако: „*Жизнь*" засад није озбиљна, Чириков је наиван, за „Кирилку" се може рећи да никако и не заслужује да се о њему говори. А поводом Вересајева се не слажем. Не мислим да је тај човјек богат духом и снажан, али послије његова „Без пута" Андреј Иванович је, изгледа, најбоље што је он досада дао. Па ипак је то за „*Жизнь*" мало. Дајте јој Ви нешто, Антоне Павловичу! Лијепо Вас то молим, јер ми је та „*Жизнь*" веома драга. Зашто? Е па, видите, зато што је у њој мој познаник В. А. Посе, човјек велике енергије која може бити веома плодоносна по наш, сваким добрим сиромашан живот. Требало би часопис подржати у почетку, треба му омогућити да се размахне из све снаге. Осим овог, што је за мене главно, „*Жизнь*" има и тенденцију да споји у складну цјелину народњаштво и марксизам. Таква је, бар у почетку, била њена задаћа. А марксисти, који су били обећали да ће сарађивати у часопису, оставили су сад Посеа на цједилу и основали свој часопис „*Начало*" [„Начало"]. Мени су све те ствари нејасне. Искрено говорећи, о питерским публицистима не мислим ласкаво, држим да су све те њихове партије ствар краткога вијека, гдје се много више сукобљавају лична самољубља не много даровитих људи, него душе које горе од жеље да на рушевинама старог, скученог, граде нов, слободан живот за човјека. Понекад ми дође жеља да викнем на њих оном здравом виком срца које је огорчила њихова тјесногрудост. Видите како сам страшан. Ипак, дајте одмах нешто „*Жизњи*", она ће од Вас прихватити какве хоћете услове. Помислите, уз Ваш подстицај и сложним снагама осталих, одједаред ће се појавити часопис, одиста занимљив и озбиљан! То ће бити сјајно!... Ако буде. А сад ћу поводом Вашег писма — опростите ми! — говорити о себи. Однекуд имам потребу да говорим о себи, и мада не мислим да и Ви имате потребу да то слушате, ипак ћу говорити.

Ви кажете да нисам тачно схватио Ваше ријечи о неотесаности, — у реду! Нека сам и отмјен и талентован, и — нек ме ђаво носи! У отмјеност своју и талентованост нећу повјеровати ни ако ми то будете рекли још једанпут и још два, и десет пута. Рекли сте да сам паметан — на то сам се смијао. Од тога ми је постало и весело и болно. Ја сам глуп као

локомотива. Од десете године стојим на својим ногама, нисам имао времена за учење, већ сам гутао живот и радио, а живот ме је загријавао ударцима својих песница и, хранећи ме свим добрим и лошим, најзад ме загријао, пустио у погон и ето — летим. Али трачница пода мном нема, осјећања су ми свјежа и нису слаба, али мислити не умијем, и очекује ме бродолом. Богами, није лоше поређење! Тренутак кад ћу носем забости у земљу није још близу, али да и сутра дође, мени је свеједно, ја се ничега не плашим и ни на шта се не жалим. Али наиђу минуте кад ми буде жао себе — таква је минута баш сад наступила — и онда причам о себи некоме кога волим. Такву врсту разговора ја зовем умивање душе сузама ћутања, ето зато што, мада човјек говори много, глупо говори и никад не може изговорити оно због чега душа плаче. А Вама, осим тога што Вас волим, говорим и зато што знам: Ви сте човјек коме је довољна једна ријеч да створи слику, реченица да направи приповијетку, дивну приповијетку која продире у дубину и суштину живота као бушилица у земљу. Ако се будемо срели, ја нећу смјети ни једне ријечи да Вам кажем о Вама, јер нећу умјети да кажем онако како желим, а сад, на даљину, није ми тешко да Вам одам признање. А Ви немате ни разлога ни права да одбијете данак који Вам приноси човјек занесен снагом Вашег дара. Ја сам по природи маштар, и било је вријеме кад сам Вас замишљао како стојите високо изнад живота. Лице Вам је бестрасно, као лице судије и у огромним очима се одражава све — читава земља, и млаке по њој, и сунце које се искри у млакама, и душе људске.

Онда сам видио Ваш портре — била је то нека слика по фотографији. Дуго сам га гледао и ништа нисам разумио. Али, у реду, доста с тим. Вјерујте ми. Ја могу да измишљам, али лагати не знам и никад никоме не ласкам. А што Ви тако силно узбуђујете моју душу, ја за то нисам крив и — зашто да баш Вама не кажем како много значите за мене?

Ето шта, Антоне Павловичу, будите добри, пошаљите ми своју слику и једну од Ваших књига. За мене ће то бити врло добро.

Молим Вас!

Чврсто Вам стежем руку, здравља Вам желим! здравља и бодрости и жеље да више радите.

А. Пјешков

Нижњи, Пољеваја, 20.

6.

Н. Новгород, послије 21. јануара 1899.

Хвала Вам, Антоне Павловичу, за фотографију.

Ево Вама моје, с додатком Максимке, мога сина, филозофског човјека, годину и по дана старог. То је најбоља ствар

у мом животу. Има ли у Вас таквих стварчица? Радовао бих се да има.

Хвала Вам и зато што сте обећали да ћете ми послати своје књиге, само, молим Вас, немојте заборавити да то учините.

Изванредна Вам је мисао дошла на ум да издате сакупљене све своје приповијетке. То је добро јер ће присилити критику да се расправи с публиком и да промијени суд о Вама.

Ја сам више читалац него писац и знам да, иако Вас читају тако много како, изгледа, никог још нису читали — мислим на мноштво издања — ипак Вас слабо разумију.

Једанпут је читалачкој публици убачена ауторитативна ријеч о Чехову који „хладнокрвно шкрабуцка", и наша је публика, увијек лијена да размишља, а сама некадра да успостави правилан однос према Вама, узела те ријечи здраво за готово и јако се обрадовала што су јој дошапнули суд о Вама. Зато она Ваше приповијетке не чита довољно пажљиво и, одајући признање спољњем изгледу, слабо схвата срце њихово и глас његов.

Изаћи ће цјелокупна дјела и изазваће другачију оцјену Ваших радова. И ја ћу, грешник, такође писати о Вама, писаћу тако као што ради Леметр, говорићу о утиску, о језику Вашем, о умјетничкој форми сваке Ваше ствари и о њеном смислу, онако како га ја осјећам. Имате ли шта против?

Процес на плућима имам, али је безначајан и с њим се може живјети у Нижњем. Путовати и видјети Вас било би веома добро, али ми читава гомила околности не допушта да то урадим.

Журим на пошту.

Желим Вам добро здравље.

Ваш А. Пјешков

Пољеваја, 20.

7.

Н. Новгород, 23. априла 1899.

Христос воскресе!

Драги Антоне Павловичу!

Након неких неприлика с влашћу, отпутовао сам из Јалте и у суботу, у 6,40 увече, био сам у Москви. Вашу московску адресу сам изгубио, на станици сам срео Коршеву и заборавио да је упитам. Сјећам се: Дмитровка и ништа више. Тумарао сам по Москви, био у Кремљу на јутрењу, био на Воробјевским горама и увече отпутовао за Нижњи. Путовао сам у истом

возу с Посеом и још једним познаником, цијеле ноћи нисам спавао, био сам огавно расположен... Кад сам у Нижњем изишао на станицу, видим: моја жена иде с Посеом и Жуковским. Чак ме је ухватио бијес кад сам сазнао да смо сви путовали истим вагоном, а један другог нисмо видјели. Не вјерујем да ће Вас ово писмо наћи. Али ипак кажем: радујем се што сам Вас срео, огромно се радујем! Ви сте, изгледа, први слободан човјек кога сам видио, који се никоме не клања. Како је то лијепо што Ви умијете да књижевност узимате као прву и главну ствар у животу. А ја осјећам да је то лијепо али, очито, нисам у стању да живим као Ви — сувише много је у мене других симпатија и антипатија. То ме огорчава, али си помоћи не могу.

Лијепо Вас молим да ме не заборављате. Да говоримо отворено — желио бих да ми понекад укажете на моје недостатке, да ме савјетујете, укратко, да се према мени понашате као према другу кога треба учити.

Још у Јалти сам хтио да Вам о томе говорим, да Вас замолим, али мени је теже да говорим него да пишем. Ипак сам понешто наговјештавао, и можда сте ме још тад схватили.

Напишите драму, Антоне Павловичу. То је, збиља, свима потребно. Узгред о драми, о једној другој. У Москви сам ноћио код Тимковског. То је образован и, изгледа, паметан човјек, мрачног расположења, воли да филозофира и филозофију је учио. Док сам га гледао и слушао како говори, пожалио сам што нисте до краја прочитали његову драму. Јако бих волио да чујем шта бисте Ви рекли о њеној „идеји".

А Посе Вас опет моли да дате нешто за „*Жизнь*". Руку на срце, и ја бих то исто желио. Посе Вас много воли и био би поносан кад бисте Ви сарађивали у часопису. Јесте ли читали чланак Соловјева о Вама? Не свиђа ми се ондје гдје говори о Вама, а иначе, чланак је духовит и чак весео. Само, кад ће се ипак појавити права критика? На крају крајева, Соловјевљев чланак подржава и појачава моју намјеру да пишем о Вама, не зато што бих ја био у стању да направим „праву критику", већ што могу дубље да захватим него Соловјев.

А претходно ћу написати пристојну приповијетку и посветићу је Вама. Немате ништа против? Реците.

Довиђења! Желим Вам свако добро. Не би било лоше да што прије кренете на Крим, јер сигурно је и код Вас у Москви вријеме овако гадно као овдје.

Чврсто стежем руку.

Ваш А. Пјешков

8.

Н. Новгород, 28. априла 1899.

Има нешто особито у томе што смо један другоме писали у исто вријеме. И Ваше је писмо такође особито.

А да знате, уопште се нисам надао да ће се Лав Николајевич тако према мени држати! Врло сте лијепо учинили што сте с њим поразговарали о Горком и што сте Горкоме то рекли. Одавно сам желио да знам како Толстој гледа на мене и плашио сам се да то сазнам; сад сам дознао и прогутао још капљу меда. У боци жучи коју сам испио *таквих* се капљица нашло свега двије — његова и Ваша. Више ми и не треба. Желио бих да прочитате чланак Волинскога о Вама у посљедњем броју *„Северног вестника"*, за октобар, новембар, децембар. И поред, по обичају, надувеног језика, мени се свидјело. Потом, о Вама је, у својој новини, писао и Франко, Галицијанац, веле: написано је невјероватно присно. Мени ће послати новину, ако желите, препослаћу Вам.

А да дођем у Москву, не могу. Пошто је дознала да сам ноћио у Москви, власт сад од тога прави историју, мада из ње неће ништа изићи, јер ће предмет по коме сам оптужен бити ускоро окончан. У најгорем ће ме случају отпремити на двије године у Вологду или Вјатку, а вјероватније је да ме никуд неће ни отпремити. То што не могу до четвртка да организујем долазак у Москву, љути ме и вријеђа до бијеса и суза. Не можете вјеровати како је то гнусно живјети под надзором. Долази Вам полицајац, сједи код Вас и, збуњен и сам својом подлом обавезом, осјећа се непријатно као и ви. Он има право да пита о свему што му падне на памет: ко је то код вас био? Откуда је, куд, зашто? Али он ништа не пита, јер је увјерен да ћете га слагати, и та његова увјереност Вас узрујава, вријеђа. Али доста с тим.

Чак ми је тешко и кад замислим како бих, да дођем у Москву, пошао с Вама да гледам „Галеба". У театру не бих нипошто сједио близу Вас! Управо тако и Ви урадите: тјерајте од себе све, сједните сами и, обавезно, сами гледајте. И — мили мој Антоне Павловичу! — напишите ми потом о свом утиску од драме, молим Вас, напишите! Ништа не мари што је она Ваша, пишите да ли Вам се свидјела на сцени и шта, које мјесто Вам се највише свиђа? Лијепо молим! И како су играли испричајте. Мени се због нечег чини да ћете „Галеба" гледати као туђег, и он ће Вас јако дирнути.

А онда, Ант. Павловичу, не бисте ли се одлучили да дођете у Нижњи? Како је сад лијепо овдје, како се моћно разлила ријека! Долазите! Имам велики стан, одсјели бисте код нас. Моја жена је сићушна, једноставна и веома мио човјечуљчић — страшно Вас воли и кад сам јој испричао да сте

сами, њој се то учинило неправедно и увредљиво, чак су јој се очи зацаклиле од суза. Дођите, дочекаћемо Вас као најрођенијег. Очекујем Вас. И понесите сат — то није лијепо што Вас подсјећам, али нека и није! Само, уграви рајте на поклопцу своје име — зашто то? Тако, желим због нечег.

9.

Н. Новгород, 29. априла 1899.

Чини ми се да схваћам шта преживљавате читајући писма из Петербурга. А мени је старца* све жалије, изгледа да се посве изгубио. Али он ипак има могућности да исправи, чак и да искупи све своје хотимичне и нехотичне погрешке. То би се, с његовим талентом и вјештином писања, могло урадити — треба само бити искрен, дубоко искрен, на руски начин, из дна душе! Сви ми волимо да се кајемо и волимо слушати кајање — нек он само викне: е па да! крив сам! Крив сам и — кајем се! Али зар ви да ми будете судије? Ви да се на мене блатом бацате? Пред собом самим кајем се гласно, али пред вама, робови праведности, не! Ви сте презрене душе, страшљиви човјечуљци, и само зато нисте грије шили што цијелога живота дрхтурите у страху чак и од могућности да згријешите. Пошто сте у животу извојевали мјесташце за себе — сићушну трибину, ви сте на њој безосјећајни добротвори, али не лијечници и судије порока.

Богами бих ја тако урадио! Без милости бих искидао своје срце, али би крв мог срца горјела на образима многих и многих. Срамотним би мрљама горјела, јер ја не бих имао милости.

Нигдје као у нашој земљи нема толико разбојника и зликоваца-покајника — нека старац то не заборави.

Веома бих желео да Вам кажем нешто што би Вам олакшало положај у односу на њега и скупо бих платио да то могу рећи, али — ништа не умијем. И шта ту може да се каже? Ви у њему видите више но ико други, он Вам је, можда, чак драг. И сигурно Вам је тешко због њега, али — опростите! Можда је то и сурово, али, ако можете, оставите га. Оставите га самом себи. Ви треба себе да пазите. То је ипак труло дрво, и чиме бисте му могли помоћи? Људима као што је он може се помоћи само добром ријечју, али ако због добре ријечи човјек мора над собом вршити притисак, боље је шутјети. Опростите, велим. Биће да нисам написао оно што сам мислио и нисам како би требало. Необично бих желио да се све ово по Вас што прије оконча.

---

* А. С. Суворин, тада издавач реакционарних новина „Новое времја", осуђивао је студенте због штрајкова од 8. фебруара 1899. и оправдавао драконске мјере царске владе. — *Прим. прев.*

Овдје је народ огорчен због смрти студента Ливена, који се спалио у затвору. Ја сам га познавао, и старицу мајку његову знам.

Сахранили су тог Ливена овдје, с помпом, демонстративно — огромна маса ишла је за лијесом и читавим путем је пјевала. Мудар је наш гувернатор, није ништа ометао, и све је прошло у најбољем реду. Огорчење је спласнуло у простору. Али мати хоће да се жали цару. И у томе јој помажу.

Чврсто стежем Вашу руку.

А може се десити и да дођете?

А. Пјешков

Почео сам да читам приповијетке Буњина. Мјестимично му испада сасвим добро, међутим примјећујете ли да Вас он опонаша? Мени се чини да је „Маштар" написан непосредно под Вашим утицајем, али то испада лоше. Вас и Мопасана није могућно опонашати. Међутим, тај Буњин има врло префињено чуло за природу, а има и моћ запажања. Добри су му стихови — наивни, дјечји, и дјеци се сигурно много допадају.

А. П.

10.

Н. Новгород, 12. или 13. маја 1899.

Драму* сам прочитао и послао је Јустовој. Хвала за бригу о мојој глави! Ви то чините веома добро.

Швеђанин је храбар! Нисам никад видио тако сјајно приказан аристократизам слугу. У техници драме запажам недостатке; сматрам да су сувишне приче Јулије и лакеја о њиховим породицама, али то су ситнице! Запањила ме је суштина драме, а снага аутора изазвала је у мени завист и дивљење према њему, сажаљење према себи и много тужних мисли о нашој књижевности.

Вама се чудим! Шта сте заједничко нашли у мене и Стриндберга? Тај је Швеђанин изравни потомак оних Нормана који су се свуда, кроз читаву повијест, појављивали као ствараоци нечег моћног, лијепог, изворног. Они су, у гнусној епохи крсташких ратова, умјели да на Сицилији подигну праву витешку државу, и у мраку времена то је била бакља човјечности и душевне племенитости; сигурно — најбоље што је у то вријеме постојало. Стриндберг, то је онај исти Рагнар Кожна чарапа, који је у добро старо вријеме толико волио да за

---

* Драма А. Стриндберга „Грофица Јулија", у преводу Ј. М. Јуст.

Шкоте и Пикте „службу божју на копљима" одслужи. То је велик човјек, одважна срца и бистре главе, он мржњу своју не таји, љубав не прикрива. И мени се чини да због њега скотови наших дана имају слаб сан. То је човјек широке душе. Шта могу заједничког имати ја с њиме? Говорим не потцењујући себе, а говорим с болом у срцу, јер зар ја не бих желио да будем онакав какав јесам, да ми у души не стоје вратанца која моје смјеле мисли не пуштају на слободу?

Ниче је негдје рекао: „Сви су писци вазда лакеји неког морала". Стриндберг није лакеј. Ја сам лакеј и служим госпођу којој не вјерујем, не поштујем је. И познајем ли је уопште? Можда и не. Видите како је то. Врло ми је тешко и тужно, Антоне Павловичу. А како ни Ви не живите весело, да не говорим о тим тешким оковима душе.

У Тбилисију су, 30. априла, давали „Ујка-Вању". Један пријатељ ми је писао о својим утисцима. Драма је приказивана двапут узастопце, и он је оба пута био. Жао ми је што Вам не могу послати његово писмо, али ћу Вам рећи да је он очито био невјероватно потресен. Прилажем одзив *„Кавказа"* којим ми је послао и који је и испсовао. Плитак је, чини ми се, тај рецензент и лоше је, сувише површно, схватио ствар. Можда ће Вас ипак занимати.

Антоне Павловичу! Прочитајте у *„Началу"* Хедберга. Увјерен сам да ће Вам то бити пријатно.

Штета што сте „Галеба" видјели у слабом извођењу, мада бих ја желио и у слабом да га гледам. Напишите ми колико остајете у Лопасни и кад ћете на Крим? Рећи ћу попу да оде до Вас. А његову ћу књигу послати. Он ме зове на Крим. Нећу ићи. Никуд нећу ићи, читаво љето ћу остати у Нижњем. Жена и дијете иду бродом по Волги, кад се врате кренуће за Каму, до Перме. Живјећу сам и радити. „Самоћа је мати мудрости" — каже један Хедбергов јунак. А други додаје: „И безумља". Ја сам за првог. Јако бих волио да будем потпуно сам. Више сам него Ви. Породица је добра ствар, али боље чините Ви који је још немате.

Не би ли се могло замолити преводиоца да „Грофицу" да *„Жизњи"?* Јако бих желио да је видим штампану баш у том часопису.

„Тјешим се што други нису бољи од нас" — вели Жан. О, гнусне ли хуље! Како је овим ријечима вјерно насликао своју подлу душу!

И опет питам себе и Вас: откуда то да у нас нема ни Стриндберга, ни Хедберга, ни Ибзена, ни Хауптмана?

Откуд? Није ваљда, како неки, образовани, говоре, да наша средња школа убија индивидуалност, лишава човјека његових својстава, испија из њега душу?

Али ја Вас замарам својим дугачким писмима.

Довиђења! Желим Вам свако добро, ведрог расположења Вам желим, воље за рад.

Чврсто стежем руку.

А. Пјешков

11.

Н. Новгород, 3. јуна 1899.

Хвала, докторе Чехов! Фотографија је дивна. Како сте, како се осјећате? Хоћете ли ускоро у Јалту, гдје сад мора да је пакленски врућe. А ако не волите жегу, дођите овамо — код нас је јуче већ снијежак запао. По свој прилици ћемо ускоро и на сањкање. Не можете вјеровати како је одвратно прољеће овдје — баш као да је полудјела наша нижегородска природа, или се опјанила.

Стигао је Тимковски, сједи и драму засукује. Ради марљиво, уредан је у свему попут Нијемца. Воли да расправља о филозофији, знатижељан је као нека силна људина, иако је малешан. Једном ријечи — досадан као човјек. И зашто људи толико много умују, а тако слабо, лоше, незналачки живе?

Злобно сам расположен, страшно сам се заморио и, уопште узев, нешто не живим добро. Мој „Фома" се за мене претвара у кекаквог крокодила. Прошле ноћи сам га чак сањао — лежи у блату, шкргуће зубима и разјарено говори: „Шта ти то, ђаволе, радиш са мном?" А шта ја радим! Изглед ћу му покварити.

А Вама стежем чврсто руку. Хвала на сјећању.

Ваш А. Пјешков

12.

Н. Новгород, између 22. и 25. јуна 1899.

А ја сам посигурно држао да се Ви купате у мору! За човјека с Вашим плућима лош је посао сједјети у загушљиву граду Москви кад постоји могућност шетње морском обалом. И ја сједим у граду, али не по својој вољи, јер, без обзира на сва моја упињања код надлежних фактора, полиција ме не пушта на дачу*, породици. Стан ми се мала, па сам избачен из њега на доксат, гдје и боравим. Врућe ми је и скучено! Увече пијем с малерима вотку и заједно пјевамо. Пријатно је слушати Костромиче кад пјевају, и њихова пјесма из мога лакомисленог срца избацује потоке суза, а с њима и сјету.

---

* *дача* — кућа ван града, за љетни одмор. — *Прим. прев.*

Ви математички тачно тумачите моју душевну слабост. Јер ако полицијског надзорника одмах произведу у специјалног полицијског официра, неће се угодно осјећати надзорник. Зажељеће да заповиједа према новом, неочекиваном и, може бити, незаслужено добијеном чину, а способности му се нису повећале до нивоа обавеза специјалног. Несрећник, жао ми га је!

У Петербург нећу отићи да живим. Сунца је тамо трипут годишње, а жене све читају економске књиге и сваку сличност са женским створом су изгубиле — без сунца и живих жена човјеку је немогуће живјети. А идућег ћу пролећа на путовање пјешке по Русији — то ће ме намах освјежити.

Мило ми је што Вам се попова књига допала. Још би ми било милије ако би Вам се, кад се будете упознали, он лично допао, у шта не сумњам. Он је кудикамо бољи од своје књиге. Да знате, врло је пријатно и мило видјети човјека који искрено вјерује. Ријетки су људи с живим богом у души. А поп је такав. Драго, ведро попче!

Сад је на Криму, двије врсте од Алуште, заборавио сам на чијој дачи. Написаћу му да ћете почетком јула и Ви бити тамо. Збиља бих много желио да се упознате и заволите.

Јуче је код мене била Марија Водоволова. Одурна жена. Поред осталог, рекла је да ће Средин убрзо умријети. Похвалила је Алтшулера и, попут мачке, зафрктала на све остале Јалтовце. Она студенте учи марксизму. Ох, како је све то ружно и како је она јадна, поред свег свог блеска од економских књига.

Још нисам прочитао Ваше приповијетке. На писму захваљујем. За мене је врло добро што сам Вас упознао. Чврсто стежем руку.

Што прије идите некуд из Москве!

Како је с вашим књигама — хоће ли скоро изићи? И како — као посебно издање или, попут Тургењева и осталих, као прилог *„Њиви"* [„Ниви"]?

Свако добро!

А. Пјешков

13.

Васильсурск, између 28. јуна и 14. јула 1899.

Нисте ме тачно разумјели. Вас да сумњичим за пакост, нисам могао и нисам сумњичио. Вас? Не мислим да бисте Ви знали да будете пакосни, а ја не знам да сумњичим. Не знам ни ласкати. Ја Вас, бабушка, волим, волим много, жарко, волио сам Вас док Вас још нисам познавао, а пошто сам Вас упознао,

волим још више. Мени је драгоцјена свака Ваша ријеч, и поносим се Вашим односом према мени, јер сам сигуран да ми је то најљепша похвала и најдрагоцјенији дар судбине. Тако стоје ствари. А Ви ме сумњичите за пакост на Вашу адресу. Оставите!

Нисам задовољан собом јер знам да бих могао писати боље. Фома је ипак бесмислица. А то ми је криво.

У Кучук ћу Вам доћи ако најесен више не будем био под паском. Живим у граду Васиљсурску, Нижегор. губ. Кад бисте знали како је овдје дивно! Истинска љепота — ширина, слобода, лако се дише, вријеме је свјеже. Да скокнете бар намало? Волга има још пуно воде, и одлично бисте пропутовали.

И мјеста имамо много. Дали бисмо Вам одвојену собу, ни дјеце, ни паса — тишина и мир!

Са мном живи Тимковски. С њим је малчице тешко — велик је песимиста и ситничав човјек. Однекуд уопште сви песимисти јако воле да се пазе и мазе, и у том занимању могу бити добрано неугодни. Ових дана долази Мирољубов. Затим Посе.

А кад бисте Ви дошли, било би љепше од свега.

Опростите ми — упутио сам Вам у Москву неку Клаудију Грос, „пропалу" дјевојку. Кад сам то радио, још нисам знао да Ви шетате по Тверском и с онима „пропалима" разговарате. Она је веома занимљив сиже и мислим да нисам лоше поступио упутивши је Вама. Донијеће Вам повијест свога живота коју је сама написала. Пристојна је, говори језике и, укратко, одлична дјевока, мада је проститутка. Држим да ће Вама бити више од користи него мени.

А засад — чврсто Вам стежем руку.

Свако добро!

Идите што прије из Москве.

А. Пјешков

14.

Н. Новгород, до 23. августа 1899.

Драги Антоне Павловичу.

„Жизнь" је однекуд дознала да пишете роман и моли Вас да га дате њој. И ја Вас молим, од свег срца Вас молим! — ако још нисте никоме обећали роман, молим Вас, дајте га *„Жизњи"*. Баш би то било згодно! Одлично бисте подржали тај часопис. *„Жизнь"* не оскудијева у средствима — сматрам за потребно да то кажем. И, ако немате ништа против часописа, молим Вас брзојавите да дајете њему. У реду?

Из Васиља сам прешао у Нижњи, гдје се бавим изучавањем вашарских крчми. Кашљем. Ових дана сам видио Гиља-

ровског — е па, јесте појава! Свидио ми се, мада је пун дречаве разметљивости. Јуче сам видио Корољенка — Петербург га је јако искварио! Крајем септембра ћу, накратко, к Вама у Јалту.

Лијепо Вас молим, Антоне Павловичу, оно за „*Жизнь*". А још молим, будите добри, прочитајте „Фому". Доћи ћу и у вези с њим којешта ћу Вас питати, могу ли?

Тимковски је све љето проживео са мном. Да знате, убитачно сте у праву за све што сте о њему рекли. Мрзим Тимковског, много га жалим и — чудим се како Средин и Јарцев, који су људи доста осјетљиви, признају живу душу у човјеку потпуно прожетом киселим самољубљем?!

Како сте са здрављем?

Чврсто стежем руку.

Чекам одговор у вези са „*Жизнь*".

Ваш А. Пјешков

15.

Н. Новгород, 26. или 28. августа 1899.

Драги Антоне Павловичу!

Сад сам у „*Жизњи*" прочитао чланак Соловјева о Вама. Нисам задовољан, мада на адресу Михајловског вјешто говори. Није рђаво ни о „Ујка-Вањи", али све то није оно што треба. Потом, Соловјев није у праву кад прича о Вашој срећи. И уопште, површан је.

Антоне Павловичу! Хоћете ли ми допустити да Вам посветим „Фому" кад изиђе као књига? Ако би Вам то било пријатно, допустите, молим Вас. А ако не, једноставно кажите — не треба. Нисам самољубив, и Ваше одбијање ме неће нимало увриједити. Лијепо молим, одговорите што прије. Искрено говорећи, с „Фомом" сам пропао. Али је у једној ствари изишло како сам желио: Фомом сам заклонио Мајакина, и цензура га није дирнула. А сам Фома је безбојан. И много је сувишног у тој повијести. Сигурно нећу ништа тако складно и лијепо написати као што сам написао „Старицу Изергил".

Гиљаровски ми је послао књижицу стихова, и било ми је необично да је тако танушна. Стихови су гори од аутора. Он ми пише, и како сјајно, ђаво! У Москви ћу свратити к њему и напићу се с њим до бесвијести. Хтио бих да у Москву стигнем тако да могу видјети „Галеба" или „Ујка-Вању". Написао сам Гиљаровском, који мора све знати и умјети, да ми све то организује — да обавијести кад ће се једно или друго давати, и да наваби карту.

У септембру путујем у Питер. Возим болесну ташту у клинику и једног малишана Штиглицу. А ја добро кашљем. „Фому" сам завршио и јако се радујем.

Ако видите Средина или Јарцева, поздравите их. Успут их изгрдите. Шта је с њима, као да су мртви? Вјерујем да ћу у Јалту стићи крајем септембра, ако се кашаљ не појача и не потјерају ме раније. У дубини душе сам за кашаљ, јер ми се у Питер не иде. Макар га Ви и хвалили, ја о њему лоше мислим. Тамо небо пати од водене болести, људи од уображености, а литерате од једног и другог заједно. Колико је тамо литерата? Ја држим — 50 хиљада. Остали људи су или министри или Чухонци. Све жене су лијечници, курсисткиње и, једном ријечи — научници. Кад петербуршку жену уједе муха, она, муха, истог трена угине од досаде. Све је то за мене страшно.

А много сам зажелио да Вас видим. И онда, треба с Вама да поразговарам о једној ствари. Из више разлога је нужно путовати за Јалту. Овдје је од 20. јула почела јесен, кише лију, вјетар дува, прљаво је, хладно. Досада! Ових дана сам се разонодио тако што сам одлазио једној љупкој госпођи. Она је дентиста. Она је мени чупала зубе, а ја њој љубио руке. Страшно је умјесно дентискињама љубити руке! Пробајте само! Али то скупо кошта: и зубе вам почупа, и новац још за пољубац узме. Лишио сам се три зуба и више не могу.

Довиђења!

Како сте са здрављем? Одговарајте што прије.

А. Пјешков

16.

Н. Новгород, послије 6. септембра 1899.

Јуче сам почео да се спремам к Вама Јалту, кад одједаред бануше неки људи од Урала, и остајем овдје неизвјесно колико. Не бих могао рећи да ме то радује.

Антоне Павловичу, хвала за савјете! Дубоко их цијеним и неизоставно ћу се користити њима. Збиља се дивно према мени односите. Доћи ћу и напричати Вам — не знам шта, али из дна душе. Хвала!

Нисам Вам писао јер сам био ђаволски заузет разним пословима и цијело вријеме бјеснио као стара вјештица. Расположење ми је мрачно. Леђа боле, груди такође, глава им у томе помаже.

Послије 25. морам путовати у Питер и Смоленск. То је такође невоља! За Мирољубова треба написати некакву ствар, а ја не могу ништа. Плашим се Мир., и чак га сањам, као:

стоји он, дугачак, глава му досеже чак до облака, и отуд брује пријекоран бас:

„Великим си се часописом заробио... *‚Дља всех'* [‚Для всех'] ... Ех!"

Ужас!

Од јада и лошег расположења почео сам да пијем вотку и чак да пишем пјесме. Чини ми се да положај писца баш није толико сладак положај. Нарочито госпе узнемиравају — дођу и стану да вас на разне начине истражују: „Јесте ли феминиста?" „Вјерујете ли у постојање више силе?" „Зашто пијете коњак?"

И шта да им кажеш? Чамотиња!

Из Питера ћу појурити к Вама и код Вас ћу, значи, бити почетком октобра.

Ваш А. Пјешков

17.

Петроград, око 19. октобра 1899.

Драги Антоне Павловичу!

Петроград је одвратно мјесто. У њему, чини ми се, човјек невјероватно лако постаје мизантроп. Гадан град.

Овдје сам већ скоро три седмице. Отупио сам и постао грозно зловољан, мада су ме дочекали страшно ласкаво. Управо страшно. Разумљиво, направио сам ту масу нетактичности и глупости. Тако сам, на примјер, на вечери, у присуству шездесетак славних руских људи, који се од колијевке баве спасавањем Русије, у одговор на комплименат, рекао о себи да знам колико вријеђим, знам да у ћоравом селу и ћопави коњи пролазе. То се није никоме свидјело, чак се ни мени много не свиђа. Дјелујући у том смислу, успио сам да, код многих особа, стекнем врло пријатну не-љубав према себи. Народа сам видио безбројну количину. И све славног. Услијед тога ми је постало страшно мучно, и веома се кајем што сам дошао овамо. Стварно, још је једне илузије мање. Много ми је жао овдашњих људи — тако су сви несрећни, усамљени, и тако су сви искварени узајамном завидљивошћу — права биједа.

Одавде крећем у Самару, из Самаре у Смоленск, а онда — к Вама. Заправо не знам кад ћу к Вама, јер су ми жену заболеле очи, па ћу је, можда, повести Адамјуку у Казан.

Драги Антоне Павловичу! Дајте причу за *„Жизнь"!* Лијепо Вас то молим. Дајте, ако је имате, подржите тај, стварно пристојан, часопис. Њему је Ваша сарадња потребнија него другима.

На крају Вас поздрављам и желим доброг здравља, ведрог расположења. Ово посљедње и Ви мени пожелите.

Чврсто Вам стежем руку.

Од срца, искрено воли Вас

А. Пјешков

18.

Н. Новгород, 29. или 30. новембра 1899.

Мили и поштовани Антоне Павловичу!

Нисам Вам ово вријеме писао из једноставног разлога што су се на мене, као на сиромаха невоље, сручиле непријатности разног калибра, и под утицајем њиховим постао сам јетко, самотарски расположен. Имао сам потребу да се са свима свађам, што сам не без успјеха и извршавао. Путовање у Питер — то је некакав епилептички напад или мора, у сваком случају нешто до те мјере неочекивано тешко, неугодно, жалосно, и јадно, и смијешно, да ја ни сад не могу још добро сварити све што сам тамо упио у себе. А другог дана по доласку из Питера морао сам са женом поћи у Самару и три дана сам провео на путу, очекујући да кад дођем, видим човјека коме сам ишао и кога много волим — у мртвачком сандуку, на одру. На срећу, то се није десило, иако се сутра може десити. Вратио сам се у Нижњи — разбољела се моја свастика и, проболовавши три дана, умрла. То је већ, с обзиром на природу мојих укућана, трагедија. У то вријеме док сам ја трчкарао око сахране, у Москви су, на клиници Боброва, једном другу, мени веома милом, оперисали десни кук и ја сам стрепио за њега. Све се то још није смирило, кад се јуче у мојој кући одиграла најглупља мелодрама. Код нас је живјела нека проститутка коју сам ја „спасавао" и чију сам аутобиографију штампао у *„Сјеверном курјеру"* [„Северном курьеру"] од 13—15. новембра.

Живјела је, и у реду ствар. Гњавила се с бебом моје свастике, којој је 12 дана и која, без прекида, по цио дан пишти. Та је жена вриједна, добра, али хистерична. И одједанпут — испада да она проноси приче како не само што живи код мене већ и са мном. Ја то сазнајем и вршим мало саслушање које ме је увјерило да је извор сплетке одиста она. И шта да се ради с њом? Јадна је. Моја жена се, јасно, узбудила, њена мајка такође. Гњаважа! Добро је још што ми је жена сила. Али, ипак смо спасену морали избацити из куће. То је од оних историја које се само мени могу десити. Од свега тога сам се много уморио. А за децембар треба причу *„Жизньи"*, и 2. морам путовати у Смоленск.

Страшно сам зажелио да Вас видим. У Нижњи ћу се вратити 8, напишите дотле хоћете ли за божић бити у Москви? Дошао бих.

Од срца Вам хвала што сте помогли *„Жизнь"*. То је тако лијепо! Вјерујем да ће се тај часопис изоштрити и биће сјајан. Посе је момак кога се може много волети. „Фома" ће ускоро изићи. Вама ће редакција сигурно послати чим изиђе. Па, желим Вам доброг здравља и ведрог расположења! Одличну сте ствар покренули! Сигурно ће ми успјети да Вам мало помогнем. Будите здрави!

Ако можете, пишите чешће — врло ми је тешко живјети у овој мрачној и суморној гужви.

Чврсто стежем руку Вашу.

А. Пјешков

19.

Н. Новгород, 13. децембра 1899.

Драги Антоне Павловичу!

Цедуљу* коју сам од Вас добио штампао сам у *„Листку"*, па сам *„Листок"* разаслао познаницима у Питер, Москву, Самару и Смоленск. Овдје у *„Листок"* дају слабо, досад су дали свега 35 р. Али ћу ја лично обићи неке од овдашњих богаташа и дићи ћу им малчице пара. Плашим се да сам, штампајући у локалном листу извод из Вашег писма о смрти Јепифанова, поступио невјешто. Ако је тако, опростите. Рачунао сам да ће тај глас људе у срце дирнути, али изгледа да сам се преварио.

Како живите, како сте са здрављем?

Кад ће тај Маркс објавити Ваше књиге? Људи говоре да су суворинска издања распродата и да у књижарама враћају оне који траже Ваше књиге.

Недавно сам био у Москви и тамо сазнао да је Волф откупио мојих књига. Није ми јасно да ли је то добро или рђаво. Ја сам своја 3 т. по 4000 = 12.000 продао за 18.000 р. — реците, је ли то добро или јевтино? Кажу да је јевтино. Али ја не могу да вјерујем у то, јер су оба издавача, чини ми се, добри људи.

Данас је у мене био Тељешов — како је здрав! Осим овог утиска, од сусрета с њим ништа ми није остало. Завидим том здрављу, пошто моје пуца по свим шавовима.

Опростите што ћу да Вас питам, али да нисте, боравећи у Питеру, запазили да су тамошњи литерати веома зависни од

---

* Чехов је написао апел за сакупљање добровољних прилога ради изградње санаторијума за сиромашне туберкулозне болеснике, на Јалти. — *Прим. прев.*

публике, да је се плаше, да, можда, исувише воле популарност и да, углавном на основу те љубави, мрзе један другога?

Још увијек не могу да се ослободим питерских утисака. Били су то некакви неодређени и лепљиви утисци и као да су ми душу облијепили. Можете ли замислити душу која је одјевена у влажну, тешку, прљаву тканину? Тканину као што су оне којима се с пода брише прљавштина? Ипак, то се дешава. Шта пишете и хоћете ли ускоро завршити? Ја ћу убрзо отпочети још једну бесмислицу. Даћу у њој сељака — образованог, архитекту, лихвара, мудрицу племенитих идеја који жуди за животом, јасно. И ускоро ћу Вам послати фотографију читаве своје породице.

Како имам сјајног сина, Антоне Павловичу! Кад бисте дошли да га видите! А може се десити да га видите и на други начин, јер је врло вјероватно да ћу зимус морати да путујем у Јалту.

А сад — довиђења!

Свако добро! Да пошаљем ово новца колико се прикупило?

А. Пјешков

20.

Н. Новгород, послије 5. јануара 1900.

Срећна Нова година!

Живим, као и увијек, бесмислено, страшно сам раздражљив, крајем марта или у априлу — ако се дотад не разболим — кренућу за Јалту. Имам неодољиву потребу да живим некако другчије — садржајније, живље, што је главно — живље. Недавно сам гледао „Ујка-Вању" — глума је била изванредна! (Додуше, ја нисам неки познавалац глуме, а кад год би ми се комад свиђао, глума је увијек била чудесно лијепа.) Међутим, сам тај „Ујка" има неку моћ да и лоше глумце *принуђава* на добру игру. То је чињеница. Јер има драма које никаква глума не може покварити, а има их које добра глума квари. Недавно сам у Малом театру гледао „Моћ тмине". Раније бих се, слушајући ту ствар, смијао, она ми се чак помало и допадала, а сад налазим да је одвратна, карикатурна, и никад више нећу отићи да је гледам. То имам да захвалим глуми добрих глумаца који су без милости истакли све што је у њој грубо и бесмислено. Тако је и у музици: Ернстову елегију ће добро одсвирати и лош виолиниста, а у виртуоза се некакав лош комадић може претворити у праву гадост. Читао сам Вашу „Даму". Знате ли шта Ви радите? Уништавате реализам. И уништићете га брзо — намртво и задуго. Та је форма своје одживјела, то је тачно. Иза Вас тим путем не може нико више ићи, нико о тако јед-

ноставним стварима не може тако једноставно писати као што Ви то умијете. Послије најнезначајније Ваше приповијетке све изгледа незграпно, као да је сјекиром писано а не пером. А што је главно, ништа не изгледа једноставно, тј. не изгледа вјеродостојно. То је истина, (У Москви, да знате, живи студент Георги Чулков, он Вас одлично имитира и, богами, момак је можда даровит.) Да, реализам ћете Ви одиста удесити. То ме особито радује. Доста је и њега! Баво да га носи!

Стварно је дошло вријеме кад се осјећа потреба за херојским: сви желе нешто што би човјека могло да понесе, нешто особито, нешто такво што не би личило на живот, већ би од живота било снажније, боље, љепше. Свакако је нужно да савремена књижевност полако отпочне да улепшава живот, и чим она то почне, живот ће постати љепши, тј. људи ће почети да живе брже, садржајније. А сад, погледајте какве су им јадне очи — невеселе, мутне, безизразне.

Ви својим сићушним причицама огромну ствар радите — будите у људима одвратност према том успаваном, полумртвом животу, ђаво га понио! Та Ваша „дама" је на мене тако дјеловала, да сам истог часа пожелио да преварим жену, да патим, да се свађам и остало у том смислу. Међутим, жену нисам преварио — немам с ким, само сам се на пасја кола испосваћао с њом и њеним зетом, мојим присним пријатељем. Такав ефекат сигурно нисте очекивали? А ја се не шалим, десило се управо тако. Не смијте се — не дешава се то ваљда само мени. Ваше су приповијетке дивно избрушене бочице, пуне свих животних мириса и — вјерујте! — осјетљив нос ће увијек међу њима ухватити онај истанчани, опор и здрав мирис „правог", истински вриједног и неопходног, којег има у свакој Вашој бочици. Е па ипак је доста, још ћете помислити да Вам комплименте говорим.

А то о издавању књижице мојих добрих приповиједака сте одлично смислили. Припремићу ја то, мада се категорички не слажем да је „Сапутник" добра прича. Зар је тако требало писати о тој теми! Па ипак ми, молим Вас, наведите приповијетке које су приближно исте вриједности. Рецимо: „У степи", „Изергил", „На сплавовима", „Сапутник", а потом? „Челкаш"? У реду. „Мальва"?

Ваш однос према мени је врло занимљив, тј. није занимљив већ некако невјероватно неразуман. Тј. очито не Ваш према мени него мој према Вама. Ваша писма остављају на мене крајње необичан утисак — не мислим сад, кад сам толико узбуђен, него уопште. Много их волим и томе слично. Опростите ми за сву ову петљанију, али, видите ли, ради се о томе да, кад год Вам пишем, имам потребу да Вам напричам нешто што би могло да Вас обрадује, да Вам буде пријатно, и од чега би Вам, уопште узев, било лакше живјети на тој, ипак доста биједној земљи. Хвала за вијест о Средину. Он је такође

врашки добра душа. Само ми никако није јасно зашто он воли Тимковског? То је проблем? Поздравите га, Средина.

Да, прича се да ћете се женити неком женом-глумицом иностраног презимена. Не вјерујем. Али ако је тачно, радујем се. Лијепо је то бити ожењен — ако жена није дрвена и није радикалка. Али су дјеца љепша од свега. Ох, какав је несташко мој син! И јако је паметан, видјећете, напрољеће ћу га довести. Само, поред мене се научио да грди, и све грди, а никако да га одучим. Врло је смијешно, али није пријатно кад мали двогодишњи препредењак из свега гласа виче на мајку:

„Да си овог трена отишла, анатемо!"

И још тако чисто изговара: ан-натем-ма!

Ипак, довиђења! Стежем руку. Мој „Фома" се нешто још не појављује. Јесте ли читали како Вас Нијемци хвале? А у Питеру је неко недавно написао да је „Ујка" бољи од „Галеба". Можда јесте? То питање је замршено.

Молим Вас, пишите.

А. Пјешков

21.

Н. Новгород, 21. или 22. јануара 1900.

Напокон сам био и код Лава Николајевича. Прошло је отад већ осам дана, а ја још никако да средим утиске. Прије свега, он ме је запањио својим изгледом — другачије сам га замишљао: вишег раста и крупније кости. А кад тамо — сићушан старчић који ме однекуд подсјетио на приче о генијалном особењаку Суворову. А кад је стао да говори, слушао сам га и чудом се чудио. Све што је говорио било је необично једноставно, дубоко и мада, како се мени чини, понекад сасвим нетачно, изузетно лијепо. А главно је да је веома једноставно. Уосталом, он ипак представља цио оркестар, само што у њему све трубе не свирају сложно. А то је такође веома лијепо, јер је веома људски, тј. својствено човјеку. У ствари је страшно глупо човјека звати генијем. Уопште је несхватљиво шта је то геније! Много једноставније и разумљивије је говорити — Лав Толстој, то је и кратко и надасве оригинално, тј. баш ни на шта друго не личи, а при томе је некако снажно, необично снажно. Врло је важно и корисно видјети Лава Николајевича, иако га ја уопште не сматрам чудом природе. Гледаш у њега и невјероватно ти је пријатно што и себе осјећаш човјеком, што постајеш свјестан да човјек може бити Лав Толстој. Разумијете? — за човјека као таквог је пријатно. Толстој се према мени држао веома лијепо, али то, јасно, није најбитније. Није битно ни то шта је говорио о мојим приповијеткама, а битно

је некако све то, све скупа: све што је говорио, начин на који говори, сједи, гледа у вас. То је необично складно и моћно лијепо. Раније баш нисам био увјерен да је он атеиста, мада сам то осјећао, а сад, откако сам слушао како говори о Христу и видио његове очи сувише умне за вјерујућег — знам да је управо атеиста, и то истински. Зар није тако?

Провео сам код њега више од три сата, а затим сам стигао у позориште, на трећи чин „Ујка-Вање". Опет „Ујка-Вања". Опет. И опет ћу, купивши карту унапријед, отићи нарочито да гледам ту драму. Ја је не сматрам бисером, али у њој видим више садржаја но што други виде — њен је садржај огроман, симболички, а по форми је то ствар посве оригинална, јединствена. Штета што Вишњевски не схвата ујку, али зато су остали просто заносни! Уосталом, у Станиславског Астров мальчице није такав какав би требало да буде. Па ипак, сви они глуме прекрасно! У поређењу с овим ансамблом, Мали театар је страшно крут. Како су сви ти људи паметни, интелигентни, колико је у њих умјетничког чула! Книпер је чудесна глумица, дражесна жена и велика мудрица. Како су јој добре сцене са Соњом. И Соња је такође предивно играла. Сви су, чак и слуга — Григорјев — били изврсни, сви су сјајно и одлично знали шта раде и, одиста, због његове глуме, чак се и Вишњевскоме може опростити што је погрешно приказао ујка-Вању. То позориште је уопште оставило на мене утисак темељите, озбиљне ствари, велике ствари. И како му одговара то што нема музике, што се завјеса не подиже већ размиче. А такву глуму и декор нисам могао ни замислити. Сјајно! Чак ми дође жао што не живим у Москви — стално бих одлазио у тај чаробни театар. Видио сам Вашег брата, стајао је и пљескао. Никад нисам пљескао глумцима — то је за њих увредљиво, тј. требало би да буде увредљиво.

А јесте ли гледали „Сирана де Бержерака"? Ја сам га недавно видио, и комад ме је одушевио.

Дорогу свободным гасконцам!
Мы южного неба сыны,
Мы все под полуденным солнцем
И *с солнцем в крови рождены!**

Необично ми се свиђа то „сунце у крви". Ето како треба живјети — као Сирано. А не — као ујка Вања и сви остали, иже с њим.

---

* Пут слободним Гасконьцима! / Ми смо синови јужнога неба / Ми смо сви под подневним сунцем / И *са сунцем у крви рођени!* — Ових стихова нема у преводу Милана Димовића, изд. Држ. изд. зав. Југ., 1946, ни у оном „Белетре", 1960, а нема ни стихова приближног садржаја у „Cyrano de Bergerac", изд. Француске академије, Librairie Pierre Lafitte et Ce, Paris. — *Прим. прев.*

Али ја сам Вас сигурно заморио. Довиђења!

Имам плеуритис. Из све снаге хрипам и ноћима не спавам од бола у куку. Напрољеће ћу свакако поћи у Јалту на лијечење.

Чврсто стежем руку. Поздравите, ако га видите, Средина, а он нека поздрави Јарцева и Алексина.

Ваш А. Пјешков

22.

Н. Новгород, 11. или 12. фебруара 1900.

Јесте ли, у бр. 34 „*С. П. бургских вједомости*" [„С. П. бургские ведомости"], од 4. фебруара, читали чланак Жуковског о Вама? Мени се тај чланак допада, знам га одавно и потпуно се слажем да је „самосвијест паразит осјећања". Биљешком поводом „Увале" и ја сам учинио гријех, али најприје ми ју је удесио редактор, а потом цензор. Да знате, „У ували" је испало невјероватно лијепо. То ће бити једна од Ваших најбољих ствари. И Ви пишете све боље, све љепше, све упечатљивије. Хтјели ми то или не, али ја збиља не могу а да Вам то не кажем.

У Индију нећу поћи, мада би то било врло добро. И никуд ван земље не путујем. Али се зато с једним пријатељем спремам пјешке по Русији. Крајем априла бисмо кренули у јужне крајеве, пошли бисмо на Дунав, према Црном мору, итд. У Нижњем ме ништа не задржава. Подједнако глупо могу се свуда смјестити. Зато и боравим у Нижњем. Додуше, недавно сам замало прешао у Чернигов. Зашто? Тамо никог живог не познајем.

Страшно ми се свиђа што ми пишете „као протојереј", што „држите проповиједи" — већ сам Вам рекао да је то изванредно. Ви се према мени односите боље него сва „сабраћа по перу", то је чињеница.

Невјероватно ме је зачудило кад сам прочитао да је Толстој у „Ујка-Вањи" пронашао некакав „морални недостатак". Биће да је Енгелхарт нешто побркао. Овдје сад ту драму спремају аматери. Соња ће бити изванредна, а Астров сасвим пристојан. Пишете ли нешто опет?

А да знате, врло је неугодно читати у Вашим писмима да сте нерасположени. То Вама никако не личи и уопште Вам није потребно. Ви пишете: „већ ми је 40 година". Вама је тек 40 година! А колико огромно сте за то вријеме написали, и како сте написали! У томе је ствар! Страшно је трагично што сви руски људи себе цијене мање но што стварно вриједе. Ви сте у томе, изгледа, такође велики кривац. „Фому" ће Вам послати „*Жизнь*", чуо сам да га желе некако особито укоричити.

А Ви ми, Антоне Павловичу, пошаљите свој први том. Молим Вас! По приказима би се рекло да тамо има мноштво приповиједака које ја нисам читао.

Сад сам у Питер послао да се потврди „Статут Нижњегород. друштва љубитеља умјетности". Оснивамо „Друштво за јевтине станове". Све су то закрпе на прскотини душе која жуди за животом. Довиђења Вам!

Чврсто стежем руку и желим да напишете драму.

А. Пјешков

23.

Н. Новгород, 12. или 13. фебруара 1900.

Данас ми је Толстој послао писмо у коме каже: „Како је лијепа Чеховљева прича у *‚Жизњи'*. Необично ме је обрадовала". Да знате, та необична радост коју је Ваша приповијетка изазвала, мени се особито свиђа. Тако и замишљам старца: упире прстом у Липину успаванку и сузних очију — врло вјероватно сузних: кад сам бивао код њега, видио сам то — казује тако нешто озбиљно и умиљато. Кад кренем к Вама, обавезно ћу поћи до њега. А к Вама ћу пошто завршим повијест за *„Жизнь"*.

Узгред — огромна и најтоплија хвала за *„Жизнь"*. Нека је и прећуткују, а Ваша приповијетка ће учинити своје. Одлично сте подржали часопис, и каквом ствари! То је, да знате, ђаволски лијепо од Вас.

Како само ликује онај особењаковић Посе. Десет кожа с њега деру, стално га кидају, черупају, уједају. У Питеру га ужасно мрзе — то је сигуран знак да је човјек добар. Шта заправо њему значи редакторски посао? Двјеста р. мјесечно? Он би двапут толико могао зарадити. Жеља за славом? Посве му недостаје. Он само жели да створи добар часопис, књижевни часопис. Ја то јако подржавам, исто то желим. Право говорећи, понекад ми од *„Жизњи"* буде и тешко, али нека је. А ако нам стварно успије да покренемо часопис и још добар, осјетљив на све? Иако више нисам младић, наде подижу дух. А мораћу Вас опет молити за *„Жизнь"*, не напуштајте је! Дајте опет приповијетку, молим Вас, дајте! Само, побогу, немојте помислити да сам ја материјално заинтересиран за успјех *„Жизњи"*. Не, ја примам 150 р. по табаку и то је све. Имао сам улог, али сам га се одрекао, ђаво да их носи! Био је то неки глупи улог — подарили су ми га као награду „за марљивост". Међутим, ја се посвадим с двојицом од улагача и поклон им вратим.

Пишем прилично бесмислену повијест.

Кад завршим, поћи ћу, на кратко, у Јалту. И Посе ће поћи са мном. Видјећете како је то диван човјек. И такође нескладан. Нос му је страшно смијешан, а глас танак, женски. Укратко, личи на Јулију Пастрану. Али то не мари. Имам на Вас молбу: бисте ли могли навести чланке о себи, до 94. године? Чланке из новина? Питао сам „биро за новинске податке" — одбили су. Веле да дају само савремене, из текућег живота. А мени је крајње потребно. Да не зна Иван Павлович, или сестра Ваша? Молим Вас, упитајте их ако можете.

Чврсто Вам стежем руку и од срца желим све најбоље и најљепше.

А. Пјешков

24.

Манујловка, почетком јуна 1900.

Имам потребу да Вам напишем неколико ријечи. Већ сам у Манујловци, и адреса ми је:

Задња пошта Хорошки, Кобељакски срез, Полтавска губернија, село Манујловка.

Лијепо је у овој Манујловци, веома лијепо. Тихо, мирно, помало тужно. И помало је неугодно, необично гледати гомиле људи који уопште не разговарају о литератури, о позоришту, о свему „дивном и узвишеном", што се њих уопште не тиче. Ипак, хохли* су изванредан народ — мек, људан, много их волим. Смјестили смо се пристојно. Усред огромног, старог парка налази се црвена кућа од камена, у њој седам сићушних, смијешних соба с уским и ниским вратима, и у тим смо собама ми. А поред нас, на великој липи, живи породица њукова. У бари има жаба, а малоруске жабе имају тако мелодичан глас. Недалеко од нас је црква: стражар одбија сатове на звонари. Пси лају. У прозор гледа прави украјински мјесец. Јављају се мисли о богу и још о понечем лијепом и тајанственом. Човјек добија жељу да сједи непомично и да само мисли.

Дођите. Смјестићемо Вас у школи, у том истом парку, близу нас. Имаћете велику собу, нико Вам неће сметати. Биће тишина. Ја сам почео да се купам у љупкој ријеци Псли, гдје шетају огромне штуке. Лијепа ријека. Овдје, из села, при мјесечини и уз тужно пјевање жаба, јалтински ми живот изгледа још гаднији, измишљен, сувишан. Од сутра — радим.

Вама то исто желим, и добро здравље и свако добро желим. Чврсто стежем руку и, засад, довиђења.

Напишите идете ли за Париз и, молим, шаљите ми коректуре како сте обећали. Па, довиђења, Антоне Павловичу! Поз-

---

* *хохол* — назив за Украјинца. — *Прим. прев.*

дрављам Вашу маму и сестру. И моја жена Вас поздравља и моли да Вас подсјетим на неку Вашу слику што сте јој обећали, моли да поздравите породицу.

А. Пјешков

25.

Мануjловка, 9. jула 1900.

Драги Антоне Павловичу!

Да кренемо у Кину? Једанпут сте ми, у Јалти, рекли да бисте пошли. Да пођемо? Страшно бих волио да се нађем тамо* и хоћу да се некоме понудим за дописника. Моја жена баш није много вољна да ме пусти самога, али вели да би била сасвим спокојна кад бисте и Ви путовали. Хајдемо, драги Антоне Павловичу! Тамо је занимљиво, овдје је сиво.

Чекам одговор, хитан одговор.

Ваш Горки

Хорошки, Кобељански срез, Полтавска губерн., Мануjловка.

26.

Мануjловка, између 15. и 31. августа 1900.

Овиме Вам, мили Антоне Павловичу, јављам да је драма М. Горког, коjу је он, у зноjу лица свога, догурао до трећег чина, изненада преминула у миру. Распукла се од досаде и обиља ремарки. Поцијепавши је у комадићке, са задовољством сам одахнуо и у датом тренутку од ње правим повијест.

Шалу на страну, овај неуспјех ми је врло непријатан. И не толико сам он, колико помисао на то каквог ћу образа изићи пред Алексејева и Данченка. Пред Вама ћу се оправдати, тј. драму ћу ипак написати. Неизоставно! Као дисциплина, то је врло занимљиво: добро учи човјека да стрепи над ријечју. Дође ти да велиш: „Он је с подругљивим осмијехом погледао у ормар", а — не смије се. У почетку ми се чинило као да ми неко стално стоји иза леђа, готов да викне: „Само се усуди!"

Можда Вас ово писмо неће затећи у Јалти. Али се надам да ће Вам га препослати. Кроз неколико дана одлазим одавде за Нижњи, бићу и у Москви. Ако будете тамо, пронаћи ћу Вас.

———————

* У Кини је у то вријеме био Ихетуански устанак, послије којег су империјалистичке државе упале у земљу. — *Прим. прев.*

А ако сте негдје другу, молим Вас јавите ȕ Нижњи кад ћете бити ȕ Москви. Ја ћȕ тамо свакако бити око 20. септембра. Већ ћȕ стићи из Нижњег. Много желим да Вас видим.

Ȕ Нижњи пишите на „*Нижегородски листок*".

Овдје сам се одлично опоравио. Жена Вас поздравља.

Чврсто стежем рȕкȕ. Желим свако добро.

А. Пјешков

27.

Н. Новгород, између 11. и 15. септембра 1900.

Пажљиво сам прочитао госпођино писмо — одважна је госпођа и вјешто ме је испрескакала. Ȕосталом, нек се носи к мȕжȕ!

Новине бадава вичȕ. Драмȕ нисам написао и засад је не пишем. Пишем повијест и ȕскоро ћȕ је завршити, а чим је завршим, отпочињем с драмом. Почећȕ испочетка и на нов начин. Бојим се неȕспјеха — хвалили сȕ ме са свих страна и, мада је звоњава била јака, нисам оглȕвио. Лијепо осјећам да ће ȕскоро почети да исто онако неосновано и гласно лајȕ, као што сȕ и хвалили.

Али, мили и цијењени Антоне Павловичȕ, све је то незанимљиво. А „Снјежана" — то је већ догађај! Вјерȕјте, огроман догађај! Иако се слабо разȕмијем, али зато готово ȕвијек непогрешиво осјетим шта је ȕ ȕмјетности лијепо и значајно! Чȕдесно, дивно тȕ драмȕ дајȕ хȕдожественици, невјероватно лијепо! Био сам на проби без костима и декора, али сам из дворане Романових изишао очаран и до сȕза радостан.

Како играјȕ Москвин, Качалов, Грибȕњин, Олга Леонардовна, Савицка! Сви сȕ врло добри, један бољи од другога, и, богами, то сȕ анђели који сȕ с неба послати да изложе љȕдима дȕбинȕ љепоте и поезије.

Двадесетога пȕтȕјем ȕ Москвȕ, на премијерȕ, пȕтȕјем по свакȕ цијенȕ. Не осјећам се добро, још ȕ Москви сам зарадио сȕхȕ ȕпалȕ поребрице на десној страни. Али то сȕ ситнице. А Ви, мислим, не треба да идете ȕ Москвȕ — разболећете се. Додȕше, ради „Снјежане", одиста, вриједи кренȕти и на Сјеверни пол. А још кад бисте стигли око 20, ала би то било лијепо!

Ȕ Москви сам свратио до Марије Павловне, био сам и код Книперових. Сви сȕ ми се они — огромно — свидјели! Ȕјак-официр је дȕша од човјека, просто — занос. И мајка исто тако, и стȕдент. Ноћио сам и код глȕмца Асафа Тихомирова — врло мио момак! Видио сам списатељкȕ Крандијевскȕ — веома је добра. Скромна, собом се много не бави, и очито да је добра

мајка, дјеца су јој изванредна, она се држи једноставно. Вас безумно воли и добро Вас разумије. Жао ми је ње, наглуха је мало, и у разговору с њом треба викати. Сигурно глухоћа веома тешко пада њој. А лијепа је женица. Сједим ја у позоришту на проби, кад одједном — појављују се Посе, Пјатницки, Буњин и Сулержицки. Отишли смо у гостионицу и водили огроман разговор о Вама. Да знате, Буњин је мудрица. Веома истанчано осјећа све лијепо и кад је искрен — изврстан је. Штета што га квари господска неурастенија. Ако тај човјек не напише даровите, написаће префињене и паметне ствари.

Сав тај народ је очаран „Сњежаном". Посе и Пјатницки ће из Питера доћи за 20. То је природно. Да сте видјели како је добар стари нежења — Москвин, цар — Качалов и Љељ — Олга Леонардовна! Она ће имати врашки успјех, то је сигурно! И остали ће га с њоме дијелити, али ће она, поред лијепе и паметне глуме, изненадити публику и пјевањем. Музика је у „Сњежани" колоритна до лудила, као да је није писао криви Гречанинов. Мио је то човјек! Воли народну пјесму, познаје је и одлично је осјећа.

Художествени театар то је нешто исто толико лијепо и велико као и Третјаковска галерија, као Василије Блажени и све што је најљепше у Москви. Немогуће је не волјети га, злочин је не радити за њ, богами!

Видите, мене је „Сњежана" толико испунила неком радошћу да сам, мада сам у Москви видио ужасно тужне ствари, отпутовао из ње као у изворској води окупан. А видио сам, на примјер, жену ријетке душевне и тјелесне љепоте, знам је одавно, чудесна је жена! И ето, она већ девети мјесец лежи полумртва и полуумна, зато што је живот прљав, лажан, и што за добре људе у њему мјеста нема. Та се жена разболјела од онога што огромно мноштво других жена сноси лако — од несклада између маште и стварности. Толико ми је жао те жене да, кад би за њено здравље и срећу требало убити другог човјека, ја бих и убио.

Прекинућу с писањем јер ми долази да псујем и растужио сам се. Жена Вас моја поздравља и захваљује за слику.

Будите здрави! Чврсто стежем руку. Да Вас молим да око 20. дођете у Москву, не смијем. Али то огромно желим. Не, боље идите у иностранство. Јесте ли завршили драму?

Купио сам Ваш 2. том. Колико је ту за мене новог! Кад бисте ми послали коректуре наредних томова! То би ми олакшало мој задатак.

Свако добро!

Ваш А. Пјешков

28.

Н. Новгород, између 1. и 7. октобра 1900.

Драги Антоне Павловичу!

Управо сам се вратио из Москве гдје сам цио тједан јурио уживајући у гледању разноразних чуда као што су „Снјежана" и Васњецов, „Смрт Грознога" и Шаљапин, Сава Мамонтов и Крандијевска. Јако сам се заморио, ошамућен сам, и мило ми је што сам се вратио у свој Нижњи. „Снјежана" ме је очарала. Олга Леонардовна је идеални Љељ. У тој је улози доста добра и Андрејева, али је Олга Леонардовна занос. Мила, блистава, као из бајке, а како само лијепо пјева! Музика је у „Снјежани" дирљиво лијепа — једноставна, наивна, права руска. Господе, како је све то било изванредно! Као сан, као бајка! Изврстан је цар Берендеј — Качалов, младић ријетко лијепог и изнијансираног гласа. Добре су обје Снјежане — и Љиљина и Мунт. Ох, могао бих много написати о том сјајном позоришту, гдје чак дрводјеље више и несебичније воле умјетност него многи руски „чувени литерате". Театар, Васњецов и ћакнута породица Книпер мени су дали огромно много радости, али се плашим да од моје радости Вама, добри мој, вољени мој човјече, не буде у тој ђаволски празној и тијесној Јалти још тужније. А тако бих желио да и Вас живот обасипље читавим сноповима радосних искара. Путујте некуд!

Лијепо је проборавити у Москви, али бити у њој тједан дана веома је заморно. Видео сам Мамонтова — оригинална појава! Никако ми не изгледа да је он по природи лихвар — он напросто сувише воли све што је лијепо и у љубави својој се занио. Уосталом, може ли се лијепо сувише вољети? Умјетност је као бог — њој је мало читава љубав која постоји у човјекову срцу, за њу су божанске почасти. И кад видим како Морозов, иза кулиса, у прашини, стрепи за успјех драме, спреман сам да му опростим све његове фабрике, што, додуше, њему није потребно. Волим га јер он несебично воли умјетност — то ја готово могу опипати у његовој сељачкој, трговачкој, грамзивој души.

Поздравља Вас Васњецов. Све више волим и поштујем овог великог пјесника. Његов Бајан је ствар грандиозна. А колико још има живих, лијепих, снажних сижеа за слике! Желим му бесмртности.

Крандијевска. Једноставна, мила жена, глува. Воли Вас безумно и добро Вас разумије. Сјајна жена, уопште не личи на „интелектуалку". У разговору с њом се мора викати, али то не мари — и она много тога воли, и то страсно. А мени је то мило. Шаљапин је прост младић, огроман, незграпан, паметнога, грубог лица. У свакој његовој мисли осјећа се умјетник. Али с њим сам провео свега пола сата.

Веома ми се овом приликом свидио мудри Данченко. Баш се радујем што га познајем. Испричао сам му своју драму, и он је одмах, с двије-три сигурне, тачне напомене моју драму осви-јестио. Све је поправио, премјестио, и сам сам се зачудио како је све испало умјесно и складно. Прави мајстор!

Ручао сам са женом код Книперових. Ана Ивановна је пје-вала — и сама, и с кћерком — лијепо! Ту је била и Срединова мајка, дивна старица. Чудновато, како све старице које позна-јем имају неизражајне физиономије. Код Книперових је прија-тно — једноставно а ђаволски весело.

За тај сам тједан преживио ђаво зна колико много! У Москву сам кренуо под оваквим утисцима: два дана пред по-лазак улазим у стан Чешихина-Ветринског — можда су Вам познате његове књиге о Грановском и четрдесетим годинама? — улазим и видим: на прагу његова стана лежи његов шура, 17-годишњи дјечак, откинуте и потпуно размрскане главе, тако да на њој виси само доња чељуст. У близини лежи дио чела и комад образа, а између њих — отворено око. На стропу и по зидовима — мозак и крв. У рукама дјечака је двоцијевка. Опа-лио је у уста сачму из обје цеви. Због љубави, и због тога што у животу нема правде.

Истог сам дана из Москве добио телеграм: „Зина је умр-ла". Зина је дивна жена, мајка четворо дјеце, кћи оне госпође Позерн којој сам посветио једну своју књигу. То је био човјек кристално чисте душе. Једаред је спазила како њен муж откопчава блузу на грудима шваље која је живјела у њиховој кући и, видјевши то, пала на под. Од те ноћи је бо-ловала девет мјесеци и седам дана. Све вријеме је лежала у постељи, и преносили су је на чаршавима. Имала је запаљење читавог нервног система, нешто се догодило с ганглијама — је ли то могућно? Све јој је бољело: кости, кожа, мишићи, нок-ти, коса. Седам минута прије смрти рекла је: „Ускоро ћу умријети — богу хвала! За годину дана не говорите дјеци да сам умрла, молим Вас". И умрла је. Ја сам је волио. Прије пет година сам мислио да без ње нећу моћи да живим. А сад, пошто сам стигао у Москву, пратио сам њено тијело од Смо-ленског трга до Курске станице и — пошао у позориште да гле-дам „Сњежану". То је богохулство, то је ниско. Ја сам нека похлепна животиња или сам туп и безосјећајан? Сад, док Вам ово причам, осјећам стид, а иначе чак и не мислим о томе. И огорчен сам што не мислим. Сад . . .

Прије три дана, пробудим се рано ујутро и спазим на свом кревету дјевојку како сједи у ноћној одјећи. Она ме пита вјерујем ли у бога? Мени то личи на сан, и причам с њом о богу и многочему. Потом она устаје и одлази у друге собе, а одатле се одједаред зачује неподношљиво јаукање таште, жене и дадиље. Испало је да дјевојка није сан. То је полудјела сестра нашег сусједа учитеља Илинског. Сад су у

нас сви преплашени, и врата су забрављена, иако су болесницу већ одвели у болницу. Али из мог сјећања је нико неће одвести.

Видите како ми је живот фантастичан, бесмислен. Врти ми се у глави, и завидим Вам на Вашем миру. Чини ми се да се према Вама живот односи као према светињи — не узнемирава Вас у Вашој самоћи, зна Вашу тиху љубав према људима и не жели да је нарушава грубим насртајима. Можда све и није тако. Можда Вас он и не штеди већ Вас рањава у најосјетљивије. Ја Вам завидим зато што почињем да се питам: не труди ли се живот исувише да мене насити утисцима? Понекад ми се, видите, све брка у глави, не осјећам се посве добро.

А осјећам и то да су људи глупи. Да би лакше живјели, њима је потребан бог, а они га одбацују и чак се смију тима који га признају. Соловјев! Управо га читам. Како је уман и фин! Читам Анунција — лијепо! Али несхватљиво. Антоне Павловичу, шта Ви мислите, је ли потребан бог? Но, пустимо то. И опростите ми за ово неотесано и несувисло писмо које ће упасти к Вама, како замишљам, као буџица мутне воде. Опростите, неотесан сам као бик.

Дањилинову књигу ћу купити још колико сутра, прочитаћу је и испричати Вам утиске. Мирно ћу испричати. У Москви сам се упознао с Брјусовом. Много ми се свидио — скроман, паметан, искрен. Издавачко предузеће „Скорпион" — Брјусов и остали декаденти — наумили су да издадну алманах. Траже од мене приповијетку. Даћу им. Свакако. Грдиће ме, зато ћу и дати. И тако је превише популарности. Узгред, како је у праву Мењшиков кад каже да ја своју популарност огромно дугујем томе што ми се у штампи појавила аутобиографија. И у праву је кад ме прекоријева за романтизам, али није у праву кад вели да сам романтизам позајмио од интелигенције. Откуд у ње романтизам! Баво је понио!

У *„Недјељу"* [„Неделю"] нећу поћи, немам кад. Мењшикова не волим због Вјаземског и због Жедјонова. Он је пакостан, тај Мењшиков. И узалуд му је што толстојизира, не пристаје му и, чини ми се, само смета да се развије његов натпросјечан, плаховит таленат.

Пишем повијест, ускоро ћу завршити. И одмах се лаћам драме коју бих желио да посветим Данченку. А како сте Ви, Антоне Павловичу? Јесте ли што написали? Посе ми је показао Ваш телеграм у коме јављате да ћете му у октобру нешто послати. Посе се радује као дијете. И ја се радујем. Иако сте обећали, не шаљете ми коректуре Марксова издања. У реду. Сад и тако не бих стигао да пишем чланак. Али нађето ћу се забити негдје у самштину, све ћу прочитати и писаћу са задовољством, с весељем. А лијепа је ствар радити! Ето, пишем

и веома сам задовољан, премда је повијест дугачка и испашће досадна. Много ме мучи што јој никако не могу дати наслов.

Ипак, вријеме је да Вас пустим да се одморите. Довиђења!

Нека Вам бог да среће — отпутујте некуд. Чврсто Вас грлим.

А. Пјешков

Канатнаја, к. Љемке.

29.

Н. Новгород, 11. или 12. октобра 1900.

У Москви сам био, али књигу Данилова нигдје нисам нашао. Можете ли ми је Ви послати, па да Вам је вратим чим прочитам?

Био сам у Јасној Пољани. Понио сам отуд огромну гомилу утисака; у којој још увијек не могу да се снађем. Господе боже! Каква олош окружује Лава Николајевича! Провео сам тамо читав дан, од ујутро до увече, и непрестано сам промаатрао те гадне, лажљиве људе. Један од њих је директор банке. Он није пушио, није јео месо, жалио је што није хотентот већ културан човјек и Европљанин и, говорећи о разврату у друштву, од ужаса се за главу хватао. А ја сам га гледао и однекуд ми се чинило да је пијаница, прождрљивац и да посјећује Омона. Ноћу смо заједно пошли на станицу, он је успут с уживањем запалио цигарету и стао да се највулгарније руга вегетаријанцима. С њим је била кћи његова — 17-годишња дјевојка, лијепа и, сигурно, веома чиста. Чекајући воз, на станици, не могавши да се отмем свом утиску о лажљивости тог човјека, почео сам разговор о Омону и — ухватио лопова! Да, он посјећује крчме и чак је из омонке спасавао дјевојку, чак јој је, тобоже, дао 900 круна за спасавање њено. Лаже, подлац! Није за спасавање дао! Како је бестидно, како извјештачено о томе причао! И све пред кћерком, пред дјевојком. Затим је ту био неки полуидиот од трговца, такође биједан и одвратан. Како се они понашају! Лавов лакеј је бољи од њих — лакеји имају више осјећања личног достојанства. А ти људи су прави робови, они гмижу на трбуху, улагују се, спремни су да љубе ноге, да лижу пете грофу. И све је то лицемјерно, и њима непотребно. Зашто су они овдје? Баш као шкорпије и стоноге, они испузе на сунце, само што ове, макар и огавне, сједе мирно, а они се криве и дижу галаму. Одвратан утисак.

Много ми се допала грофица. Прије ми се она није свиђала, али сад у њој видим чврстог, искреног човјека, видим у њој мајку — поузданог чувара интереса своје дјеце. Она

ми је много причала о своме животу — ваља признати, није јој лак живот! Свиђа ми се и то што каже: „Не подносим толстојевце, мрски су ми због свог лицемјерја и неискрености." Док тако говори, она се не плаши да ће толстојевци, који сједе сасвим близу, чути шта прича, и то повећава тежину и вриједност њених ријечи.

Није ми се свидио Лав Лъвович. Глуп је и надут. Сићушна кометица без властите путање и још ништавнија у свјетлости тог сунца око којег лакомислено гамиже. Чланци Лава Николајевича „Ропство нашег времена", „У чему је коријен зла?" и „Не убиј" дјеловали су на мене као наивне творевине гимназисте. Све је то тако лоше, тако непотребно, једнолико и тешко, и тако му не пристаје. Али кад је он, Лав Николајевич, почео да говори о Мамину — то је било ђаволски лијепо, живо, тачно, снажно! И кад је стао да преноси садржај „Оца Сергеја" — то је било изванредно јако, и ја сам слушао приповијетку потресен и љепотом излагања, и једноставношћу, и идејом. И гледао сам у старца као у водопад, као у огромну елементарну стваралачку снагу. Чудесно је велик тај човјек, и задивљује свјежином духа, тако задивљује, да мислиш — сличан њему не може постојати. Али и окрутан је! На једном мјесту у приповеци, кад он, измучивши га претходно, леденим гњевом бога баца свога Сергеја у блато, ја сам замало заридао од туге. Не, Лав Толстој не воли људе. Он им само суди, и суди им сурово, управо страховито. Не свиђа ми се његово схватање бога. Какав је то бог? То је дјелић *грофа* Лава Толстоја, не бог, онај бог без којег људи не могу да живе. Вели он, Лав Николајевич, о себи: „Ја сам анархист". Дјелимично јесте. Али, рушећи једна правила, он ствара другу, исто тако окрутна за људе, исто тако тешка — то није анархизам, већ губернаторство некакво. Али све то прекрива „Отац Сергеј".

Говорило се о Вама очински-нежним тоном. Лијепо он прича о Вама. Изгрдио ме је због „Сељака" — исто лијепо. У Москви сам чуо да ћете ускоро бити тамо. Кад заправо?

Од многих људи сам слушао да је 39. извођење „Ујка-Вање" прошло необично лијепо. Кажу да је Вишњевски играо без вике и галаме и тако да је Лужски у сцени с њим поблиједио од страха, а затим заплакао од радости. Плакала је и публика и глумци. Ја бих, на крају крајева, ради тог позоришта хтио да се преселим у Москву. Па, довиђења!

Чврсто стежем руку. Поздравите Јалтовце. Пошљите Данилова.

Ваш А. Пјешков

30.

Олеиз, између 28. и 31. децембра 1900.

Драги Антоне Павловичу!

Јесте ли читали Ганејзерову „Чаробну лампу" у „*Петербургским ведомостима*" од 25? Невјероватно бесмислена и тривијална ствар, никад, у читавом животу, нисам такву будалаштину читао. Осјећам у њој нешто ружно, а шта — не разумијем.

Слушајте: бисте ли могли да с Маријом Павловном дођете у Олеиз да заједно чекамо Нову годину? Ноћили бисте овдје, смјестили бисмо Вас лијепо, мирно. Пјеваће код мене Миролюбов, Алексин, Магит, Балабан, Голденвајзер, Средини, Јарцеви и нико више.

Дођите ако можете лијепо се умотајте и докотрљајте. Ако да — јавите телефоном у Олеиз.

Клањам се Вашој мами, а Марији Павловној предајте цедуљицу.

А. Пјешков

31.

Н. Новгород, између 21. и 23. марта 1901.

Одавно сам се спремао да Вам пишем, драги и вољени Антоне Павловичу, али сам тако расположен да се ни на шта не могу усредсредити. Из дана у дан напето ишчекујеш нешто ново, из дана у дан слушаш немогуће разговоре и вијести, нерви су стално пренадражени, из дана у дан гледаш десетак и више људи исто тако узнемирених као што си и сам.

Јуче је из Питера наш гувернатор донио неколике тачне вијести: Вјаземски је протјеран; очекује се да ће против 43-ице и 39-ице литерата-потписника протестног писма због поступка полиције од 4. марта бити поведен поступак за подстрекавање отпора властима; у гардијским јединицама влада јако незадовољство због посљедњих наредби, а нарочито због тога што је козачки одред тјелесне гарде учествовао у тучњави од 4-ог. Постоји закон којим се забрањује да се јединице повинују команди лица која нису у саставу трупа — сигурно сте читали циркуларе Драгомирова који је јединице свога округа често подсјећао на постојање тог закона. А четвртог је козацима командовао Клајгелс. Исејеву су другови предложили да напусти пук. Уопште узев, официри се, ваља признати, веома часно држе. Затвореника због 4. су на саслушању углавном испитивали какву је улогу у тучњави имао Вјаземски и ко су она двојица официра који су извукли сабље у заштиту грађана

и били се с козацима. Ја сам једнога од тих официра видио у тренутку кад се пробио кроз кордон жандара. Био је сав обливен крвљу, а лице му је буквално било унакажено бичевима. О другоме очевици причају да је ушицом сабље ударао по главурдама козака и викао: „Туците их, пијани су! они немају права да нас бију, ми смо публика!" Некакав официр-артиљерац је на моје очи ударцем сабље (не голе) збацио жандара с коња. За све вријеме тучњаве официри су испод коња извлачили жене, чупали похапшене из руку полиције и уопште су се изванредно држали. Исто је тако у Москви, гдје су се официри готово извињавали грађанима утјераним у мањеж, наглашавајући да се наредбама полиције морају повиновати по заповијести команданта трупа а не по војном статуту. Улога Вјаземског је оваква: кад је Н. Ф. Ањенски јурнуо да брани Пјешехонова кога су млатили, Вјаземски је такође јурнуо за њим и викнуо Клејгелсу да прекине с тим безобразлуком. А кад му је пришао испребијани Ањенски, Вјаземски га је привео Клејгелсу и изговорио разне грубости, гласно га оптужујући за звјерство, за злоупотребу власти итд. Туган и Струве су пуштени из затвора. Из Питера шаљу затвореника у прогонство. За ускрс се у Петрограду очекују нови нереди. Исто то очекује се у Кијеву, Јекатеринославу, Харкову, Риги и Рјазању, гдје је, на богослужењу за здравље Побједоносцева, народ, заједно с прогнаним студентима, већ направио скандал. И у нас су могуће гужве. Овдје има око 70 студената из других градова — полугладних, премлаћених, разјарених, који и масе разјарују. Лијепо Вас молим, дрги Антоне Павловичу, поприкупите парица за гладне студиозе, јер овдје извори пресушују. Сад се у Јалти одржава конгрес, вјерујем да је могућно прикупити стотину-двије. У Москви и Питеру је доста скупљено, и тамо слати нема потребе.

Сад сам примио писмо из Владимира. Земцима* који су потписали телеграм Ањенском предложено је да напусте дужност. Прича се да ће то исто бити и с нашима. Ми Нижњегороци треба тек да платимо телеграм с изразом саучешћа савезу — није одобрено да се телеграм преда адресату, о чему сам званично обавијештен. Упркос и захваљујући репресалијама, опозиционо расположење јако расте.

Исљедни поступак у вези с предметом од 4. марта утврдио је тачне податке: 62 пребијена мушкарца, 34 жене, 4 убијена — технолог Стелинг, медицинар Ањенски, курсисткиња и старица коју су коњи згазили. Од полиције, жандара и козака рањено је 54. И то за цигло 30—40 минута! Судите сами како је то био жесток окршај! Никад ту тучу нећу заборавити! Дивље, звјерски су се тукле и једна и друга страна. Жене су хватали

---

* *Земци* — представници локалне самоуправе у царској Русији. — *Прев.*

за косе и бичевали, једној мојој познаници курсисткињи пребили су леђа као јастук, до модрила, једној другој су преломили главу, једној су око избили. Али упркос крвавих њушки, још није сигурно ко је побједник.

Па, засад, довиђења! Много сам зажелио да Вас видим. Чврсто стежем руку. Молим Вас, постарајте се око новца. Поздравите познанике. Наши старовјерци су послали цару петицију о вјерској толеранцији, потписале су је 49.473 особе. Власт неуморно тражи иницијаторе и извршиоце. Уопште узев, власт има пуне руке посла. Надам се, имаће и више. Живот је постао напет, стравичан. Као да се негдје у близини, у сутону догађаја, притајила огромна црна звијер, па чека и смишља кога ће да прогута. А студентићи су мили људи, сјајни људи! Најбољи људи ових дана, јер неустрашиво иду — да побиједе или да изгину. Није важно хоће ли погинути или побиједити — важна је борба, јер је борба живот. Лијепо се живи!

Па довиђења, довиђења, мили мој Антоне Павловичу, бог Вам дао здравља, воље за рад, среће — јер никад није касно да човјек буде срећан. Свако, свако добро, добри човјече.

А „Три сестре" се дају — прекрасно је! Боље од „Ујка-Вање". Музика, а не глума. О томе ћу писати касније, кад се мало приберем.

А. Пјешков

32.

Н. Новгород, 27. јуна 1901.

Драги Антоне Павловичу!

Ваше писмо од 18. добио сам тек данас, 27. Сву кореспонденцију примам преко жандармеријске управе — отпечаћену и прочитану, писма и телеграме задржавају по пет дана. Молим Вас, ако будете писали, пишите на женино име. И моја писма такође пропадају у огромној већини, тако да се слабо надам да ће ово стићи до Вас. Поводом предлога (А. Ф.) Маркса одлучно одбијам да с њим имам било какве везе, без обзира које услове нуди. Штавише: Средин ми је понешто рекао о увјетима под којима сте Ви Марксу продали своје књиге, и ја бих Вам предложио слиједеће: пошаљите тог лихвара Маркса до свих ђавола. Пјатницки, директор „Знанија" каже да је Маркс, штампајући Ваше књиге по 40.000 у једном издању, већ одавно покрио суму коју Вам је исплатио. То је пљачка, Антоне Павловичу! И не трошите Ви своју снагу зато да би се тај Нијемац њеним плодовима окористио. И стога Вам ја у име „Знанија" и у своје предлажем: раскините уговор

с Марксом, вратите новац који сте од њега ȳзели, чак с каматом, ако је потребно. Ми ћемо Вам набавити колико хоћете. Потом дајте своје књиге да ми штампамо, тј. ȳђите ȳ „Знание" као саȳлагач и сами објављȳјте. Ви ћете добијаȶи *читав приход* и нећете имати никаквих брига око издавања, и при томе ћете остати потпȳни господар својих књига, „Знание" ће на њих само ставити своју фирмȳ и ȳз њих ће разаслати своје каталоге — ево, то је корист, и то огромна, којȳ оно добија од издавања Ваших књига под својим именом. Ви, кажем, остајете пȳноправни власник и, понављам, сва добит је Ваша. Могли бисте, издајȳћи их ȳ већем тиражȳ ȳ односȳ на Маркса, књиге појевтинити. Вас сад читајȳ по селима, чита Вас градска сиротиња, а 1,75 дати за књигȳ таквом читаоцȳ је скȳпо. Мили мој, пошаљите Нијемца дођавола! Богами, он Вас пљачка! Бестидно Вас поткрада! Помислите: ја сам за једно издање примио 17.000, тврдим Вам!

„Знание" може и да Вам просто гарантȳје неки годишњи доходак који бисте Ви одредили, чак и 25.000. Поразмислите о томе, драги Антоне Павловичȳ! И како би то било сјајно: Ви, Пјатницки, Посе и ја. Али, доста о томе.

Ево шта, Антоне Павловичȳ, дајте да издамо алманах. Средин вели да Ви имате готовȳ приповијеткȳ, ја ћȳ написати, затим Бȳњин, Андрејев, Вересајев, Тељешов, Чириков и још понеко. Хонорар — како ко прима — ȳкљȳчȳјемо ȳ цијенȳ зборника, а добит дијелимо подједнако, тј. ако добит бȳде 2000, а табака ȳ зборникȳ 10, добијаћемо по 200 р. за табак. Ко напише 2 табака — 400 р., ко 1/2 т. = 100 р. и још ȳобичајени хонорар: Ваш 700, мој 200 итд. Алманах „Знание" издаје на кредит, издање је лијепо, ставићемо фотографије с лијепих слика, штампаних ȳ иностранствȳ. Шта мислите о томе?

Код мене живи Средин са женом, а кȳћа се шаперȳје, и цио дан је паклена галама. Али то нама не смета да живимо. Средин је добио ȳ тежини око 5 ф., ја се осјећам врло сношљиво. Мојȳ женȳ боли јетра, кћи дречи, Максимка прави несташлȳке, а драма се још не креће с мјеста. Сȳтра вјероватно долази Алексин, спрема се да дође Нестеров, био је Н. К. Михајловски. Разнолико је и дȳши корисно.

Мој пријатељ Петров-Скиталец, аȳтор потресних стихова, још ȳвијек лежи ȳ затворȳ, то ми је камен на срцȳ. Ȳпознао сам се с једним жандаром — сјајан је младић, а жена мȳ је — замислите! — ȳ извјесном смислȳ моја васпитаница: дрȳжио сам се с њом кад је била дјевојчица од 4—7 година. Сад је невјероватно лијепа, честита и јако јој тешко пада гадна мȳжевљева слȳжба.

Драги и вољени мој, бȳдите добри и схватите озбиљно то што сам Вам писао о Марксȳ и „Знанијȳ". Вјерȳјте, све ово ȳопште није моја фантазија, већ озбиљна ствар. Остварити је није тешко, ȳколико Вам Нијемац ȳговором није везао и рȳке

и ноге. Сложићете се: зашто да га Ви богатите? Ви бисте с великим новцем могли отпочети некакав велик, добар посао, од којег би стотине и хиљаде имале користи, а не тај похлепни неотесанац. Чекам одговор. А што се уговора тиче, савјетујем да га покажете Пјатницком, а не адвокату.

Олги Леонардовној љубим њене миле шапице и желим joj среће, много среће! исто тако и Вама. Моја жена моли да Вас поздравим. Мене тјерају у Швајцарску. Чврсто стежем руку Вашу, чаробни човјече. Пишите ми на жену.

А. Пјешков

Поздрављају Вас Средини.

33.

Н. Новгород, између 27. јула и августа 1901.

Добри мој Антоне Павловичу — 75 т. ћемо наћи, то је маленкост, само ако одлучите да не допустите Нијемцу да Вас пљачка. А пљачка Вас он одвратно. Већ сам писао директору-наредбодавцу „Знанија" Пјатницком да ради око добијања новца. Држим да Ви лично нећете морати да имате с Марксом посла око поништавања уговора — просто ћете Пјатницком дати овлашћење, и он ће Вам вратити Марксов уговор, и Ви ћете тад опет бити потпуни господар крви и тијела свога.

Како бих слатко откинуо празну тикву Сергејенка који Вас је увукао у ту историју! Исто тако бих и Маркса испљускао по ћели.

Антоне Павловичу, бисте ли могли да пошаљете копију Ваше погодбе с Марксом Константину Петровичу Пјатницком — Невски, 92, канцеларија издавачког предузећа „Знание"? Или бисте ли хтјели да Пјатницки и ја дођемо до Вас? Ако Вам ово одговара, брзојавите мени и њему или само мени, и доћи ћемо.

Чим примим Ваш телеграм, поднијећу министру молбу за одсуство и истог тренутка путујем к Вама.

Олги Леонардовној љуби шапице, а моја жена је грли, Вама пак чврсто стеже руку.

Овдје живимо у облацима дима, у тмастим, тешким облацима који су нам украли сунце, ваздух, простор — све! Али осјећамо се изванредно, мада до миле воље кашљемо.

Грлим Вас, чекам одговор.

Ваш Максимич

34.

Н. Новгород, не прије 15. септембра 1901.

Драги Антоне Павловичу!

Полицијска управа ми је наредила да хитно отпутујем из Нижњег у један од губернијских среских градова, који сам изаберем. Није одређен датум кад ће ме протјерати, па зато, и још из неких разлога, могу бити непогрешиво сигуран да ће ме напољеће отпремити на двије године у Вјатку или Архангелск. Та ми ствар не смета да живим, ништа ме не узбуђује и, једном ријечи, ђаво нек их носи!

Али засад, до пољећа, више бих волио да живим на Криму него у Сергачи или у Лукојанову, и ради тога сам поднио молбу да ми допусте одлазак на Крим. Тако би се могло десити да се ускоро видимо.

Драму пишем пуном паром а осјећам да ми не иде. Обећао сам Немировичу да ћу је послати крајем септембра и хтио бих да одржим ријеч.

Засад довиђења! Поздравите Олгу Леонардовну! Ако будете видјели Лава Николајевича, реците му да му од свег срца желим здравља!

Ваш А. Пјешков

Молим Вас пишите ми на жену, јер моја писма још увијек прегледају и задржавају жандари. Овдје ћу по свој прилици остати до октобра, како бих стигао да распродам ствари и припремим се за пут.

35.

Н. Новгород, 25. или 26. септембра 1901.

Драги мој Антоне Павловичу!

Да сам бар раније знао да сте у Москви! Замолио бих Вас да, ако икако можете, дођете намало овамо. Страшно желим да Вас видим, а уз то — завршио сам драму, волио бих да је Ви чујете. Немирович је хтио да дође у петак, кад бисте могли и Ви!

А драма је испала крештава, усплахирена и, рекао бих, празна, досадна. Никако ми се не свиђа. Назиму ћу обавезно писати другу. А ако ни та не успије, десет ћу их написати, али ћу постићи што желим! Да буде складно и лијепо као музика.

Заразила ме је ова форма писања. Колико сам се једио, колико папира исцијепао! И премда сад јасно видим да је све то узалуд, ипак ћу наставити с писањем. Немам завршетка

„Тројице". Тако су дивљачки опустошили *„Жизнь"*, да није остало ни папирића, па сам морао замолити штампарију гдје се часопис штампао да ми бар један отисак пошаље. Послали су цензорски, сав испрецртан. Упутио сам га „Знању".

„Тројица" су већ одштампана, октобра се пуштају у продају. Написаћу да Вам одмах пошаљу.

Поднио сам молбу министру унутрашњих послова да ме прије прољећа пусти у Јалту. Истовремено сам мјесним властима изјавио да, док не стигне одговор од министра, нећу никуд ићи из Нижњег и да ме, ако им је мило, шупирају у Арзамас. Засад су примили к знању и остављају ме на миру.

Међутим, ако ме министар у Јалту не буде пустио, сматрам да се они неће постидјети, и ја ћу пјешке прећи пут до Арзамаса. Немам ништа против.

Жена ми побољева, и због тога јако бринем, али уопште узев, живим доста добро, у посљедње вријеме сам много радио, крајем августа сам се петљао са Шаљапином. Он ми се веома допао — једноставан, искрен, сјајан момак!

Како сте са здрављем? Да ми је да Вас видим! Много желим.

Гајим наду да ћемо се ускоро срести у Јалти. Кад бисте свратили овамо! И зовем Вас, и бојим се да Вас зовем. Јер, прво, пут би Вас можда заморио, а друго — на Вас би прилике у којима живим сигурно непријатно дјеловале. Бучно је, бесмислено. А како би било да ипак дођете с Немировичем? Развеселили бисте нас — огромно.

Чврсто стежем руку Вашу, дивни човјече.

А. Пјешков

36.

Н. Новгород, између 23. и 28. октобра 1901.

Хвала за писмо, Антоне Павловичу!

Јако сам се обрадовао кад сам га прочитао, а особито су ме одушевиле Ваше напомене! Ради се о томе да се мени драма не свиђа, никако ми се не свиђа, али прије Вашег писма нисам схваћао зашто, већ сам само осјећао да је недотјерана и невјешто писана.

А сад видим да Тетјерев збиља заузима сувише много мјеста, Јелена мало, да је Нила искварило резонерство. А гори од свих је старац. Он је страшно лош, тако да се због њега чак стидим.

Али, убрзо ћу Вас видјети! Допуштено ми је да до априла живим на Криму — осим у Јалти. Одавде полазим око 10. и населићу се негдје у Алупки или између ње и Јалте. Кришом од полиције одлазићу к Вама — толико сам зажелио да Вас ви-

дим! За ово вријеме сам се много уморио и радујем се одмору. Опет смишљам драму.

Писао сам Јарцеву и замолио га да ми потражи некакав стан, овдје завршавам своје послиће, распродајем покућство и — полазим!

А дотле, свако Вам добро, све најљепше! Више нећу писати, јер ме боли глава, а у њој је нека збрка.

Чврсто стежем руку. Поздравите све познанике.

А. Пјешков

37.

Арзамас, 8. или 9. маја 1902.

Ево ме и у Арзамасу, драги пријатељу Антоне Павловичу! Уживам у црквама — овдје их је 36 комада! — а о становницима сам слушао да ме се плаше и да, бива, поводом мога појављивања овако говоре: „Живот без бриге бјеше, а сад их ђаволи нанијѐше. Сад ће и код нас кренути прокламације с револуцијама." Изузев разних људи нижег сталежа, к мени нико не долази, из страха да таква посјета не остави мрљу нелојалности, а мени то не смета. Живим тако и цијепам дрва, ради гимнастике. Изгледа да ћу много писати, мада још нисам почињао.

Овдје је тихо, мирно, зрак је добар, има много вртова, у вртовима пјевају славуји и под грмљем се крију шпијуни. Славуји су у свим вртовима, а шпијуни, изгледа, само у моме. Сједе у ноћној тами под прозорима и труде се да опазе како дижем буну по Русији, а не примијетивши то — хукћу и страше моје укућане.

Свака част министарству унутрашњих послова! Како неуморно скреће на мене пажњу руских малограђана! У Арзамасу је публика почела да читуцка Горкога, из оваквих побуда: „Треба га мало читати, ђаво га понио! Јер може на неки начин дознати да нисмо читали, па ће да каже: ‚незналице'." И, јадни људи, купују књиге! А мени је то од користи. Овдје је заправо врло занимљиво живјети, одавно нисам у једном мјесту видио толико много тупих и наивних људи! Дођите! Имамо огромну кућу, нешто око 12 соба, а ако Вам се учини да је ту вруће, прашњиво и досадно — отпремићемо Вас у Понетајевски манастир — дивно мјесто, 20 врста одавде. Тамо је и ријека с рибама, језерца, вртови и — 700! монахиња! Замислите — 700! Или ћете поћи у осамљени Саровски манастир, такође изврсно мјесто, а борова шума је тамо изванредна. Овдје је, код нас у Арзамасу, ријека Тјоша, у њој малишани веома успјешно лове гргече, штучице и мале карасе. Узећемо чамац и ја ћу

Вас возити по ријеци, а кад стигнемо на мјесто гдје има риба, ја ћу читати књигу, а Ви — ишчекивати да Вам гргеч загризе. Угодан начин живота, богами! Овдје је врло добро млијеко и има пуно дивљачи. Стално једемо шљуке и лештарке. Јевтино је!

Дођите! И поведите тету Олгу, она би припремала своје улоге и подгојила здравље, заједно с мојом шипколиком женом.

Баш бисмо дивно проживјели! У врту ћемо, под старом липом, разапети мреже и, лежећи у њима, ћутке гледати у арзамашка небеса. А пронаћи ћемо још и многа друга задовољства. За случај да се озбиљно ријешите да дођете овамо, послаћу Вам жену у Нижњи да Вас сретне.

А ево шта ћете рећи тети Олги: она је писала о мојој фотографији за Икскул, но ја *такве* фотографије немам. У том ме је виду сликао алупкински фотограф, зове се Виноградов или Пономарјов, не сјећам се. Али у Алупки су двојица — може се дознати. Тако да је лакше О. Л. него мени да ту слику добави, а све се то чак и телефоном може удесити. Потом, ако кренете, слику донесите овамо, а ако не кренете, онда је пошаљите. Па засад, свако добро. Жељно чекам одговор. Најљепше ће бити ако умјесто одговора дођете Ви сами. Одиста, потребно је да отпутујете из тога глупог мјеста, та дојадило Вам је! А моја жена моли да Вам напишем да имамо и добру кухарицу — њу позивају у манастире да спрема храну кад долази архијерej. Тако је то. Кунем Вам се, овдје је у сваком погледу боље него код Вас, само нема мора. Али зато има бара и у њима таквих жаба да се чудом чудиш! Величином су као пресвијетли кнез Ливен, заиста!

Поздравите Јалтовце. Свима се дубоко клањам и желио бих да их све видим у Арзамасу, само — не под полицијском присмотром, јер нисам пакостан.

Чврсто стежем руку.

А. Пјешков

А занимљив је живот на земљи, богами! Тети Олги — што скорије оздрављење и потом — жеље да дође овамо. И Вама такође.

За случај да се збуду неке неочекиваности којима се надам, моја би Вас жена правовремено извијестила.

38.

Арзамас, почетком јуна 1902.

Стигао ми је Баранов и саопштио да каните ићи на Волгу. Од Нижњег до мене је жељезницом седам сати вожње, али врло рђаве вожње! Међутим, ми имамо врт, с огромном липом,

и под том липом пијемо чај, двапут дневно. Имамо и четири празне собе, намијењене Вама. Празне су само зато што нису заузете, а у њима постоје кревети, столови и све што је потребно. Ријека Тјоша је лијепа ријека, и рибâ је у њој колико Вам душа жели! Озбиљно! Ја послије купања дуго сједим на обали и проматрам како у води луњају црвенперке, гргечи и остали синьори. Веома је занимљиво! Особито ми се свиђа околина — пространа, зелена равница, посијана селима.

Овдје је раскошна тишина! Одличан ваздух. Шумских јагода и млијека има колико пожелите!

Сигуран сам да ни Вама ни тетици Олги не би нимало шкодило да поборавите овдје мјесец дана и похраните се богатствима земље арзамашке. Зато — размислите! И, пошто размислите, брзојавите: бива, крећемо!

А тај Баранов је глуп. Тако глуп да се такви примјерци одиста ријетко налазе. Брбља ми разне огавне којештарије о позоришту, и мада га из дана у дан опасно грдим, доказујући му да је и будала и ништарија, на њега то уопште не дјелује. Највјероватније ћу морати да га увриједим.

Јако сам зажелио да Вас видим. Ускоро ћу Вам послати драму, јавите куд?

А што се тиче Пљевеа и његове бриге за мене, нешто ми није вјероватно. Али, живи били па видјели. Овдје ратујем с полицијом, чиме се никад нисам бавио. Некакав полицајац Данилов, најобичнији полицијски официр, зажелио је да ми покаже колико је он силан човјек на земљи арзамашкој, и једанпут, на најдрскији начин, упада он у мој стан и отпочиње, не мање дрско, да испитује ко ми је у гостима. Наздравље! Кажем му ја: шта вам је, излазите, мили, напоље, а ако вас занимају имена гостију, идите у хотел гдје ти гости живе, па тамо узмите податке о њима. Али тај опасни и мудри представник власти почне да виче на мене како он има право да у свако доба дана и ноћи улази у мој стан и чак, ако усхтједне, својевољно изврши претрес. Отишао је. И без обзира на то што су гости у Арзамасу боравили три дана, у хотелу се није о њима распитивао. А недавно је још љепшу ствар измислио: Веру Колберг, која, због крајње тешког здравственог стања свога брата, живи код нас, позвали су телеграмом у Нижњи, гдје они имају апотеку. Обавијестила је полицијског окружног начелника да мора путовати и — пошла. А на станици јој прилази Данилов и вели: „Ко вам је одобрио да путујете?" Она објашњава. Али Данилов виче: „Изволите изићи из вагона!" Ето како се у Арзамасу опијају влашћу и каквим се глупостима ја морам бавити. Жалим се вишим властима, али засад, видите, њихове милости нисам осјетио. Под прозорима мојим шета полицајац, а понекад проће и САМ Данилов на коњу; при томе продорно и усредсређено загледа у унутрашњост мог оби-

тавалишта, очито у жељи да сазна колико успјешно ја градим револуцију, конституцију и остале ствари које се не једу. Занимљиво је, али и огорчава.

Понављам: долазите под надзор Данилова! Овдје је — осим њега — све врло добро!

Жена моја, поздравља. Ја такође.

Чврсто стежем руку.

А. Пјешков

39.

Арзамас, између 17. и 25. јула 1902.

Драги пријатељу Антоне Павловичу!

Пошто прочитате драму, молим Вас да ми је што прије вратите, јер понешто морам још поправити.

Јако бих желио да будем на пробама, молим Владимира Ивановича и Константина Сергејевича да око тога пораде код московског генерал-гувернатора.

Много поздравите Олгу Леонардовну, њена ме је болест јако ожалостила. Тако сам рачунао с њом — било би врло лијепо кад би се она прихватила да игра Васиљису!

Кад будете прочитали, осим тога како Вам се драма чини, јавите и шта мислите о томе шта би ко играо.

Чврсто стежем руку!

А. Пјешков

Код мене је Алексин.

То је сјајан момак, толико ми је жао што га мало познајете! Врло добра душа!

Још нешто: обућар из села Борисполља, Полтавска губернија, моли Вас да му пошаљете своју књигу гдје је штампана приповијетка „Камелеон". Слушао је у вагону како људи који су читали ту и друге приче хвале Ваша дјела, а пошто он не зна Вашу адресу, написао је мени да бих Вас ја замолио да му пошаљете књигу и фотографију. Сиромашан је, има велику породицу. Хоћете му послати, да?

Књиге које сте ми дали предао сам Татариновој на коричење и до сада никако не могу да их добијем, и поред писама, телеграма и осталог.

Баво би знао шта је то!

А. П.

40.

Арзамас, од 1. до 8. августа 1902.

За четврти чин се не бојим. И — ничега се не бојим, таква је ствар. Пао сам у очајање.

Ах, кад би ме пустили у Москву!

Баволски желим да Вас видим и да будем на пробама Ваше драме. И своје. И да видим све људе — људе који брзо ходају, не носе кравате што засљепљују очи и, осим о усољеном месу, понашању докторове жене, и игри у 66 или у 666, имају још о чему да причају. Дозлоградило ми је овдје. У глави ми звони 36 звоника, а прса ми шкрипе као неподмазане таљиге. Апетит ми је — никакав. Пијем арсеник.

Чекам Немировича који је хтио да допутује 10-ог. Знате ли гдје је Шаљапин? Кад би ми он бар посудио пара, молјакао бих гувернатора да ме пусти на сајам и пробанчио бих се у славу бога и част древнога града Нижњег. Сад не пијем никаквих одурних течности осим млијека.

Ако ме најесен не ослободе одавде, заљубићу се у собарицу умировљеног инспектора који живи прекопута нас, одвући ћу је на највиши градски торањ и — бацићу се с њега доље, јасно с њом. То ће бити — трагична смрт М. Горкога. Или — овдје има једна дама која иде у *конфедератки,** с бичем у руци и псом о ланцу; кад се сретне с „лицем под присмотром", она прави ужасно презрив израз и окреће главу. Дакле, ја ћу ту даму узети за лијеву ногу и окупаћу је у смрдљивој бари „Сврака", а затим ћу је натјерати да поједе годишњи комплет „*Московских ведомости*" — без службених огласа, додуше, бог јој помогао! Свакакву гадост мораш жалити. То ће бити „звјерски поступак М. Горкога". Уопште ћу ја, ако ме не уклоне одавде, „дати хране новинама".

Киша пада, ђаво да је носи. Пси завијају, вране гракћу, пијетлови пјевају, звона звоне, а људи — нема. Улицама само попови ходају и траже — кога би сахранили, макар и за 30 коп.? Собарица умировљеног инспектора једина је занимљива жена на свих 10.000 житеља, али она, вјештица, тако усрдно служи Амору да ће је њени обожаваоци посигурно растргнути на комадиће или ће јој Венера нос откинути.

Недавно се близу мене објесио обућар. Ишао сам да га видим. Виси и публици језик показује — па шта? Ја, ево, клиснух од вас, а ви, дед, изволите! Дедер, поживите! А његова газдарица плаче — он јој је остао дужан једанаест рубаља у сребру.

---

* *конфедератка* — пољска национална капа, најприје су је носили конфедерати (1768). — *Прим. прев.*

Ох, каква чамотиња! Тачно као зими у води, само штипа са сваке стране, само гуши. Супружици се Вашој клањам до земље. Хоће ли она Васиљису? Мило ми је. Јако сам то желио.

Па, довиђења!

Чврсто стежем руку.

Хвала Вам.

А. Пјешков

41.

Н. Новгород, 1. или 2. октобра 1903.

Драги Антоне Павловичу!

Сјећате ли се: обећали сте дати причу за зборник „Знание"? Тај посао — посао око издавања зборника — приводи се крају. Андрејев, Буњин, Вересајев, Чириков, Гусев су написали, ја ћу написати ускоро. Јако бих желио да Ви учествујете. Можемо ли се надати? Рок — крај октобра. Будите добри и одговорите.

Овдје је снијег. Лијепо је! Људи се возе санькама. Како је Ваше здравље? Јесте ли завршили „Вишњик"?

Чврсто стежем руку.

А. Пјешков

42.

Н. Новгород, око 20. октобра 1903.

Драги Антоне Павловичу!

Вјероватно Вам је Олга Леонардовна већ писала да ће се зборник штампати у добротворне сврхе — 10% од добити одбијамо у корист Нижегородског друштва за узајамну помоћ студентске омладине ради изградње дома за учитељску дјецу.

Тај одбитак се не урачунава у ауторски хонорар.

Веома ме радује што ће Ваша драма изићи у нашем зборнику, веома!

У новембру — око половине — бићу у Москви, значи, видјећу Вас. И то је врло добро.

Е па сад — све најбоље и здравља!

Ваш А. Пјешков

43.

Н. Новгород, децембра 1903.

Шаљем Вам, драги Антоне Павловичу, писмо које сам примио за Вас.

Пише веома необичан и занимљив младић, кад бисте му послали неколике своје књиге, он би се помамно одушевио.

Тако у Москви нисам ни стигао да свратим до Вас, кајем се и извињавам, али толико сам разних налога имао о овом одласку да није било кад, да, одиста, нисам имао ни трунчице слободна времена.

У јануару ћу опет доћи, а тада већ да „трајним вријеме".

Поћи ћу на Шаљапинов бенефиц, на изложбу савеза сликара, укратко, водићу расијан живот. Уморио сам се као старац и нисам посве здрав, боли ме тиква и боле груди. А поред тога, треба и радити, за шта нема времена.

Све сањам да ми је да изнајмим чамац и одем на сред океана, па да тамо, у самоћи, ловим гргече.

Не волим риболов, али шта да се ради?

Чврсто стежем руку.

А. Пјешков

Да, имам једну покорну молбу.

обратиће Вам се Московско друштво за помоћ студенткињама, с молбом да дате причицу за зборник који то друштво издаје у сврху изградње дома.

Придружујем и своју покорну молбу: дајте нешто! Ствар је добра и зборник ће бити занимљив. Штампаћемо га у „Знању", 30—40 хиљада.

Потом, желим Вам из све душе бодрости и добра здравља.

А. П.

Превод с руског *Вере Зоговић*

ЗАВРШЕТАК ПОВЕСТИ О ХЕГЕЛУ

Радомир Смиљанић: *Бекство на Хелголанд*, „Просвета", Београд, 1977. год.

Трећи том трилогије о Хегелу Милирадовићу и његовим следбеницима *Бекство на Хелголанд* нуди могућност да се о њему говори на два начина. Први би био да се то дело анализира као и сваки други роман, да се не узму у обзир претходна два тома и да се о књизи говори као о самосталној творевини. Као и два претходна Смиљанићева романа из исте трилогије — *Неко је оклеветао Хегела* и *у Андима Хегелово тело* — и *Бекство на Хелголанд* има једну своју заокружену причу која се може пратити — са два изузетка, — и без икаквих претходних знања о другим Смиљанићевим књигама.

Хегел Милирадовић, комбинација песника и филозофа, мислиоца и хохштаплера, несвесног те своје друге карактеристике, долази са својим верним следбеницима у Дубровник где се светска елита покупила на једном симпозијуму који треба да расправља, ни мање ни више, него о данашњем свету и човеку у њему. Наравно, пошто Хегел Милирадовић долази на тај симпозијум без позива, он је припуштен на њега тек после низа различитих згода какве се дешавају у авантуристичким романима и на цртаном филму. На симпозијуму долази до наглог обрта. Једни су очарани Хегеловим излагањем, други, мислећи да је он шарлатан који је злоупотребио трибину конгреса, настоје да га што ефектније одстране из сале. Оцењујући да једна таква личност може да буде корисна у њиховим пословним комбинацијама, један амерички и један немачки бизнисмен користе Хегела Милирадовића за један свој рекламни трик. Хегел полази од тога да је највеће зло овога света новац и да би свет био разумно устројен тек онда када новца не би било. Бизнисмени помишљају да на Хелголанду оснују једно летовалиште које ће бити привидно бесплатно, односно које ће се финансирати из средстава за рекламу. Хегел креће на Хелголанд, не знајући за игру која се игра, наилази на различите компликације, допада затвора јер се установљује да је он починио крађу накита о којој је било речи у роману *Неко је оклеветао Хегела*, спасава се, настоји да се ослободи својих следбеника и коначно на Хелголанду доживљава тешко разо-

чарање; постаје свестан да је изигран и одлази драговољно са овога света. Да ли одлази, очигледно да ће нам објаснити наредне Смиљанићеве књиге, пошто приповедач и други верни следбеник Хегела Милирадовића Крешимир Панкреац на вест да је пронађен Хегелов костур одлучују да потраже свога учитеља.

То би отприлике била фабула Смиљанићевог романа *Бекство на Хелголанд;* нешто опширније изложена она даје могућности да се види каквог је опредељења и које врсте нови Смиљанићев роман. Није нимало тешко уочити да Смиљанићев роман припада једном виду авантуристичког романа новијег времена који за свој далеки узор има авантуристички и пикарски роман. Али за разлику од класичног пикарског и авантуристичког романа Смиљанићев роман има углавном пародистички вид. Фабула у њему на известан начин је пародија фабуле, заплет у њему је на известан начин пародија заплета. У поговору Смиљанићеве књиге Никола Милошевић указује на сличност са Дон Кихотом; та сличност није само у личности Хегела Милирадовића и Сервантесовог јунака, та сличност се може уочити и у развоју и у низању догађаја. Сви догађаји се свесно одвијају по једној одређеној схеми и та схематичност није нимало случајна. Постоје једноставно одређени људи чији су животи трасирани једним одређеним путем и њима се све што се у животу збива догађа на сличан начин. Пародистички елеменат у Смиљанићевом роману, дакле, јесте у функцији једне филозофије живота о којој се мора опширније проговорити.

Наиме, Радомир Смиљанић полази од претпоставке да у животу постоје одређена правила игре и да, слично Хакслијевој тези, одређени људи долазе увек у истоветне ситуације, што уосталом људско искуство може врло лако да потврди. До те своје тезе Смиљанић је могао лакше да дође емпиријским, него спекулативним путем. Како су људски животи у суштини историја у маломе, једна индивидуална историја, ако би тако могло да се каже, онда је потпуно јасно да и за њих важи оно што важи за поновљене историјске представе. А поновљене историјске представе, као што се зна, увек су фарсе. Оно што се догоди једанпут у животу може да нас узбуди, неколико пута одиграно може да нас забрине, али се и ту самим понављањем збивања полако искристалише једна комична димензија догађаја, ма колико он ономе коме се збива могао да буде и трагичан. Одатле, па до закључка, да је живот, ма шта се и иначе о њему мислило, у приличној мери и фарса, и да је у њему најзанимљивији тај фарсични елеменат потребан је један, и то не нарочито дуг, корак. Смиљанић је тај корак и учинио. У тај свет он је сместио и свог главног јунака Хегела Милирадовића и његове следбенике.

Једно од питања које су постављали многи читаоци, након читања Смиљанићевог романа *Неко је оклеветао Хегела,* могло би да се сведе отприлике у овај облик. Ко је заправо и шта је тај Хегел Милирадовић? Да ли је он мудрац, шерет, замлата, или све то заједно? Оно што је читалац имао да види, као производ ума Хегела Милирадовића, било је у драстичној противречности са одушевљеним коментарима којима су његови следбеници пропраћали те бесмислице. У другом делу *У Андима Хегелово тело* било је очигледно да су хохштаплерски елементи у Хегеловој личности однели превагу над оним другим. Остајала је додуше мала недоумица да ли је Хегел Милирадовић баш сасвим урачунљив или не, али та недоумица није била толико велика да би могла озбиљније да оспори утисак да је реч о једном од оних великих хохштаплера модерних времена који су умели да опчине свет и да га поведу за собом. Тај утисак опчињености доводио је помало роман *У Андима Хегелово тело* у вези са новелом Томаса Мана *Марио и Мађионичар,* с тим што је на крају романа *У Андима Хегелово тело* изостао онај спасоносни пуцањ којим је Марио ослободио и себе и свет мађионичара. У *Бекству на Хелголанд* Хегелов лик се коначно — докле? — уобличио. Хегел је добио изглед вође. У том вођи подједнако су равноправно удружени занос и рачун, мудрост и лудост, опседнутост једном идејом; склоност ка манипулацији није далеко од Хегела Милирадовића као што и пословни људи умеју да експлоатишу његове заносе. Али остаје прилично спорно ко је кога искористио, да ли Брик и Фриче — амерички и немачки бизнисмен — Хегела или овај њих, или је то на крају била узајамна услуга.

Хегел је и овде посматран из једног угла, њега се сећа један верни његов следбеник који себи, након доста година, поставља и једно овакво питање: „Шта је то могло бити на том чичи да нас онако слуди, да сви онако обезвијамо за њим!? Себе и све што је наше, нама блиско и познато да изгубимо" (страна 287). То је доследно кроз целу књигу становиште приповедања и више се може осетити како је Хегел изгледао својим следбеницима, него како су његови следбеници изгледали њему. Па ипак чини се да ту постоји једна противуречност; ако су следбеници обожавали Хегела Милирадовића, он их се помало плашио и, како се чини, доста их презирао; један модерни господар маса који уме њима да влада и који их презире, али се њима служи између осталог и зато што их се плаши. Било како било све лудости Хегела Милирадовића и његових присталица, — мада истини за вољу, они праве веће лудости од њиховог вође — могу се свести на лудост човека или људи који су опседнути једном препородитељском идејом. Хегел је и карикатура и пародија усрећитеља, отприлике на онај исти начин, на који су његови следбеници фанатичне присталице једне идеје домишљене до краја из које су извучене крајње консе-

квенце и на основу тих крајњих консеквенци изведена правила понашања.

Рекли смо да привидно друго становиште, Хегелово, није довољно присутно у роману. Оне бесмислице које Хегел говори тешко да се могу назвати било каквим становиштем. Тако је, уосталом, било и у два претходна Смиљанићева романа о овом чудноватом јунаку. Па ипак Хегелово становиште може да се назре. Као и сви људи опседнути једном усрећитељском идејом и Хегел Милирадовић о свету у коме живи и о пучанству које насељава тај свет има, благо речено, презрив однос. Осећајући потребу да човечанство усрећи, он подразумева чињеницу да свет није довољно зрео и способан да сам себе усрећи, већ му је потребан усрећитељ. Он хоће да побегне од својих следбеника, јер љубав по његовом мишљењу олако прерасте у мржњу, из чега би могло да се закључи да је њему до обожавања необично много стало, али да се плаши да ће то обожавање једног дана престати. Освојивши одређени број присталица један изабраник судбине, каквим себе очигледно сматра Хегел Милирадовић, неминовно мора да посегне за другим. Једно обожавање, како се чини, није довољно.

У том смислу, у роману *Бекство на Хелголанд*, Хегелов лик је колико толико дефинисан. Ово наравно без икаквих поређења, али као што је Кутузову после победе над Наполеоном остајало једино да умре, и он је то и учинио, тако је и Хегелу Милирадовићу, када се оформио пред читаочевим очима, остајало једино да ишчезне. Нешто слично учинио је Смиљанић и са другим својим личностима. Хегел се свео на двојицу присталица, Крешимира Панкреаца и М. П. који прича причу. Брачни пар Маловразић остао је потпуно изван приче и једина веза с тим људима јесу писма Софије Маловразић, која у хотелу „Англтер", чита наратор. Остале личности уведене су у роман први пут и оне су уведене у роман било као прототипови, било као карикатуре. Фатима Ризванагић преузела је у извесном смислу улогу коју је у нараторовом животу имала Софија Маловразић и неко понављање ситуација није нимало случајно. Оно одговара основној Смиљанићевој концепцији да се одређене ситуације стално понављају одређеним људима и зато однос његовог наратора према Фатими Ризванагић не може да буде битно другчији од односа који је наратор имао према Софији Маловразић. Исто тако и Хегел Милирадовић има сличне односе према обема јунакињама Смиљанићевих романа. Пословни свет дат је из једног потеза, то су више креатуре него креације и у први мах се читаоцу учини да Смиљанић није имао довољно снаге да тим личностима улије онолико живота колико је живота дао основним ликовима у свом роману. Другчије не би могло ни да буде из простог разлога што те личности као личности никакву снагу немају. Важни фактори потрошачког друштва, они своју снагу

изводе не из своје личности, него из моћи коју њихове личности оличавају. Њихова моћ није моћ личности, већ моћ одређене институције. Отуђени и помало папирнати они представљају симбол једног отуђеног света који је изгубио своју аутентичну физиономију. Нешто је друкчије са осталим сапутницима Хегела Милирадовића и његове братије. Ту Смиљанић полази од одређених прототипова, али настоји да им да што више карактеристичних особина или да једну карактеристичну особину до те мере предимензионира да она својом изразитошћу прекрили цео лик. Такав је случај са управником милицијске станице и са народним певачем Ејупом. Гастарбајтери исто тако немају индивидуалну боју, они се јављају у групи, делују као група и ишчезавају као група. Као и бизнисмени — важне полуге механизма потрошачког друштва и безначајни аустријски писари неважни али ипак неопходни шрафови у том истом механизму, — и гастарбајтери су оличења једног света, односно наличје онога што оличавају у извесном смислу бизнисмени. Женска свита која прати Брика и Фричеа исто тако има карактеристике групе која није далеко од популарне представе о секретарицама. Али да то није схема, него да је у функцији једног осећања света и једне идеје о свету, јесте нешто што не би требало посебно наглашавати.

Анализирајући у поговору романа *Бекство на Хелголанд* неке односе у роману Никола Милошевић је указао на везу која постоји између Смиљанићевог стваралачког поступка и неких елемената немог филма. Он је и указао на једно карактеристично место, а то је оно када се лепотице из пратње великих бизнисмена, у жељи да се окупају у базену са морском водом, окупају у сосовима и шатоима које су Хегелове присталице у свом праведном гневу на потрошачко друштво у базен бациле. То је веза која се може пратити у још неким ситуацијама као што се могу извести и неке друге везе. Бесомучна трка без одређеног циља и пакости, које, или праве Хегелу или Хегелове присталице праве његовим противницима, подсећају помало на пакости које Џери прави мачку Тому. Понешто је пародија на репортажу, на авантуристички филм, а чини се да је и један велики мајстор модерне филмске комедије Жан Пол Белмондо био Смиљанићу добра инспирација и за неке заплете и за неке расплете. У Смиљанићевом роману све је у подједнакој мери могућно и није могућно, а његов приповедач пошто је описао љубавну сцену између Хегела и Фатиме и сам не зна да ли се то доиста збило или је то само резултат његових напетих нерава и производ његове узнемирене маште. Стварно и нестварно у Смиљанићевом роману као и у свакој сатири и алегорији нису две одвојене сфере; они се прожимају и преплићу, а да се никада тачно не зна шта је шта.

Оно што је предмет Смиљанићеве сатире у овом роману не би било нарочито лако дефинисати. Наиме, постоје две

претпоставке које су потпуно равноправне, и врло је вероватно да је истина негде у средини или да је резултанта тих двеју претпоставки. Према једној претпоставци, која би се могла озбиљним аргументима бранити, предмет Смиљанићеве сатире јесте потрошачко друштво и односи који у њему владају. У роману није нимало тешко да се назру и институције потрошачког друштва које је Смиљанић изабрао да би свој критички однос према томе свету могао што боље да изложи. У првом делу трилогије *Неко је оклеветао Хегела* то је новац као мерило свих ствари, и туризам као једна од институција која даје обележје нашем времену. У другом делу *У Андима Хегелово тело* у питању је начин на који се лече болести и међу људима и у друштву, мада би било погрешно да се закључи да је Смиљанићу свака помисао на реформе антипатична. Оно што је Смиљанићу антипатично јесте реформа која пренебрегава своје основне циљеве. У *Бекству на Хелголанд* новац је опет извучен у први план и још понека институција о којој смо довољно говорили. Наравно, да се успут у сва три романа говори и о различитим правним порецима који су с једне стране заштитници одређених институција и истовремено и институција за себе. Други евентуални предмет Смиљанићеве сатире био би изабрани вођа и његове фанатизоване присталице. Тај изабрани вођа не би морао да буде само харизматски вођа нације, одређени помазаник једне више милости која поседује друштвену моћ. Хегел чак и не поседује друштвену моћ у оном смислу те речи у којем друштвену моћ поседују они који имају власт. Штавише он се у извесном смислу сукобљава ако не са поседницима тог вида друштвене моћи, а оно са онима преко којих поседници друштвене моћи ту своју моћ испољавају. У времену различитих звезда од политичких до спортских, и од научних до филмских, постоје и харизматски вођи различитих сорти. Нису ли и ти харизматски вођи различитих сорти једна од институција потрошачког друштва и једно од његових обличења. Обрачунавајући се са једним или другим, Смиљанић се практично обрачунава и са једним и са другим. Недоумице око онога што је предмет његови сатире више су формалне него стварне.

Тако би изгледао Смиљанићев роман *Бекство на Хелголанд* када би се посматрао као књига која нема неке ближе везе са претходним књигама из трилогије и где би упоређења међу њима била исто онолико оправдана као и упоређења међу књигама једнога писца које не припадају једном истом романсијерском или приповедачком циклусу. Као када бисмо због нечега, ово наравно без вредносних поређења, упоредили неке ситуације из *Рата и мира* са неким ситуацијама из *Ане Карењине*. Када се Смиљанићев роман *Бекство на Хелголанд* посматра као део трилогије, и када се разговор о њему неминовно претвори у разговор о трилогији у целини, онда се нова

књига Радомира Смиљанића указује као највиши домет трилогије, као књига која оправдава много штошта што нам је у претходним двема сметало, као дело у коме је Смиљанић много штошта започето довршио, много штошта домислио и извео до краја.

Међу књигама Радомира Смиљанића то је његова до сада најбоље написана књига. Начин на који је прича испричана јесте до сада најбоље употребљен начин приповедања када је реч о овом писцу. То је књига која у стваралачком развоју једног писца означава датум који није значајан датум само у његовом личном стваралачком календару. То је књига која је у многом погледу карактеристична за наше време и која иде међу значајније послератне српске романе.

Предраг Протић

САВРЕМЕНИ ВИД ГРОТЕСКНОГ РЕАЛИЗМА

Радомир Смиљанић: *Бекство на Хелголанд*, „Просвета", Београд 1977.

Роман *Бекство на Хелголанд* представља завршни део Смиљанићеве хронике о Хегелу Милирадовићу и наставља линију гротескног романсијерског казивања, какво смо већ упознали у романима *Неко је оклеветао Хегела* (1973) и *У Андима Хегелово тело* (1975). И овим романом хуморног израза и гротескних обрта Радомир Смиљанић покушава да одговори на нека од питања која се постављају пред савременог човека.

У роману *Неко је оклеветао Хегела* Смиљанић свога јунака доводи у неидентификовану, али препознатљиву паланачку средину. Већ у том роману, у првом делу трилогије, започиње заплет око украденог накита, који се разрешава у најновијем Смиљанићевом роману: тек сада, када је овај романсијерски подухват окончан, може се дати потпуна оцена сва три романа који улазе у трилогију.

Романом *Бекство на Хелголанд* Радомир Смиљанић завршава причу и заокружује лик Хегела Милирадовића, самозваног мудраца чија је појава означила улазак новог типа антијунака у српску прозу. У сва три романа трилогије Смиљанић је радњу концентрисао око ликова Хегела Милирадовића (главног јунака), младог приповедача и Крешимира Панкреаца (његових следбеника). Улога ових јунака у Смиљанићевој прози веома је сложена: аутор, свакако, не би успео, служећи се класичним књижевним ликовима, да оствари такву романсијерску концепцију, али опет, у другчије заснованом и на други начин остваренom роману такви ликови не би могли имати функцију какву имају у овој Смиљанићевој трилогији.

Своје јунаке Смиљанић посматра у три различите средине, пратећи кроз нити фабуле континуитет њихових авантура. Кључ Смиљанићеве трилогије је, чини се, управо у концепцији Хегеловог лика, и природа тога лика прва је премиса од које ваља поћи у тумачењу и овога романа и трилогије у целини.

Хегел Милирадовић је отворен, незавршен, комплексан, амбивалентан, па чак и контроверзан књижевни лик. Основну супротност видимо већ у његовом имену, на релацији између имена, односно надимка (Хегел) и презимена (Милирадовић). С једне су стране асоцијације на филозофију, на одређен систем мишљења, на канонизирану мудрост, а с друге је једно народно презиме које би, даљим рашчлањивањем, доносило нове алузије и друкчије нијансе (*мили, радо,* а затим *мили-радо-вић*). То није презиме које потиче од имена Милорад, већ од претпостављеног Милирад, „мили рад" — укратко, то је језичка играрија чијих димензија и последица по значење романа, може бити, и нисмо сасвим свесни, која може и да нам промакне, остајући негде у слуху или готово неприметно ишчезавајући у регионима подсвести. Али та антиномија садржана у имену главног јунака пружа широке могућности за анализу и тумачење Хегеловог лика.

Хегел Милирадовић већ у својој појави има нечег сатирског (дуга брада, танке ноге); такво је и његово понашање. Доносећи нека (неодређена и недефинисана) нова сазнања, која казује у својим изрекама, а која су још више (наводно) садржана у његовим „Легендама", у делу које пише, он одбија од себе рационалне личности. Још мање Хегел Милирадовић има среће с онима што емпиријски, кроз искуство, успостављају свој однос према свету. Он је ирационалан, каткад мистичан, иако се то у роману нигде посебно не наглашава; његов је лик сав саздан од опречних елемената, што доноси карикатуралне ефекте. Тако Хегел Милирадовић показује достојанствено неинтересовање за материјални свет и презир према задовољствима у животу. Али он се истовремено занима за женске драži, а склон је да искористи удобности где год може, па чак и да искоришћава оданост својих младих пријатеља и поклоника, остављајући све „практичне" послове и проблеме њима да их обављају и решавају како знају и умеју. Зато се може рећи да је овај лик, и поред местимично дискретно наговештених позитивних црта, изразито негативан: Хегела Милирадовића бисмо могли сврстати међу преваранте-занесењаке, привидно безопасне, мирне лудаке, самоуверене непризнате величине иза чије се незаинтересованости крије себичност, лукавство и користољубље у различитим облицима. И Хегел, као и сви јунаци овога типа, у животу и у литератури, не ради ништа на своју штету.

Као лик у Смиљанићевој трилогији Хегел показује још неке особености. Реч је, да тако кажемо, о „отвореном" лику,

или о дезинтеграцији, о разлагању лика. Он је грађен мозаично, појављујући се из почетка у свакој епизоди, али задржавајући своје старо (физичко) обличје (брада, изношен огртач, танке ноге, плетени кофер). Његов неспоразум са светом продубљује се из романа у роман, да би у трећем делу Смиљанићеве трилогије, у завршним пасажима романа *Бекство на Хелголанд*, дошао до кулминације. Хегел је бивао шерет-будала, лакрдијаш и комедијаш, глумац који глуми свој живот (своју једину, другу животну представу), а који истовремено живи од те глуме, он је заблудели мудријаш и безначајан преварант, принципијелан обијач, а то све чини час наизменично, час у исто време. Он је, разумљиво, и много шта друго. Он се, такође, у трилогији појављује изненада (у роману *Неко је оклеветао Хегела*), а исто тако у финалу овог романа *(Бекство на Хелголанд)* он на мистериозан начин ишчезава.

Један одломак у *Бекству на Хелголанд* показује односе и одлике ликова у Смиљанићевој трилогији:

„. . . Врева светине била је просто неиздржива.

— Не зна се шта је горе, радост или патња — промумла Хегел.

— Треба истрпети ове дане свечаности — рекох и ја тек да нешто кажем.

— Ја се само бојим да нам неко ове наше ствари не дрмне у свеопштој фртутми — јави се и Крешимир Панкреац, осврћући се подозриво на све стране."

Сва три јунака овде се потпуно експонирају: Хегел у својој пози мудраца, приповедач — настојећи да превлада јаз између Хегела и изразито приземног Панкреаца, између Хегелове „мисије" и практичних, свакодневних хтења и потреба, и коначно Крешимир Панкреац, који се никад не издиже изнад непосредно опипљивих ствари и проблема. Смиљанић вешто води радњу дајући наизменично шлагворте овој тројици јунака који заступају одређене ставове према животу. Треба, наравно, узети у обзир и степен искрености с којом говоре Смиљанићеви јунаци; и у том погледу јављају се разлике, јер се може претпоставити да Крешимир Пенкреац мисли и осећа оно што говори, да Хегел Милирадовић позира и фразира, док приповедач настоји да усклади тежње једнога и другога. Хегел је, привидно, у својој улози истрајан и доследан — сав у духу, у вишим сферама, док му је Панкреац опонент, сав приземан, окренут овоземаљском, жељан доброг јела и пића.

Приповедање у Смиљанићевој трилогији не држи се на класичним елементима романескне конструкције. Није битна ни фабула, ни сиже, а сами ликови имају специфичну функцију унутар приповедања. Битно је само *приповедање*, бескрајно исткивање нити, једна прича којој је довољно то што је прича, а остале релације и могућна тумачења долазе тек потом.

Своје приповедање Смиљанић је заснивао на односу означеног и означитеља, света и језика којим се о том свету говори. У томе је садржана визија трагикомичног неспоразума човека са животом, па и са самим собом. Излизани, баналнн, карикирани језик, који је смешан и необичан управо због своје колоквијалне обичности, због свог конфекцијског сивила, чини једну од равни Смиљанићевог приповедања. Другу раван чини систем гротескних ликова. Смиљанић своје јунаке ставља у одређен миље и контекст наглашавајући спој трагичног и комичног, узвишеног и баналног, људског и животињског, живог и механичког. Тај спој нема у роману свог разрешења, он не води — нити може водити — некој синтези. То је започето и незавршено спајање неспојивих елемената, које у систему књижевних слика добија своју визуелизацију. Такве су, на пример, слике голих, пожудних жена у хотелском басену у коме пливају јагњеће главе, остаци печења, комади торти; таква је и слика тих истих жена када голе, с остацима хране на себи, јуре хотелом; таква је и полазна слика романа *Бекство на Хелго-ланд,* када тројица јунака леже у јарку иза хотела, окружени хотелским отпацима. И у претходна два романа Радомира Смиљанића има таквих гротескних слика: епизода у аеродромском клозету, или сцене мокрења, у роману *Неко је оклеветао Хегела;* болесници у крошњама дрвећа, у роману *У Андима Хегелово тело,* итд.

Радомир Смиљанић ипак не бежи од стварносних елемената: у обе поменуте равни његовог приповедања уочавају се аутентични одломци стварности, тако рећи пресликани детаљи, али пренесени и укључени у један чудан, извитоперен, карикиран, у појединим тренуцима фантазмагоричан свет. Смиљанић не прелази у чисту фантастику, он не тежи чудесном, већ свој гротескна приказања држи на земљи, у једној реалности која је сама по себи фантастична. Отуда извесна сатирична нит, као и једна нота ироније у његовом приповедању. Следећи у поступку концепцију раблеовског „гротескног реализма" (М. Бахтин) Смиљанић покушава да елементе таквог виђења света прилагоди нашем поднебљу и нашем времену, сликајући човека чијим тежњама нису страни идеали Раблеове ренесансе. Он то чини истичући гротеску и колоквијалне говорне моделе у први план, да би као коначан резултат настала једна визија света у комешању и тражењу, у трагању за новим идеалима.

Три романа ове трилогије поседују ипак своје особености. У првом то је у извесном смислу „реалистичка" слика паланке, у другом пак разиграна, маштовита игра на граници реалности. Роман *Бекство на Хелголанд* заокружује причу о Хегелу Милирадовићу и, кроз гротескну визуру, доноси низ сатиричних инвектива, проширујући тако спектар значења једног амбициозног романсијерског подухвата.

Иван Шоп

ЧОВЕКОВА ПОБЕДА НАД СМРЋУ

Бранислав Петровић: *Трагом прах,* поема, „Глас", Београд, 1977.

У жаришту поеме *Трагом прах* Бранислава Петровића стоји борба против „праха времена", против пролазности, те победа над њом, која може да буде двојака: природа надвлађује смрт својом сталном циркулацијом, својим сталним обнављањем, а човек, — који је додуше и сам део природе, али се од ње ипак у многоме удаљио, како у добром, тако и у рђавом правцу, — постиже то својим стваралачким радом непролазне вредности.

Прво поглавље приказује у мозаичном низу слика саставне елементе мртве и живе природе, које су вечите у својим метаморфозама: воду, ватру, биљке, животиње, подсећајући на Гетеове песме сличне тематике, на *Метаморфозу животиња, Метаморфозу биљака, Тестамент* и друге. Те дубоке филозофске мисли Петровић казује средствима јасних, концизних и у својој једноставности правилних облика и начина неких народних дечјих песама:

„И дрво громом погођено
Бесмртно је.
И гнездо у његовој смрти свито
Бесмртно је.

И јаја у гнезду (јаја бесмртна!)
Бесмртна су.
И бесмртан је час
Кад јаје постаје птица!"

(I, 10.)

Но, људски је живот компликованији. Цена, коју човек плаћа за своју самосталност, независност од природе, уздизање изнад природе, јесте: страх од смрти:

„Његов је живот његов страх од смрти,
Живот сина твога, Човечице."

(II, 1.)

Али је природа, као околина и као нагон (зелене шуме, листопадне шуме, црв, гуја отровница) и даље присутна код човека, и као део рада (рука која јечам сеје). Поред овога виши психички процеси (пријатељство, љубав, мржња) и моменти друштвеног живота (породица, такмичење, ратови) одређују судбину човекову. Ове појаве пројицира као исечене квадратиће са филма друго поглавље, са формалне стране слично првом, али начин излагања постаје драматичан тиме што песник у првом лицу говори „Човечици" о чијем је сину реч.

Тежиште дела је на трећем поглављу, које представља у ствари самосталну херојску поему, пошто приказује судбину невино гоњеног, мученог и убијеног ствараоца, који превазилази своје доба. При том не описује случај неке одређене историјске личности, већ удес мученика свих времена, који може да се остварује било где и било кад. Начин излагања је и у овом поглављу расцепкан, налик на приказивање појединих слика неке визије, а драматичност је још више појачана тиме, што сад песник говори оптужујући гониоцима, убицама свог јунака.

Основну идеју Петровићеве поеме, која засевне ту и тамо, на више места у књизи, сумира песма која се налази на почетку и на крају дела. И основна идеја одражава Гетеову мисао, фаустовско решење: стваралачки рад од трајне вредности је то, којим рањив и смртан човек улази у вечност. И док се сва три поглавља књиге састоје из најједноставније написаних слободних ритмова, као да се песник намерно одлучио за ту велику једноставност, да неким компликованијим формама не би одвратио поглед од дубоке садржине, ова (иста) песма од пет строфа на почетку и на крају књиге показује на оригиналан начин правилан, симетричан графички облик, наговештавајући да садржи искристализирани закључак дела. А од свих пет строфа је најкарактеристичнијег и најхармоничнијег облика (у ствари облика урне за пепео) последња строфа, која казује основну идеју:

„Сад је већ сасвим извесно:
Прах времена га завејава.
Видим Руку
Славну
Човекову:
Бескрај обделава."

Марта Ковач Кењереш

УМНИ И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНИ НЕМИР

Србољуб Митић: *Орфички цртежи*, „Браничево", Пожаревац, 1977.

Од прве песничке књиге „Велики ружан коњ" (Матица српска, 1961) Србољуб Митић трага за оним речима које треба да кажу ово чудо живљења и ово чудо страха што нас сналази, споља притискује, а изнутра разара.

Од почетка Митићева песма бележи све већа нека неспокојства бића, све загонетније тамнило и тавнило живљења, све љућу побуну и протест, све цвиленију немоћ, зло надолажење, стварности неке све болније, сне неке све узалудније, све змиј-

скије, безумност и неумност, ништења и празнине неке све окатије и страшније.

Ући у свет Митићеве поезије значи ући у свет супротстављених елемената, сучељених сила, малих и самотнички бледих људи, митских и прометејских симбола, свет унутрашњих растројстава, свет јаких речи, речи метафоричко-рационално-метафизичких свести и значења.

Речи су, разуме се, егзистенцијална језгра поезије, али су оне овде и нешто више: бића која славе поразе песника, која од расточавања, од рушевине граде своја здања, оригиналне песничке творевине.

Све људско, од искони, од митског слоја, Митићеве речи хоће да искажу, да понесу собом: и прометејску борбу са злом, и орфичке силаске доле, и народску мудрост, и епску ширину и одбрану, и неумље модерног доба у коме песник затиче себе угроженог са свих страна земљом и небом, тамом и светлом, ружноћом и бесмислом, тајном и кривдом, алама неспознања и ражама смрти.

Постоји у Митићевој песми слутња неке веће биићевности, неке људскије људскости, неке стварније стварности, и напор Митићеве песме је усмерен на то да открије та пространства где борави биће савршене егзистенције, биће умно и несмртно, обасјано правдом и лишено подземних плачева и лијења мозга низ лице.

Трагање за кореном зла почиње од почетка, од одласка Еуридике и силаска Орфејевог у подземље, и креће се даље, кроз слојевиту светскост бића да би се зауставило, за сада, на исказу „Есам чоек", смиреној исповести о стању стварне биићевности.

Песник је покушао да нађе неки излаз из кљусе вучје судбине, да прометне главу кроз отворене неоне, да умакне недуху бесном и рисјим колима, грчу који „чело раскапа", змијама што улазе у главу, мори опојној, покушао је да напуни главу умљем, сазнањима, да направи „тешку главу", да сагради „тврду главу", главом да замахне, да пробије „црну земљу", да раскопа „нему земљу", да досегне „корен песми", покушао је да сломи „теме земљи", да разбије „глуву браву неспознатом", да разјапи „раље тајни", да разруши „зид времену", покушао је песму да пева, песмом да натпева:

Кривду пуку
Да ме време
Не пребрише
Да ме мрави
Да ме траве
Да ме љуте
Гладне кише
Не развуку.

Покушао је да смири своју „панику вида", своје „роптање злоснивача", покушао је да се ослободи тих злих снова, да измами од песме-вере „надреч силовиту", гласу крила, „Да чудотворном реченицом у НАДУ преобрати очај", покушао је да своје „лудило нелетача" преточи у нелудило песничке форме, да мач закопа у песму, да „точковање јеретика", да точковање себе пренесе у визију песме, у орфички цртеж, да олакша себи уграђивањем камења из себе у зидове своје песничке куће, покушао је једном речју да се отргне мислима које га раскопавају и искобљавају као чума, мислима о ономе шта човек јесте а шта није, шта би требало и хтео да буде, а неко не дâ, неки удесни круг који га савија у њега самог, који га збија у његову претесну и трагичну душу.

Након свих тих покушаја, након свих тих спуштања доле и узалудних настојања да се вине горе, након тог силног душевног лома и великих патњи, песник се помирио са оним што јесте, што ће морати бити до краја, и каже: Есам / Чоек / Сеок / Чоек / Кост / Бела / Месо / Сиво / Есам / Чоек / Груб // Есам / Чоек / Сеок / Чоек / Оком / Глад / Увом / Плач / Еесам / Чоек / Удан // Есам / Чоек / Сеок / Чоек / Небу / Тица / Житу / Киша / Есам / Чоек / Окат // Есам / Чоек / Сеок / Умус / Орем / Умус Бе и / Бићу / Есам / Чоек / Пуст.

Као опаљен и сув стуб стоји тај Митићев човек у његовој поезији и низ њега се цеди бела празнина света, низ њега лије светлост која га не прожима. Страшно је то његово бдење међу данима, мрким и злим зубима, у простору глувом, без уточишта, страшно и истовремено храбро, прометејски изазовно.

Митић пева о безумљу и неумности, о човеку стопосто смртном, празном и пустом, он доживa све силе мрака и најцрње удесности, а све то у његовој поезији доживљавамо као надвладавање бесмисла и превладавање празнине, пустоће, као јачање духа и ољуђавање и оних простора који су били лишени људскости.

Кидајући слабу паучину затечених односа сна и јаве, Митић ослобађа људску мисао, води је на изворишта маште, напаја је лековитом слутњом, Митић своју песму насељава строгим формама, оплемењује њене смислове и њена значења проширује новим смисловима и новим значењима, трансформише прохујале стварности у нове стварности бића живљења и бића поезије.

Борба за људскост код Митића истовремено је и борба за песму. Ослобођена песма је ослобођено човештво. Песма и човек су врхунске тајне и врхунска бића Митићевог говорења. Врхунска длета и врхунски ударци. Врхунско време и врхунски победници времена. Само с врхунском песмом и човек ће се винути у врхунска пространства.

Митић се користи на плану организационог приступа песничком тексту модерним сензибилитетом човека, користи као руду његове умне и заумне поноре и висове, његову трауматичну сучељеност са временом и простором. са самим собом, његову енергију коју усмерава према свему што га окружује, његову борбу за трајнији опстанак, али Митић користи и историјски људски предео, Еуридикин пад и Орфејев силазак, Прометејево симболично-митско немирење, најзад и епску народну песму као у песми „Умник" где, поред осталог, разјапљене раље тајне, које песник настоји да савлада, асоцирају на љуте аждаје седмоглаве.

Митић је песник јаких инспиративних полазишта, јаких речи и реченичких склопова, песник разноликости песничке форме и темељног песничког садржаја, песник сензибилан и интелектуално неуморен, песник који несвест света преточава у свест песме, песник песама миљковићевски свесних себе.

Осма по реду Митићева песничка књига „Орфички цртежи", та поема о мраку живљења и мраку смрти, о трагичним силама светла и укинућа, сва у метафизичким знацима и сва из метафоричких сигнала, лексички огољена до стварне језичке пуноће, иде у ред оних песничких творевина које поезију утврђују у њеном постојању.

Драгољуб Јекнић

ЧОВЈЕК И ПЛАНИНА

Стево Дракулић: *Станишин лов,* „Просвјета", Загреб, 1976.

Стево Дракулић, иако објављује прозу већ 23 године, није познат као плодан писац. Онима који су га читали, познат је, међутим, по једном ријетком дару: да плијени и потпуно заокупља читаоца својим приповиједањем и да то постиже искључиво умјетничким средствима.

Овога пута испричао нам је на седамдесетак страница подужу приповијетку о лову једног свог Личанина.

Лов на куне централна је нит приповиједања, чврста толико колико је потребно да понесе казивање о Станиши и свему што је до тог лова и у лову самом проживио. Два дана и ноћ проведени у планини на снијегу и непогоди, испуњени су напетошћу и непрекидним настојањем да се очува ловина и доскочи замкама планине и пријетњама бијеле смрти. Станишин лик освијетљен је са више страна, описан врло динамично, сугестивно и цјеловито. Сусрет с њим дјелује као сусрет са живим човјеком који је у неком несвакидашњем расположењу открио своје најскровитије тајне, преиспитао и у равнотежу довео своја ранија схватања и поступке са садашњим животом, и то не зато што му је живот додијао већ зато да истакне и

чвршће пригрли његове вриједности и без резерве поново урони у њега. Човјек нас је фасцинирао својом виталношћу, истрајношћу, тегобним али живо испричаним животом, оплемењеним хумором и топлином искрених људских осјећања, надахнуто одиграо своју драму на отвореном и оставио нас да о њој размишљамо.

„Пустите човјека да буде сасвим сам — писао је Елио Виторини — и све оно што има да каже рећи ће кроз предмете који га окружују." Овдје налазимо управо такав поступак; нераскидиво везан с природом, са планином и земљом у којима се (и са којима се) бори не само за голу егзистенцију већ и за људско достојанство, Станиша је причајући са псом и стварима и појавама око себе рекао заиста много.

Драмска основа приповиједања веома је снажна и добро изведена; „Станишин лов" се с те стране може упоредити — као што је истакао Т. Сабљак — са Хемингвејевим романом (или приповијетком) „Старац и море", али ни порука која се садржајем и казивањем преноси није мање снажна ни мање убједљива. Иако у другом поднебљу и другој ситуацији него Хемингвејев јунак, Станиша такође значи величање људске упорности, несаломљивости и истрајности, схватање да човјек не смије клонути и бити поражен. Но, ова поређења не указују на садржајне сличности ни на узор (јер се Дракулић овом темом бави нешто више од два деценија), него на снагу утиска која је дјелом постигнута.

У књижевним струјањима и утицајима који се од рата наовамо смјењују и искључују, Дракулић је одолио свим изазовима те врсте и у сјени дугогодишњег пређуткивања и својеврсне изолације одржао и усавршавао своје витално и занимљиво приповиједање. Без фељтонизма, без жаргона, без документарности, тих тренутно најуспешнијих оружја у биткама за наклоност читалачке публике, он постиже максимум привлачности, јер пише о оном што добро познаје и што воли гледајући свијет и живот са саројановским дивљењем и инспиративним оптимизмом какав је посједовао Паустовски. Његово дјело, импресионирајући свјежином и изворношћу језика и стила, одише и лакоћом казивања, а по Камију „најбољи начин да се говори о оном што волимо јесте да говоримо с лакоћом".

„Станишин лов", ни у првој знатно краћој верзији, није био дјело једне сезоне. Сада, много снажније и зрелије, литерарно дорађено и мајсторски заокружено, оно заслужује да стане у ред репрезентативних дјела наших књижевности и да оконча незаслужену несклоност критике и издавача према овом писцу. То је дјело које ће трајати, јер дјела блиска животу и њиме плодотворно надахнута налазе увијек своје читаоце.

Миле Басара

У ОВОМ БРОЈУ

У младој генерацији савремених совјетских прозаиста Валентин Распутин вероватно заузима једно од првих места. Рођен је 15. марта 1937. године у селу Уст Уда у Иркутској области. Са првим прозним радовима појавио се две године по завршетку Историјско-филолошког факутета. Досад је објавио шест приповедачких књига и записа „Крај покрај самог неба", „Чувари ватре у новим градовима", „Човек с овога света", „Медвеђа кожа на продају", „Василиј и Василиса" и „Новци за Марију". Часопис „Наш савременик" објавио му је дужу прозу под називом „Последњи рок".

Распутин је писац који гради прозу са оним силовитим осећањем за детаљ који укључује и надградњу ситуације и показност правог стања ствари. Он је настављач традиције руске школе, али и њен доградитељ и врстан изданак. Сликајући призоре из свакодневног живота, он је можда гдекад руковођен прозним драгуљима Андреја Платонова, пре би се рекло поучен његовим прозним искуством. Особеност Распутиновог стила је управо у том придавању значаја детаљу који има своја првотна обележја, али у суседству са скупином детаља прераста своју, условно речено, показност, прераста у метафору.

На том путу наш писац је само на изглед посматрач са стране, „записивач" који, тако изгледа, инсистира на догађају. Међутим, писац не прича да би испричао догађај, већ је његово предочавање догађаја откривање унутрашњег, прозног, простора саопштавања.

Прве прозе овога писца које су на јуриш освојиле читаоце носиле су у себи романтику тајге, као и поетизацију и тајновитост човековог суочавања са природом. Свакако да је у том циклусу понајбоља антологијска прича „Медвеђа кожа на продају".

Млади амерички песник, Данниел Хелперн, рођен је 1945. године у Сиракузи, држава Њујорк. До сада је објавио четири књиге песама и уредио

две антологије поезије. За књигу „Путовање на кредит" добио је награду. Био је покретач и уредник књижевних часописа. Бави се педагошким радом, предавао је на Универзитету у Принстону, а сада на Колумбија универзитету. Преводи поезију.

Октобра прошле године учествовао је на семинару о савременој америчкој поезији и критици који је одржан на Охриду у организацији Скопског универзитета „Кирил и Методиј" и Југословенско-америчке комисије за Фулбрајтов програм.

У издању Матице српске изишао је

САДРЖАЈ

ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ

1951—1960

који обухвата садржај по ауторима и обиман предметни регистар са око 15.000 одредница. Аутор је Стојан Трећаков. Књига се може поручити код Издавачког предузећа Матице српске, Комерцијално одељење, Трг хероја Тозе Марковића 2, Нови Сад. Продајна цена: 200 динара.

САДРЖАЈ

Миодраг Павловић — Старац Вујадин или Расправа о очима — — 459
Светозар Кољевић — Анахронизам и анатопизам: начела усменог епског стварања — — — — 464
Хорхе Луис Борхес — Песме — — — — — 484
Тврtко Куленовић — Фрагменти о Италији (II) 498
Бошко Томашевић — Из циклуса „Тумачење Хелдерлина" — — — — 519
Саша Хаџи Танчић — Пољубац у чело — — — 523
Добрица Ерић — — Лабудова песма — — — 533
Зорица Букановић — У њеном гласу — — — 537
Валентин Распутин — Медвеђа кожа на продају 538
Дениел Хелперн — — Четири песме — — — 546
Давид Албахари — — Судија Димитријевић гледа аматерски филм — — 550
Антал Лацко — — — Годови — Пламени цвет 558
Мехо Бараковић — — Свирач — — — — — 560
Ненад Грујичић — — Линије на длану — — 562
Милен М. Павловић — Пусти ме да живим макар и у имену твом — — 567
Горки Чехову — Писма — — — — — — — 569

ПИСЦИ И КЊИГЕ

Предраг Протић — — Завршетак повести о Хегелу — — — — — — 618

Иван Шоп — — — Савремени вид гротескног реализма — — — — 624

Марта Ковач Кењереш Човекова победа над смрћу 628

Драгољуб Јекнић — — Умни и егзистенцијални немир — — — — 629

Миле Басара — — — Човјек и планина — — 632

У овом броју — — — — — — — — — — 635

ФУДБАЛСКИ
КЛУБ

„ВОЈВОДИНА“

НОВИ САД

СВИМА ЧЛАНОВИМА И ПРИЈАТЕЉИМА КАО И
СИМПАТИЗЕРИМА

ЧЕСТИТА

Дан радног народа 1. мај

EXPORT-IMPORT

„AGROVOJVODINA“

ЕКСПОРТ-ИМПОРТ • НОВИ САД

ООУР „ИНСТАЛАЦИЈА“, Жељезничка 28

Грађанима СФРЈ

као и

нашим купцима

ЧЕСТИТАМО

Дан радног народа 1. мај

„РАД“

ГРАЂЕВИНСКО ПРЕДУЗЕЋЕ

НОВИ САД

ТРГ БРАТСТВА ЈЕДИНСТВА 3

Текући рачун код НБ 65700-601-2645

Телефони: Централа 28-444

Директор 28-493

ИЗВОДИ РАДОВЕ:
ВИСОКОГРАДЊЕ
НИСКОГРАДЊЕ
ХИДРОГРАДЊЕ и
ПРОИЗВОДЊА
БЕТОНСКИХ
ЕЛЕМЕНАТА

Свим својим пословним пријатељима и грађанима наше земље честита

1. мај дан радног народа

ЈУГОСЛОВЕНСКА ИНВЕСТИЦИОНА И БЕОГРАДСКА БАНКА

У НОВОМ САДУ ТРАНСФОРМИСАНЕ У ИНВЕСТ БАНКУ БЕОГРАД, ПОСЛОВНА ЈЕДИНИЦА НОВИ САД, СА СВОЈОМ ПОСЛОВНОМ МРЕЖОМ:

— Нови Сад, Булевар маршала Тита 4.
Максима Горког бр. 2.
„Путник", Народних хероја 8.

— Ада, Белегиш, Бечеј, Бешка, Војка, Голубинци, Инђија, Кањижа, Мол, Нови Сланкамен, Сента, Турија, Хоргош

Обавља све послове са грађанством:

— динарске и девизне штедње.
— жиро рачуна и текућих рачуна грађана,
— кредита: потрошачких и стамбених,
— краткорочних и дугорочних кредита привреди
— и све остале банкарске послове.

ХЕМИЈСКА ИНДУСТРИЈА НОВИ САД

ИНДУСТРИЈА ХЕМИЈСКИХ, ПЛАСТИЧНИХ И КОЗМЕТИЧКИХ ПРОИЗВОДА

YU — 21000 НОВИ САД, ИНДУСТРИЈСКА ЗОНА Б. Б.

НАЈПОЗНАТИЈИ ЕВРОПСКИ АНТИФРИЗ

GLYSANTIN®

И ОВЕ ГОДИНЕ
НА ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ТРЖИШТУ

ПРЕДНОСТИ ОВОГ АНТИФРИЗА СУ:

— ИСКЉУЧУЈЕ СВАКУ МОГУЋНОСТ КОРОДИРАЊА ХЛАДЊАКА
— НЕ ИСПАРАВА
— НЕ ПЕНУША
— ЛАКО СЕ МЕША СА ВОДОМ

GLYSANTIN је испитиван у најпознатијим институтима Западне Европе и наше земље. Добијени резултати доказују да је то један од најбољих антифриза.
Квалитет GLYSANTINA задовољава техничке услове свих возила „Црвене заставе" из Крагујевца.
GLYSANTIN је Хемијска индустрија Нови Сад ООУР „ИДОЛ" произвела у сарадњи са познатом западно-немачком фирмом
BASF LUDWIGSHAFEN.

ВИСОКИ КВАЛИТЕТ ЈЕ НАЈПОЗНАТИЈА ОДЛИКА СВИХ ПРОИЗВОДА ХЕМИЈСКЕ ИНДУСТРИЈЕ „ХИНС" — НОВИ САД

nina

НОВОСАДСКА ИНДУСТРИЈА НАМЕШТАЈА

Телефони: централа 52-244, продаја 26-154, набавка 51-240

Велики избор квалитетног намештаја

Модеран дизајн

Повољни услови за куповину на кредит

„НИНА" НАМЕШТАЈ — ВАШ НАМЕШТАЈ

Продаја у свим продавницама у земљи

Извоз у многе земље Европе

За сва обавештења користите телефоне:

— Централа (021) 52-244

— Продаја 26-154

— Набавка 51-240.

Vojvodinaprevoz

НОВИ САД, Кисачки пут бб

Телефони:

Централа: (021) 23-855; Директор (021) 52-136;
Телекс: (021) 14-177.

Телеграм трансвој Нови Сад — Текући рачун 65700-601-79 — Туристичке вожње 23-855, 29-199, 44-413

Телефони на аутобуским станицама:

Нови Сад (021) 332-355; Београд (011) 621-552; Б. Паланка 74-195; Ада (024) 85-001; Ириг (022) 49-069; Рума (022) 41-243.

— Превоз путника у линијском саобраћају редовне линије на територији САП Војводине, СР Србије, СР БиХ и СР Хрватске.
— Међународне линије за Мађарску, Румунију, Турску, Немачку, Аустрију.
— Организује туристичка, научна и друга путовања у земљи и иностранству.
— Аутобуси марке Мерцедес са и без клима уређаја обезбеђују брзу, удобну и квалитетну вожњу.
— Путујете искључиво са нама јер то је гаранција удобности, и 35 година искуства.

EXPORT·IMPORT

„AGROVOJVODINA“

ЕКСПОРТ-ИМПОРТ • НОВИ САД

ООУР „ЦРНА И ОБОЈЕНА МЕТАЛУРГИЈА”

Свим сво им
пословним
пријатељима и
грађанима
наше земље

ЧЕСТИТАМО

Дан радног народа 1. мај

KOTEKSPRODUKT

Радна организација

„КОТЕКСПРОДУКТ"

индустрија природних и

вештачких црева,

са потпуном одговорношћу

Нови Сад, Трифковићев трг 1.

ТЕЛЕФОНИ: 26-222, 26-993; 27-444; 27-668 j 27-667,
погони; вештачки омотачи 22-091, цревара 46-127
TELEX: 14-376 YU KOTEX

YU ISSN 0025—5939